

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Pracoviště historické sociologie

Bc. Darina Jeřábková

**Obraz vnitřního nepřítele v diskurzu
bezpečnostních složek**

Diplomová práce

Vedoucí práce: **PhDr. Martin Vávra, Ph.D.**

Praha 2017

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 25. června 2017

Darina Jeřábková

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucímu práce PhDr. Martinu Vávrovi, PhD., za věnovaný čas, udělené rady, připomínky i výtky a za odborné vedení, které mi usnadnilo psaní mé diplomové práce.

Abstrakt

„Vnitřní nepřítel“ byl formální termín používaný ve slovníku státní bezpečnosti. Byla to vymezená kategorie odpůrců minulého režimu. Činností státní bezpečnosti bylo chránit socialistické a společenské zřízení. Ochrana spočívala v boji proti vnějšímu a vnitřnímu nepříteli. Bezpečnostní složky pro svoji činnost určovali, kdo splňuje tato kritéria. Diplomová práce „Obraz vnitřního nepřítele v diskurzu bezpečnostních složek“ se vymezeným cílem snaží nalézt, jak byl v diskurzu státní bezpečnosti vnitřní nepřítel definován. Práce je rozdělená na teoretickou a empirickou část. V empirické části je k nalezení charakteristiky „vnitřního nepřítele“ použita kvalitativní metoda analýzy diskurzu. Všechny analyzované texty pocházejí z Archivu bezpečnostních složek vztahující se k tomuto tématu. Texty jsou vymezeny dekádami období let 50 až 80 minulého století.

Klíčová slova

komunismus, státní bezpečnost, propaganda, vnitřní nepřítel, analýza diskurzu

Abstract

The “internal enemy” was a formal term heavily represented in the language of the State Security (a secret service of the Czechoslovak Republic and Czechoslovak Socialist Republic), denoting a specified category of opponents to the then regime. The State Security’s task was to protect the socialist and social system by fighting the external and internal enemies, with the security forces having been the authorities deciding who met the criteria. The thesis entitled “The Internal Enemy Image in the Discourse of Security Forces” aims to find out how the discourse of the State Security defined the term “internal enemy”. The thesis is divided into the theoretical and empirical parts. The empirical part applies the qualitative analysis of the discourse to search for the characteristic of the term “internal enemy”. All of the texts analysed in the thesis come from the Security Services Archive, administering relevant files of the era, and date back to the 1950s-1980s.

Keywords

Communism, State security, propaganda, the internal enemy, the qualitative analysis of the discourse

Obsah

Úvod.....	1
1. Metodologie.....	3
1. 1. Analýza diskurzu.....	3
1. 2. Dosavadní výzkum, prameny	6
1. 3. Design výzkumu.....	8
2. Teoretické základy	9
2. 1. Moderní disciplinace společnosti	9
2. 2. Sociální konstrukce reality	12
2. 3. Sociální realita, legitimizace, legitimita	13
2.4. Ideologie a moc	15
2. 5. Komunismus.....	17
2. 6. Propaganda	20
2. 7. Tajná policie a státní moc.....	23
3. Nepřítel.....	28
3. 1. Třída a třídní boj.....	28
3. 2. X. správa SNB.....	29
3. 3. Směrnice MV	35
3. 4. Vnitřní nepřítel	38
3. 4. 1. <i>III. odboj</i>	38
3. 4. 2. <i>Opoziční strany</i>	39
3. 4. 3. <i>Církev</i>	40
3. 4. 4. <i>Kulaci, vesničtí boháči</i>	42
3. 4. 5. <i>Reformisté StB 60 let</i>	44
4. Diskurz vnitřního nepřítele.....	45
4. 1. 50 léta	45
4. 2. 60 léta	57
4. 3. 70 léta	74
4. 4. 80 léta	87
6. Závěr.....	95
7. Použitá literatura.....	98
9. Přílohy	100

Úvod

V roce 1969, rok po invazi vojsk států Varšavské smlouvy do Československa se v některých větších městech uskutečnily demonstrace, které vyjadřovaly nesouhlas s těmito vojsky na našem území. Stejně tak se jednalo o projevy nesouhlasu s nastupující politikou nového vedení Komunistické strany Československa a udržení navrhovaných reforem vedení starého. Proto první výročí sovětské okupace v roce 1969 bylo novým vedením našeho státu a bezpečnostními složkami očekáváno s odůvodněnými obavami. V rámci tehdejší Veřejné bezpečnosti byly vytvořeny pořádkové pohotovostní útvary. Tyto útvary byly nasazeny právě k potlačení demonstrací v srpnu v roce 1969. Na potlačení těchto projevů se kromě bezpečnosti a Lidových milic podílela také armáda. Potlačení spontánního boje za polednové reformy posloužily i k demonstraci síly a moci ozbrojených složek. První výročí okupace v Československu v roce 1969 bylo příležitostí dosud mlčící veřejnosti, aby se vyslovila k politické situaci. Demonstrace poukazovaly na viditelný odpor lidí, v Praze zasahovalo proti občanům 560 příslušníků Veřejné bezpečnosti, 700 příslušníků Ministerstva vnitra, 2600 členů Lidových milic, 200 příslušníků Civilní obrany, 600 příslušníků Pohraniční stráže, 1700 vojáků a tankový pluk s 88 tanky. Celkem bylo proti demonstrujícím občanům nasazeno 20 000 příslušníků ČSLA, 310 tanků, 40 000 příslušníků LM, 30 000 VB a MV, 200 obrněných transportérů, 2 300 aut. V Praze bylo zadrženo a předvedeno k výslechu 649 občanů, z nichž osmdesát procent bylo mladších 25 let.¹

Zákroky policie proti demonstrujícím lidem patřily k těm nejkrutějším v naší novodobé historii. Tyto informace mě přivedly k otázce, proč zákroky bezpečnostních složek byly tak silné, finančně i materiálně náročné, vždyť většina demonstrujících lidí byli studenti, mladí lidé?

Režim násilně potlačoval viditelný odpor, ale ve většině případů své odpůrce nějakým způsobem určoval. Jak byly bezpečnostními složkami stanoveny meze

¹ <<http://www.totalita.cz>.> [cit 30. 04. 2016].

pro to, na jaké činnosti, a na jaké typy lidí se má zaměřovat? Myšlenky a ideály Pražského jara byly v přímém rozporu s realitou. Diskurz bezpečnostních složek nevyovídá pouze o nich samotných, ale odkazuje k obecnější sociální a kulturní změně ve společnosti.

Ve své práci se pokouším zjistit, kdo stál na druhé straně „boje“, a jak byl bezpečnostními složkami definován nepřítel. Jaké předpoklady a charakteristiky měli splňovat tito „nepřátelé“?

Diplomovou práci jsem rozpracovala do dvou částí. V teorii se opírám o koncept sociální konstrukce reality. Státní bezpečnost byla hlavním pilířem moci komunistické strany, proto dalším teoretickým konceptem, který využívám je disciplinace společnosti. Cíle práce chci dosáhnout pomocí kvalitativní metody analýzy diskurzu. Prostřednictvím zkoumání dobového diskurzu vybraných textů z Archivu bezpečnostních složek týkajících se problematiky „vnitřního nepřítele“ společnosti.

1. Metodologie

1. 1. Analýza diskurzu

Bývá definována jako sada metod a teorií pro zkoumání běžně používaného jazyka v sociálním kontextu. Diskurzivní analýza nepovažuje jazyk za pouhé médium, jazyk je fenoménem. Je kvalitativní metodou výzkumu rozvinutou sociálním konstruktivismem. Pro diskurzivní analýzu je svět sociálně konstruován, jejím záměrem je pochopení mocenských vztahů ve společnosti, jak se projevují a jimi konstruují identity. Cílem je poznání toho, jakým způsobem je lidmi skrze texty, konstruován smysl a význam objektů a aktivit sociálního světa, který je tvořen jazykem. Sociální realita není daná, vzniká v průběhu sociální interakce a lidské komunikace. Výsledkem toho je ovlivnění lidského jednání.²

Zkoumání jazyka v kontextu jeho společenské existence přispělo k pozdějšímu rozšíření diskurzivního přístupu ve výzkumu i ve společenských vědách. Jazyk a jazyková praxe je fenomén, přes který uchopujeme náš svět. „Význam pojmu je vícesměrný, společným znakem je verbalizované vědění, které je sdíleno“. Přehledové práce z devadesátých let a doby milénia ukazují na jednotlivé přístupy diskurzivní analýzy, nebo na druhou stranu také výzvy k opouštění metodologické strnulosti a spojení a zapojení více metod a technik do výzkumných projektů.³

Pojem diskurz je rozpracován a interpretován v mnoha různorodých disciplínách. Význam a funkce termínu se proměňují v závislosti na metodologické pozici, ve které je aktuálně používán. Jde o text nebo řadu textů mluvených nebo psaných, které zahrnují nejen kompaktní celek textu, ale i jeho kontext. Zkoumá řečové činnosti, ale do zkoumání jsou zahrnuty i činnosti nonverbální. Rozlišuje se lingvistické pojetí diskurzu, které chápe diskurz jako jazykovou jednotku

² Drulák, P. a kol. 2008. *Jak zkoumat politiku*. Praha: Portál, s. 92.

³ Vávra, M. In: Šubrt, J. a kol. 2008. *Soudobá sociologie II*. Praha: Karolinum, s. 210.

a společenskovední pojetí diskurzu, které vychází z pojetí diskurzu M. Foucaulta, jako forma vědění která vymezuje, co je známé a vyslovitelné v daném kontextu. V pojetí M. Foucaulta je diskurz systematicky uspořádaný soubor výroků o daném předmětu, tématu, jako konkrétní podoba vědění, specifický způsob rozumění světu, způsob jakým se o „něčem“ mluví. Povaha diskurzu je závislá na společenském, kulturním a historickém kontextu a spolu s ním se také proměňuje.⁴

Kritická diskurzivní analýza (CDA) je metodou, která se zabývá, jak je moc vykonávána prostřednictvím jazyka. Rozlišuje dva významy pojmu diskurz. Diskurz jako proces, praxe a diskurz jako foucaultovský systém pravidel. Oba významy se spojují do jednoho fenoménu (např. Dijk, Wodak, Fairclough). Tato diskurzivní analýza se také více zaměřuje na využívání jazykových jevů a její kořeny jsou patrné v lingvistice tím, že se zaměřuje na provádění podrobné analýzy použitých výrazů, gramatických tvarů a rétorických figur. Důležitým předpokladem je, že jazyk je neredukovatelnou součástí společenského života, dialekticky propojenou s jeho ostatními prvky. Kritická diskurzivní analýza rozlišuje mezi diskurzivními tj. významotvornými, jazykovými a nediskurzivními – společenské identity, kulturní hodnoty, výrobní aktivita apod., prvky a aspekty společenského života. Toto vydělení pak umožňuje na analytické úrovni zkoumat vztah a působení mezi diskurzem a ostatními prvky společenských aktivit, jinými slovy sociální efekty textů.⁵

Text a jeho kontext je v diskurzu součástí sociálního světa, který zahrnuje i nediskurzivní realitu. Ideologie a moc jsou nedílnou dimenzí analýzy, které hrají klíčovou roli. Navazuje na zkoumání pravidel ovlivňujících produkci a konzumaci textů. Tyto pravidla formují naše jazykové projevy, chápeme je jako součást struktury, která utváří a propojuje společenské jednání. Utváří společenskou praxi v tom smyslu, že formují postoje a názory lidí, ovlivňují

⁴ Vávra, M. In: Šubrt, J. a kol. 2008. *Soudobá sociologie II*. Praha: Karolinum, s. 210-212.

⁵ Drlák, P. a kol. 2008. *Jak zkoumat politiku*. Praha: Portál, s. 101-102.

volbu pojmů a způsob jednání v určitých společenských situacích. Pravidla diskurzu zároveň dávají význam lidskému jednání v sociální realitě. Tím je umožněno porozumění mezi lidmi i přes samozřejmou mnohost názorů. Regulují a manipulují lidi a jejich aktivity, a proto jsou zárukou homogenity a soudržnosti společnosti. Pravidla diskurzu ovlivňují mocenské vztahy mezi lidmi tím, že ovlivňují způsob, jakým mezi sebou lidé jednájí a komunikují, jakým způsobem lidé přistupují k světu a k ostatním lidem. A na druhou stranu platí, že diskurz je ovlivňován lidmi.⁶ Sociální realita obsahuje mocenské vztahy, které jsou diskurzem reprodukovány, posilovány nebo měněny. „Rozlišování ideologických a neideologických diskurzů je proto problematické. Umožňuje však vyjádření stanoviska ke stavu společnosti z pozice neideologického diskurzu“.⁷

V koncepci N. Fairclougha⁸ je přeměněno obecné slovo diskurz na semiosis a vytyčuje roli semiosis ve třech různých sférách: a) jako část sociální aktivity v rámci praxe, která konstituuje tzv. žánry, b) jako reprezentace, které dávají vzniknout tzv. diskurzům, a za c) jako způsob bytí, který konstituuje rozličné styly, např. styl politika. „Takto představený trojdimenzionální diskurz je v dialektickém vztahu se sociálními strukturami. Texty, tj. promluva, psaný text, vizuální obraz nebo nějaká jejich vzájemná kombinace, jsou produkovány a konzumovány v rámci specifické diskurzivní praxe. Ta je řízena svými specifickými pravidly na závislosti sociálního kontextu neboli na sociální praxi.“⁹

Nezbytným nástrojem myšlení je jazyk. Myslíme v konceptech a přenášených významech. Když se tento prostředek myšlení ovládne, lidské myšlení je náchylné k manipulaci a je zneužíváno pro potřeby politického řízení.¹⁰ Politické

⁶ Drulák, P. a kol. 2008. *Jak zkoumat politiku*. Praha: Portál, s. 103-104.

⁷ Vávra, M. In: Šubrt, J. a kol. 2008. *Soudobá sociologie II*. Praha: Karolinum, s. 212.

⁸ Norman Fairclough, prof. lingvistiky. Spoluzakladatel CDA.

⁹ Vašát, P. *Kritická diskurzivní analýza: Sociální konstruktivismus v praxi*. Dostupné: <http://antropoweb.cz/media/webzin/webzin_2-3_2008/8_KRITICKA_DISKURSIVNI_ANALYZA_SOCIAL.pdf>. [cit. 18. 01. 2016].

¹⁰ Budil, I., Ziková, T. 2007. *Totalitarismus*. Ústí nad Labem: FFZČU Nakladatelství Vlasty Králové, s. 110-115.

zřízení v komunismu a jeho instituce také produkovali jazyk nový, ať prostřednictvím vytváření nových termínů, nebo měněním zavedených sémantických významů slov. Je-li vytvořen význam nový, mění se i komplexní systém myšlení. Může docházet k potlačování individuálního vědomí a jeho nahrazování kolektivním.¹¹ Jazyk se neshoduje s řečí, je pouze její důležitou částí. Je společenským produktem schopnosti řeči a souborem nutných konvencí přijatých společností. Jazyk je znakový systém vyjadřující ideje.¹² Diskurz vnitřního nepřítelě produkovaný státní bezpečností tak přispěl k ovládnutí společnosti a její kontrole.

1. 2. Dosavadní výzkum, prameny

Archiv bezpečnostních složek (ABS) dle zákona 181/2007 Sb., o Ústavu pro studium totalitních režimů a o Archivu bezpečnostních složek a změně některých zákonů spravuje archivní fondy a sbírky vzniklé z činnosti bezpečnostních složek, Komunistické strany Československa a organizací Národní fronty působících v těchto složkách. Podle stavu k letošnímu roku (2016) Archiv spravuje více než 550 archivních fondů a sbírek z doby nesvobody a z období komunistické totalitní moci. Zachovány jsou jednací protokoly, organizační předpisy, jednání štábu náčelníka, plány práce a vyhodnocení, běžná agenda. Pro mou práci vycházím z textů, které pocházejí z inventáře A 34 II. správa SNB z let 1948 – 1974, dále inventáře A 36, ve kterém je uložen fond písemností od roku 1974 – 1989, je to fond X. správy SNB, která se přímo zaměřovala na boj proti vnitřnímu nepříteli.¹³

V roce 2007 se zákonem č. 181/2007 Sb. ustavil jako organizační složka státu Ústav pro studium totalitních režimů (ÚSTR). Náplní činnosti je vědecké zkoumání a objasňování období totalitních režimů v Československu. Dobou nacismu a komunismu. ÚSTR spravuje také archivy bezpečnostních složek

¹¹ Váňa, T. 2013. *Jazyk a totalitarismus*. Brno: Centrum pro studium demokracie, s. 5- 6.

¹² Saussure, F. 1996. *Kurs obecné lingvistiky*. Praha: AVČR, s. 21, 52, 210.

¹³ <<http://www.abscr.cz/cs/pruvodce-po-fondech-a-sbirkach-bwww>>. [cit. 30. 01. 2016].

(ABS). Byly zpřístupněny archiválie vzniklé z činnosti státní bezpečnosti (StB), tím bylo pro badatele i pro širokou veřejnost otevřeno zkoumání reality doby nedávno minulé bez zkreslování historie. Prvním ředitelem ústavu se stal historik Pavel Žáček. Vzhledem k tomu, že je také žurnalista, měla se široká veřejnost možnost seznámit s činností StB z knih tohoto ředitele. Pracovníci ABS vydávají sborník *Securitas Imperii*, ten je zpřístupněn také na webovém portále ABS. Výzkum soudobých dějin tedy i minulého režimu také provádějí historici Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd ČR, např. v projektu *Komunistická strana Československa a bolševismus*. Také vyšly a vycházejí knihy pamětníků. Konkrétní činnost StB a její představitele působících ve Východočeském kraji, která se dotýká i mnou zkoumaného tématu, zpracoval Prokop Tomek ve své práci *Okres na východě 1960 – 1989*. V této knize je též zmiňován „vnější a vnitřní nepřítel“.

Podkladem pro analýzu mé práce je soubor textů z vyhodnocování činnosti a plánů práce státní bezpečnosti. Původní myšlenku zabývat se pouze rokem 1969 jsem opustila. Jako vstup do problematiky jsem zvolila studium směrnic ministra vnitra. Státní bezpečnost byla součástí Sboru národní bezpečnosti, nikde se konkrétně neuvádělo, co je jejím posláním. Byla řízena ministrem vnitra, jeho rozkazy a nařízeními. Téma vnitřního nepřítele a vymezení období zkoumaných textů se nabídlo studiem těchto rozkazů a směrnic k operativní činnosti,¹⁴ které vždy navazovaly na předcházející roky a byly pouze doplňovány, upravovány či novelizovány. Původ vymezení „nepřítele“ ve slovníku StB spatřuji v 50 letech 20. století, která byla z pohledu ideologického nejsilnější, toto se projevuje i v dohledaných dokumentech z těchto let, ve kterých je nepřítel značně zmiňován. Intenzita výstavby nové StB založené podle sovětského vzoru, stejně tak jako diskurz nepřítele byl konstituován podle vzoru SSSR, dokonce i se sovětskými termíny, používanými novotvary. Seznam analyzovaných textů uvádím v Příloze č. 1.

¹⁴ Tajné rozkazy ministra vnitra k činnostem a práci příslušníků StB.

1. 3. Design výzkumu

Induktivní postup je cílem kvalitativní metodologie, jeho záměrem je proniknout k významům, které samotní aktéři přikládají skutečnosti, ve které jsou situováni. Jde o porozumění jejich vidění sociální reality a odhalení procesů, kterými konstruují tuto realitu. Vychází se z významů a pojmů, které používají členové sociálního světa, a na jejich základě se poté konstruuje kategorie.¹⁵ Sociologie se zabývá obsahy sdělení, symbolickou komunikací, analýzou účinků komunikace na společnost, stejně jako sociální podmíněností komunikace.¹⁶

Za ideologickou funkci jazyka považuji to, že se KSČ snažila vytvořit nového člověka, dosáhnout u něj přeměnu vědomí tím, že se mu vnutí nová řeč a tím i nové myšlenky. K nalezení diskurzu vnitřního nepřítele mi posloužilo deset vybraných textů z dekad let 50, 60, 70 a 80. Subjektivním určením reprezentativních prvků z vybraných dokumentů jsem si vědoma metodického nebezpečí usuzovat z části na celek. Pojetí komunikace v sociologii je chápáno jako základ existence jakékoliv společnosti. Výběr metody analýzy diskurzu a její vhodnost použití v této práci jsem zvolila na základě toho, že formální užití jazyka ukazuje na formu společenské praxe. Při zkoumání textů se dostává do popředí také společenská souvislost. Konkrétním postupem bude proto vyhledávání důležitých slov spolu s pravidly jejich užívání a významového pole, která označují. V potaz беру i formu, organizaci textů, jejich komentáře, ale rovněž věci, které jsou v textech ignorovány. Budu si všimát zdůraznění pozice slov, používání klíčových slov, protože jejich vyzvedávání přináší nové významy. Prostředí, tzn. státní instituce a stupně utajení, ve kterých byly tyto texty tvořeny, ovlivňují vlastnost celého textu. Tyto texty pokládám za ukazatel hegemonie a také ideologie zkoumaného údobí. Pro zodpovězení výzkumných otázek bude důležité všimát si odlišné verze sociální reality, které v textech koexistují. Významným aspektem pro mou práci je volba užívané terminologie.

¹⁵ Dudová, R. In. Šubrt, J. a kol. 2010. *Soudobá sociologie IV*. Karolinum. Praha: Karolinum, s. 365.

¹⁶ Říchová, B. 2014. *Přehled moderních politologických teorií*. Praha: Portál, s. 84.

Nevyhnutelné je přitom sledování strategií a prostředků, kterými se StB snaží přimět zbytek společnosti k stejnému vnímání skutečnosti.

Prostřednictvím analýzy chci zjistit významy, které byly přidělovány „nepříteli“ společnosti na mém vzorku textů a odpovědět na výzkumné otázky.

Výzkumná otázka a podotázky:

Jak byl bezpečnostními složkami definován vnitřní nepřítel?

Jaké předpoklady a charakteristiky měli tito nepřátelé splňovat?

Jak byl vykreslen obraz vnitřního nepřítele. Byl tento obraz komplexní a soudržný nebo spíše chaotický a plný protimluvů?

2. Teoretické základy

2. 1. Moderní disciplinace společnosti

V díle M. Foucaulta je diskurz pojímán jako vědění o určitém tématu. Je to systém vnějších i vnitřních pravidel, které vymezují prostor pro tvorbu aktuálních výpovědí. Uvnitř je diskurz určován pravidly strukturace výpovědi. Vnější diskurz je formou vztahů k jiným diskurzům a tím jsou vymezeny vlastní hranice. Samotný prostor, ve kterém výpovědi vznikají, je v hlavním centru pozornosti. Není tím aktuální diskurz jako proces, jako tvorba výpovědí. Za cíl analýzy je pokládána analýza konkrétních výpovědí, které jsou vyprodukovány lidmi za určených podmínek. Věnoval se tématu dějin myšlení a odhalil institucionální stránku diskurzů. Zorné pole M. Foucaulta ale neobsahuje nediskurzivní praktiky, jako např. v praxi konkrétní zručnosti, které nemusí být verbalizovány a jsou předávány dále napodobováním. Také lingvistická analýza stála mimo jeho zájem. Lidský jedinec je pojímán jako „subjekt“ a ne jako rozumějící aktér.¹⁷

M. Foucault se zamýšlel nad celou řadou témat, otázkami jazyka a myšlení, moci, kontroly i sebekontroly, přičemž ukazuje na souvislosti mezi těmito

¹⁷ Vávra, M. In: Šubrt, J. a kol. 2008. *Soudobá sociologie II*. Praha: Karolinum, s. 211.

fenomény. Jazyk určuje naše myšlení, je v myšlení zakotven. Jeho dílo je ovlivněno strukturalismem, pro něj jazyk tvoří horizont, je přítomen již před vyslovením myšlenky, předchází lidskému myšlení, tím jej strukturuje. Jeho přístup ukazuje, že pro pochopení sociálního života je nezbytné věnovat pozornost problémům kultury. „Podle M. Foucaulta existuje těsné sepětí mezi jazykem, věděním a mocí. Podoba užívání jazyka je současně podobou myšlení. Pomocí jazyka je konstruována skutečnost“.¹⁸

V knize *Dohlížet a trestat* se mluví o komplexu moci a vědění. „Toto dílo nepojednává primárně o právu obecně, jde o proměny diskurzů a technologií samotného trestání. Je pokusem odpovědět na otázku, jakým způsobem trestní systém fungoval“. Důležitost pro sociologii je spatřována v tom, že v knize je ukázáno, že je nedostačující studovat pouze psané právo, je třeba soustředit se spíše na diskurzivní praktiky a techniky moci, které souvisí s výkonem práva samotného. Podle M. Foucaulta je právo neefektivním nástrojem moderní moci, očekával, že jeho role se bude oslabovat a že zákon bude stále více nahrazován administrativními a policejními opatřeními.¹⁹ Moderní moc disponuje sankcemi, tyto sankce jsou však využívány ve skrytosti, netrestá se tělo jako dříve, objektem trestu je duše. Disciplinární moc podrobuje subjekty trvalé kontrole a z viditelné kontroly se má stát sebekontrola. Moc podle M. Foucaulta jednotlivce tvoří a působení moci je vidět na disciplinovaných tělech jednotlivců. Moc je nezávislá a nepodléhá žádným pravidlům.²⁰

Příklady dvou odlišných způsobů trestání v lidské společnosti během jednoho století ukazují na odlišné „technologie“ moci. Od politického rituálu a manifestace moci v absolutistickém státu se přechází k humanizaci výkonu trestu. Projevem politické změny je to, že se „okázalost trestání - divadlo“ mění, před kriminálními činy se neochraňuje pouze panovník, ale celá společnost. Nápravy je nutné dosahovat za vysoké efektivity trestání a za vynaložení nejnižších ekonomických nákladů. Technologie moci přináší termín „politická ekonomie těla“, kdy během 17. a 18. století byla již v jiných oblastech tato

¹⁸ Foucault, M. 1994. *Diskurz, autor, genealogie*. Praha: Svoboda.

¹⁹ Šubrt, J. a kol. 2014. *Soudobá sociologie VI*. Praha: Karolinum, s. 151.

²⁰ Šubrt, J. a kol. 2013. *Soudobá sociologie V*. Praha: Karolinum, s. 109-110.

metoda objevu tělesnosti - těla jako objektu působení moci objevena. Metody kontroly těla, které umožňují kontrolu tělesných činností a které zajišťují podrobování tělesných sil. Síly jsou uváděny do vztahu podřízenosti a nadřízenosti, ty M. Foucault nazývá „disciplíny“. Techniky, které se používají, jsou racionalizací motoriky pohybů, doprovázeny hierarchickou kontrolou, sankcemi včetně prostorového uspořádání. „Disciplinovaný jedinec“ je předurčen k vytvoření „disciplinární společnosti“.²¹

Podle M. Foucaulta je moc silový vztah, který má oboustranné působení i účinky. Síla, která chce působit, ovládat, podrobovat jiné, zefektivňuje svou taktiku, techniku, praktiky i strategie na základě odporu síly, která je na druhé straně. Odpor postavený na představě represe tím napomáhá tomu, proti čemu odporuje.²²

Pro analýzu diskurzu bezpečnostních složek, kterým se ve své práci zabývám, je dílo M. Foucaulta zásadní. Pojetí moci M. Foucaulta je definováním disciplinární moci, která chce mít kontrolu. Nejde pouze o fyzické ovládání a likvidaci, disciplinární moc chce člověka, kterého trestá poznat. Odhalovat motivy jednání a odhadnout riziko recidivy.²³

Budu se zabývat pojetím diskurzu, který neexistuje pouze jeden samotný, ale existují jednotlivé diskurzivní formace, které se vztahují k různým oblastem. To, zda jednotlivá sdělení patří k danému diskurzu, je určováno jeho kontextem, tj. dalšími souvisejícími výpověďmi. Důležitým aspektem je role moci. Diskurz je schopen skrze moc ovlivňovat obsah, tj. vědění, názory, také samotné jedince a jejich identity a vztahy mezi nimi. Důležitou vlastností je dále to, že diskurzivní formace existují rovněž v rámci určitého období, mají svá pravidla formování, trvání i zániku. Budu sledovat změnu diskurzu v rámci 4 dekad let. Jak jsem uvedla výše, fenomén moci disponuje sankcemi, StB byla politickou bezpečností

²¹ Šubrt, J. a kol. 2013. *Soudobá sociologie V*. Praha: Karolinum, s. 109.

²² Foucault, M. 1999. *Vůle k vědění. Dějiny sexuality I*. Praha: Herrmann a synové, s. 13, 19.

²³ Foucault, M. 2000. *Dohlížet a trestat*. Praha: Dauphin.

v totalitní společnosti a moc v rukou KSČ, produkovaná cestou diskurzů StB, byla nejdůležitějším nástrojem k disciplinaci obyvatel - společnosti.²⁴

2. 2. Sociální konstrukce reality

Proces sociální konstrukce reality a jejího utváření lidmi jako aktéry, konkrétními jedinci i společnostmi je popsán v díle z roku 1966 *Sociální konstrukce reality: Pojednání o sociologii vědění* autorů Petera L. Bergera a Thomase Luckmanna. Autoři díla se odkazují ke dvěma z nejslavnějších orientačních příkazů určených sociologii. Pravidlu E. Durkheima pohlížet na sociální fakta jako na věci, a tvrzení M. Webera, že jak pro sociologii v současném smyslu slova, tak pro historii je předmětem zkoumání komplex subjektivních významů činnosti. „Autoři originálně spojili dvě tradice sociologického uvažování – weberiánskou chápající a durkheimovskou realistickou sociologii. Sociální konstruktivismus je jeden z teoretických směrů, který je součástí tzv. komunikačního obratu.“²⁵

Autory je realita definována jako vlastnost jevu, kterému je přisuzována existence nezávislá na naší vlastní vůli (jevy existují, ať si je přejeme či nepřejeme). Věděním se rozumí jistota, že tyto jevy jsou skutečné a jsou nositeli určitých vlastností. Tyto pojmy mají být chápány v sociologickém kontextu, tj. pochopení zvláštnosti užívání těchto pojmů v různých společnostech i u různých jedinců. V lidském vědomí jsou objekty uspořádány, strukturovány. Různé objekty ve vědomí tvoří základní prvky různých sfér reality. Mezi těmito různými sférami vyniká jedna – realita nadřazená – realita každodenního života. Této realitě věnuje člověk největší pozornost a je základem přirozeného vnímání světa. Interakcí realit v prostoru a čase dochází k jejich vzájemnému ovlivňování. K výměně informací, projekci jedné reality do druhé, ke střetům realit. Promítání člověka do světa, do prostředí ve kterém žije se děje pomocí tří psychologických procesů. Externalizací, objektivizací a internalizací.

²⁴ Drulák, P., a kol. 2008. *Jak zkoumat politiku*. Praha: Portál, s. 121.

²⁵ Šubrt, J. a kol. 2008. *Soudobá sociologie II*. Praha: Karolinum, s. 103.

Externalizace je antropologická nutnost, ta nutí člověka projevovat se a tím vytvářet svoji realitu. Internalizací se tato realita stává objektivně danou. Klíčovým procesem je podle autorů objektivizace, která z reality vytvoří již svébytnou realitu svého druhu nezávislou na člověku. Podněty, které vycházejí z této reality, jsou již díky objektivizaci objektivní a člověk je přijímá zpět ze svého okolí. Tyto podněty jsou součástí reality, která byla vytvořena člověkem samotným.²⁶

2. 3. Sociální realita, legitimizace, legitimita

Legitimizace vysvětluje institucionální řád tím, že jeho objektivním významům přisuzuje kognitivní hodnotu. Legitimizace říká jedinci, jak má jednat, a také, proč jsou skutečnosti takové, jaké jsou. Zárodky legitimizace se objevují v okamžiku socializace předáváním jazykových objektivizací. Základní legitimizační vysvětlení jsou zabudována do slovní zásoby. Legitimizace je chápána jako proces druhoplánové objektivizace významů.²⁷ Dochází k tvorbě nových významů, které slouží k integraci významů již existujících.²⁸

Sociálně vytvářená realita má účinek na obecnou sociologii. Předmětem jejího zájmu je společnost jako součást lidského světa, který obývají lidé a který zpětně na lidi působí v neustálém historickém procesu. Tímto se otevřela cesta ke zkoumání vztahu institucí k legitimizujícím symbolickým světům. (Např. koncepce P. Bourdieu, A. Giddense).²⁹

Činnost zaměřená na nepřátelské jednání vnitřních nepřátel byla pro StB důležitá k posilování a udržování legitimacy. Politická moc legitimitu vyžaduje. Je chápána jako stav politického systému. Základy moderního pojetí legitimacy byly položeny M. Weberem. V jeho terminologii se jedná o „panství“ s vymezením hlavních koncepcí: racionální, tradiční a charismatické. Radikální postoj ve vztahu k totalitním režimům obsahoval názor, že totalitní režimy nemohou být

²⁶ Berger, P, T. Luckmann. 1999. *Sociální konstrukce reality*. Praha: Centrum pro studium demokracie a kultury, s. 9-50.

²⁷ Tamtéž, s. 93.

²⁸ Tamtéž s. 94-127.

²⁹ Šubrt, J. a kol. 2008. *Soudobá sociologie II*. Praha: Karolinum, s. 113.

legitimní. Výzkumy prováděné v 70. a 80. letech minulého století tento názor relativizovaly. Legitimita a mechanismy jejího fungování se v totalitarismu objevují také, a to nejen ve sféře politické. Ambicí totalitarismu je ovládnout všechny aspekty života společnosti, a proto legitimizační snaha prostupuje také dalšími nepolitickými oblastmi, hospodářskými, kulturními atd. Jde o teleologickou legitimitu, ideologickou legitimitu a ritualistickou legitimitu. Weberovská racionální (legalistická) legitimita se objevuje v totalitě ve vysoce specifické podobě. Vše musí být zákonné, podléhat socialistické zákonnosti, jde však o formální charakter dodržování norem. Tradicionalistická legitimita vzhledem k tomu, že totalita buduje opačný řád vůči řádu starému, nemá na co navazovat. Některé prvky jsou však patrné v určitých krizových momentech, např. zdůrazňováním revoluční tradice. Nejvýrazněji se v totalitním režimu vyskytuje charismatická legitimita, na kterou upozorňovalo i Leninovo učení o důležitosti vůdčího jednotlivce. Vůle získat moc znamená ovlivňovat druhé. V praxi se postupem času vůdce institucionalizuje, stojí nad ostatními státními a politickými institucemi. Koncepce behaviorální legitimacy vyplývá z existence panství, které z důvodu neexistence a nemožnosti jiné alternativy nelze zpochybnit. Tento typ legitimacy se opírá o komunikaci. Společnost je různými metodami přesvědčována o neotřesitelnosti moci a o absenci jakékoliv alternativy. Děje se to pomocí produkování a distribuce legitimizačních symbolů. V totalitních systémech je však udržení legitimacy slabým článkem z důvodu absence mechanismů jejího obnovování, např. konání svobodných voleb, proto postupem času upadá. „Podle S. P. Huntingtona byly problémy s obnovováním legitimacy nedemokratických režimů jednou z hlavních příčin tzv. třetí vlny demokratizace, která proběhla světem v letech 1974 – 1990.“³⁰

Důležitost tohoto teoretického konceptu spatřuji v tom, že poukazuje na to, že sociální realita je neustále znovu konstruovaná v sociální interakci a komunikaci. Každá společnost, skupina jedinců i jedinec sám má svou vlastní realitu. Mezi těmito realitami dochází k interakci a tím k ovlivňování reality. Při této

³⁰ Balík, S., M. Kubát. 2004. *Teorie a praxe totalitních režimů*. Praha: Dokořán, s. 79.

konstrukci sociálního světa hraje důležitou roli jazyk. Jazyk svět zobrazuje a zároveň spoluvytváří. Významy se tedy mohou měnit, jsou utvářené a závislé na lidském jednání. Postupně myšlenky a smýšlení získávají v procesu mezilidských interakcí status reality. Jazyk poskytuje sociálnímu světu logiku. Tato klíčová úloha jazyka, role informace při komunikaci hrála nemalou roli v přesvědčení společnosti, že „vnitřní nepřítel“ musí být určen a potrestán.

2.4. Ideologie a moc

Novodobé dějiny nelze vysvětlit bez pochopení podstaty ideologických systémů. Karl Mannheim jako politický filosof objevoval společenské problémy své doby, byly jím rozpoznány ambice sociálních skupin usilovat o moc ideologickými či utopickými výklady reality. Je také považován za zakladatele sociologie vědění, která započala novou metodu zkoumání společenské reality. Tento přístup chápe myšlení každého jednotlivce jako produkt historické, společenské a geopolitické situace, ve které se myslící a jednající jedinec nachází. Sociologie vědění se pokouší analyzovat lidské myšlení s přihlédnutím k významu jazyka. Myslící subjekt je účastníkem aktuální společenské reality, která konkrétním způsobem ovlivňuje možnosti a meze jeho myšlení.

Největší část myšlení se zakládá na kolektivním jednání. Myšlení je formováno identitou skupiny. Čím strnulější je společnost, tím rigidněji a dogmatictěji její příslušníci myslí.³¹ Pojem ideologie reflektuje jev, který byl objeven v politickém konfliktu, vládnoucí skupiny mohou být ve svém myšlení vázány svými zájmy tak intenzivně na určitou situaci, že nakonec ztrácejí schopnost vidět určité skutečnosti, které by je mohly v jejich vládnoucím vědomí rušit. V pojmu utopického myšlení se ukazuje protichůdný jev, který je také podmíněn politickým konfliktem. V důsledku jsou ideologie i utopie dvěma stranami téže mince.³²

³¹ Mannheim, K. 1991. *Ideologie a utopie*. Bratislava: Nakladatelství Archa, s. 56, 81-82.

³² Tamtéž, s. 91, 105, 246.

Ideologie je jedinou pravdou, týká se všech aspektů života, nejenom politiky. V klasickém díle R. Arona *Demokracie a totalitarismus* se uvádí, že vedení strany vlastní monopol na pravdu, kdy tato monopolní strana je řízena ideologií, která se stává oficiální státní pravdou. K šíření ideologie stát využívá monopol prostředků násilí a monopol prostředků přesvědčování.³³

Koncepce ideologie v sociálních vědách je vysvětlena v díle Karla Marxe *Německá ideologie*, které bylo napsáno spolu s Friedrichem Engelsem. Hlavními pojmy sociálního života je pojem základna a nadstavba, kde základnou jsou materiálně výrobní podmínky jednotlivců a jejich styk. Nadstavbou jsou duchovní produkty, náboženství, umění, právo, morálka. Podobu sociálního života neurčuje duchovní, ale materiální základna. Duchovní produkty jsou odcizeny vlastním historickým podmínkám, jsou podrobeny okolnostem produkce myšlenek, okolnostem distribuce těchto myšlenek na úrovni společnosti, a nabývají své vlastní zdánlivé hodnoty. Dalším aspektem ideologie jako mocenského nástroje se uvádí: „Myšlenky vládnoucí třídy jsou v každé epoše vládnoucími myšlenkami, tj. třída, která je vládnoucí materiální mocí společnosti, je zároveň její vládnoucí mocí duchovní.“³⁴

Společnost a její řád jsou výsledkem ideologií, které ji předcházely. Trvalý systém vlády musí spočívat v ideologii, kterou uznává většina. T. Parsons v teorii jednání vychází z předpokladu, že jednáme dobrovolně se záměrem a symbolickým významem, pomocí souhlasu členů společnosti. Moc definuje jako kapacitu sociálního systému mobilizovat zdroje k dosažení kolektivních cílů. V rámci politiky je moc prostředníkem (jako peníze v ekonomice), legitimizuje osoby na vůdčích pozicích, aby v případě nutnosti užily negativní sankce. V Parsonsově pojetí je tedy legitimita moci zahrnutá do systému, předpokládá se její samozřejmost.³⁵

³³ Aron, R. 1998. *Demokracie a totalitarismus*. Brno: Atlantis, s. 158.

³⁴ K. Marx, B. Engels. 1952. *Spisy*. Praha: Svoboda, s. 14 – 25.

³⁵ <[http:// home.ku.edu.tr/~mbaker/CSHS503/TalcottParsonsSocialSystem.pdf](http://home.ku.edu.tr/~mbaker/CSHS503/TalcottParsonsSocialSystem.pdf)>. [cit. 30. 01. 2016].

2. 5. Komunismus

"Zejména centralism bolševický je velmi tuhý, je to režim abstraktní, dedukovaný z these a násilně prováděný. Bolševism je absolutistická diktatura jednoho a jeho pomocníků, bolševism je neomylnický a inkvisitorský a právě proto nemá s vědou a s filosofií vědeckou nic společného. Věda tak jako demokracie, je bez svobody nemožná." (T. G. Masaryk, 1850-1937, z knihy z roku 1930 *Světová revoluce*).

Již během II. světové války se v Československé republice komunisté aktivně připravovali na převzetí moci. Jako nástroj posloužila Národní fronta založená v roce 1945 (sdružení, koalice politických stran, později i dalších připojených organizací, která byla založena za účelem správy a řízení státu po II. sv. válce) **a již tehdy byli koaliční partneři komunistů považováni za nepřátele, proti kterým bylo nutno bojovat. Tento boj se dařil i díky tomu, že se komunistům z řad StB podařilo infiltrovat do ostatních politických stran.** Zde spatřuji kořeny vzniku nepřítele a zrod boje – byli to ti druzí „Oni“. Podle sovětského vzoru s komunisty spolupracovala síť informátorů a důvěrníků, nebo tajní členové KSČ, kteří působili v ostatních stranách Národní fronty v různých funkcích. Tato síť informátorů a důvěrníků byla řízena Evidenčním odborem ÚV KSČ. V ABS se datuje vznik ode dne 23. 10. 1946, kdy Vydáním prozatímního organizačního řádu státně bezpečnostního, v příloze Výnosu ministerstva vnitra bylo stanoveno, že odboru „Z“ přísluší vedení ústředních evidencí pachatelů a trestných činů spáchaných proti bezpečnosti státu a vedení příslušných kartoték. Tento odbor vznikl z podnětu R. Slánského.³⁶ Komunisté stáli o rezort Národní Bezpečnosti, ta byla vykonavatelem moci, také se jim dařila infiltrace do dalších bezpečnostních složek státu. Dařilo se to díky vedení a vazbám na přítomné sovětské poradce, kteří si tímto zájmy Sovětského svazu zajišťovali od

³⁶ Politik ve vysokých funkcích KSČ, spolu s K. Gottwaldem patřil k nejlivnějším členům ÚV KSČ, v 50 letech, v rámci antisionistické politiky SSSR byl ve vykonstruovaném „Procesu s protistátním spikleneckým centrem R. Slánského“ v roce 1952 odsouzen k trestu smrti.

konce války.³⁷ Snažili se dosáhnout co největšího počtu svých příslušníků ve všech složkách, obsadit velitelské funkce a budovat nové útvary složené ze stranicky spolehlivých lidí. Taktiku odstraňování tehdejších opozičních stran schválilo Usnesení ÚV KSČ z konce roku 1947, které deklarovalo jako hlavní úkol represivní postup proti funkcionářům nekomunistických stran a odpůrcům mocenské politiky KSČ. V boji proti nekomunistickým stranám patřily provokace, které byly instruktivně předávány sovětskými poradci. K tomuto účelu byla ustavena při ústředně Státní bezpečnosti zvláštní skupina tzv. regionálních rezidentů. Tito prováděli sledování funkcionářů politických stran, znevažovali veřejné schůze jiných stran vyvoláváním hádek a výtržností, zastrašovali členy nekomunistických stran. Metody zastrašování StB jsou známé ze dvou významných provokačních akcí této doby, z tzv. Krčmaňské aféry a Mostecké aféry. V prvním případě šlo o neúspěšný atentát na tři nekomunistické ministry. Stopy vyšetřování vedly do parlamentu ke členům komunistické strany. Komunisté však v té době již Sbor národní bezpečnosti ovládali, k procesu s údajnými pachateli nedošlo a vyšetřování bylo zrušeno v roce 1948. V Mostecké aféře provokatéři ze StB navazovali styky s vybranými lidmi, se kterými měli v plánu vytvořit ilegální skupinu Sever, pražskou a mosteckou. Cílem StB bylo zorganizování protikomunistického puče a spojení mostecké aféry s Československou stranou národně socialistickou, která byla v čele tehdejších protikomunistických sil. Komunistům se dařilo těmito akcemi ochromovat činnost vlády, v důležitých otázkách rozhodovali bez koalice. V roce 1947 byla komunisty zavedena tisková cenzura, hlavní nástroj moci, a začali být trestáni i ti, kdo se kriticky vyjadřovali ke znárodněnému průmyslu, vládě a Sovětskému svazu. Konec roku 1947 byl ve znamení vyhrocujících se sporů mezi komunistickými a nekomunistickými ministry.³⁸

Prvními kroky proti svobodě a prostředek k zahájení boje v Československu byly represe vůči tisku.³⁹ Cenzura hraje v totalitních systémech podstatnou roli.

³⁷ ABS. Archivní fond A 31, Inv. j. SEO.

³⁸ <<http://www.totalita.cz>>. [cit. 03. 03. 2016]

³⁹ Verner, P. 2011. *Propaganda a manipulace*. Praha: UJAK, s. 44-48.

Promyšlenou selekcí informací a naopak volenou propagandou ochrany komunistické ideologie se významně podílí na získávání a udržení politické nadvlády. Za trvání komunistické moci fungovala cenzura nepřetržitě jako součást stranického řízení hromadných sdělovacích prostředků, v oblasti kulturní a obzvláště ideologické. Do roku 1953 byla cenzurou stranickou, v následujících letech cenzurou státní. Komunistické instituce rozhodovaly o vzniku a zániku každého časopisu či novin nekomunistických stran a nedlouho po únoru 1948 je také zákazem nebo jiným způsobem zlikvidovalo. **Postupovalo se podle třídního nepřítele**, např. do konce roku 1948 bylo odstraněno 27 katolických časopisů. Kontrolu nad tiskovými, informačními i agitačními prostředky vykonávala Hlavní správa tiskového dohledu při ÚV KSČ. Tato vykonávala stálou pomoc po politické a kádrové stránce, jako např. výběr absolventů Ústřední politické školy pro řídicí funkce, agitaci a propagandy, také rozhodovala o vyřazování závadových knih z veřejných knihoven. Zdání zákonnosti bylo zachováno vydáním usnesení o předložení seznamů věcí a skutečností, které mají být v zájmu zachování státního tajemství utajeny. Šlo o orgán represivní, podřízený KSČ a rezortu ministerstva vnitra, kterých vůle se vykonávala a kam také byly zasílány „denní zprávy“. Pro ilustraci např. denní zpráva (DZ) ze 7. listopadu 1953 se týkala „záchrany“ správného projevu k 36 výročí VŘSR, titulek „...pod moudrým vedením KSSS rozvoj národního hospodářství SSSR zajišťuje všechny nezbytné podmínky pro budování socialismu v naší zemi“, byla po telefonickém ověření u prvního tajemníka ÚV (tehdy A. Novotného) zřízena oprava na příslušné, „pro budování komunismu“. DZ byly označeny slovem Tajné, jednalo se o státně bezpečnostní zájmy. Zakrývání a označování některých podniků vedlo až k absurdním zásahům, kdy závody, u kterých měla být výroba, nebo její místo utajeno musely toto vyjmout se svého názvu. „Vyzrazování druhu výroby se může dít i pomocí telefonních seznamů a firemních tabulek na jednotlivých závodech. Komise navrhuje, aby závody nesla jména čestná, nebo byly číslovány“. Jak pamatujeme, ujaly se názvy čestné. Důslednost komise lze vidět i v tom, že v rozhlasové relaci o V. I. Leninovi se četl dopis pamětníka ze schůze, kde se hovořilo, „levou ruku si

položil na čelo, bylo vidět rovná ústa s hrubým knírkem a neoholená tvář. Jen ten, kdo ho dobře znal, si mohl všimnout, jak se dívá jeho ostré, lstivé oko na hovořícího“. Bylo přikázáno slovo „lstivé“ vyškrtnout s tím, že bude jednáno s vedením literárně dramatické redakce, jak se toto urážlivé slovo do relace dostalo.⁴⁰

Historie se opakovala, cestu tvrdší cenzury nastoupila naše společnost opět po invazi sovětských vojsk po roce 1968.

2. 6. Propaganda

Podle H. Arendtové je totalitarismus výrazem vývoje moderní „masové“ společnosti, která postrádá vnitřní třídní strukturu a proměňuje jedince v izolované bytosti, kterým chybí vědomí sounáležitosti. Základní rozdíl mezi moderními diktátorskými režimy a všemi ostatními v minulosti je ten, že teror již není využíván jako prostředek k vyhlazování a zastrasování protivníků, ale jako nástroj k ovládnutí mas lidí, kteří jsou dokonale poslušní.⁴¹ Masy se získávají propagandou. Získává přívržence a jeví se přijatelně veřejnosti, která ještě není přísně izolována od všech ostatních zdrojů informací.⁴²

Propaganda je typ diskurzu, který používá specifický druh argumentace, s cílem přesvědčit posluchače o přednostech své doktríny, názoru, ideje. Také vyplňuje omezený komunikační prostor, kde není přípustná myšlenková konkurence.⁴³

Informace jsou pro zpravodajské služby cílem, nástrojem i aktivním prostředkem. Dezinformace, ovlivňování veřejnosti a prosazování vlastního vlivu byly metodami práce StB. Téma dezinformačních a vlivových akcí, měl na starosti Odbor aktivních opatření. I tato metoda práce byla převzata od sovětských poradců a název je přeložen z ruštiny (Aktivnoje meroprijatija). Jako jedna z forem práce se v praxi I. správy MV objevila v druhé polovině 50 let. Tato opatření směřovala k podpoře zahraniční politiky a bezpečnosti světové

⁴⁰ Kaplan, K. D. Tomášek. 1994. *O cenzuře v Československu v letech 1945-1956*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, s. 19-55.

⁴¹ Tamtéž, s. 55.

⁴² Arendtová, H. 2013. *Totalita I-III. Původ totalitarismu*. Praha: Oikoyemenh, s. 473.

⁴³ Tamtéž s. 31.

socialistické soustavy nebo ke splnění určitého operativního záměru.⁴⁴ Např. velké skupiny aktivních opatření byly namířeny proti československému oddělení Svobodné Evropy (RFE) k ovlivňování veřejného mínění. Zmínka o aktivních opatřeních se objevuje v rozkazu ministra vnitra č. 100 z roku 1954. Jedná se o provádění zvláštních opatření uložených a schválených politickým sekretariátem ÚV KSČ a Československou vládou. Šlo o jakoukoliv činnost s cílem oslabit nebo zmást „protivníka“, např. šířením dezinformací, poplašných zpráv, kompromitací, skandalizací. Do ideologického boje proti vnitřnímu nepříteli se zapojoval také odbor radioobrany, který zajišťoval, realizoval ochranu ohrožení ideologické jednoty totalitního režimu. Ideologickou diverzí bylo myšleno nejenom přímé napadení vládní ideologie, ale také např. odvedení pozornosti k jiným tématům, např. od hospodářských otázek, na které nemělo vedení KSČ vhodné odpovědi. Činnost omezování slyšitelnosti „rušení“ se k 1. 4. 1951 kdy byl zahájen provoz vysílače Svobodné Evropy, rozšířil o výstavbu uceleného systému radioobrany. Zde opět podle rad sovětských expertů na radioobranu bylo vybudováno deset obranných vysílačů a dohodnuta vzájemná spolupráce se SSSR a také Maďarskem. Štáb složený z velitele, zástupců a šesti odborných sil, všichni z ministerstva národní bezpečnosti (MNB) byl umístěn v budově rozhlasu. Tímto byly položeny základy mezinárodní spolupráce, byl utvořen koordinační systém radioobrany v rámci sovětského bloku. K dohodě se připojilo také Polsko, Rumunsko a Bulharsko. V této době výstavby uceleného systému radioobrany, tj. v srpnu 1951, přilétaly z NSR balóny s letáky. Obsahovaly různé informace, kritiku komunismu, výzvy k obyvatelům. Podle statistiky StB bylo zajištěno v roce 1951 31 druhů a 347 858 kusů letáků. Nejvíce kolem 300 000 to bylo „Poselství Čechům a Slovákům.“⁴⁵ Tyto „diverzní akce“ byly prováděny do roku 1956.⁴⁶

Propaganda doby normalizace se týkala zejména okupační tematiky. Plán okupace a základní rámec propagandy byly rozhodnuty na setkání sovětského

⁴⁴ Směrnice o agenturně operativní práci v zahraničí. Fond A/1.

⁴⁵ ABS. Akce Veto Bezpečnost. Uvedený dokument pod č. j. 323-23-1.

⁴⁶ Kaplan, K., D. Tomášek. 1994. *O cenzuře v Československu v letech 1945-1956*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, s. 12, 18, 19, 39, 25, 55 - 59.

vedení s představiteli dalších čtyř států Varšavské smlouvy dne 18. srpna 1968 v Moskvě. Sovětská strana se svými spojenci ve vedení KSČ seznámila účastníky jednání s podrobným scénářem a plánem invaze, který byl všemi odsouhlasen. Byl kladen důraz na dobrou propagandistickou přípravu. **„Hned první den musí být učiněna sdělení vlád a uveřejněny úvodníky v novinách. Úvodník musí být, protože to všichni uslyší z rozhlasu, ale nikdo nebude nic vědět a vlády mohou být zasypány dotazy.“**⁴⁷

StB měla za úkol odeslat „zvací prohlášení“. Tento scénář se nepodařilo naplnit, rozhlasem po drátě byli již 21. srpna v nočních hodinách českoslovenští občané informováni v odvysílaném prohlášení předsednictva ÚV KSČ „Všemu lidu Československé socialistické republiky“ o vpádu vojsk, v němž byl vstup vojsk označen za okupaci. V časných hodinách 21. srpna 1968 se v prohlášeních sovětské tiskové agentury TASS uvádělo, že k vojenské intervenci došlo na žádost stranických a státních funkcionářů ČSSR. Tiskové letáky s touto informací byly rozdávány na ulicích vojáky, nebo se rozhazovaly z obrněných vozů. V Praze byly shazovány z vrtulníků. Výzvy ke klidu obsahovaly nekvalitní jazykovou úpravu, pravopisné a stylistické chyby včetně rusismů a germanismů. Také u Rudého práva, které bylo shazováno, bylo podle tisku a chyb poznat, že stejně jako rozhlasová stanice Vltava bylo dílem „Aktivního opatření“. Tato taktika byla vzápětí vyměněna za ideologické brožury - dezinformace, kde základní výchozí interpretace invaze vojsk obsahovala prohlášení o internacionální povinnosti zasáhnout proti zjištěným důkazům k zabránění příprav kontrarevolučních sil k ozbrojenému povstání.⁴⁸

V ABS lze dohledat publikaci, tzv. *Bílou knihu*, zpracovanou tiskovou skupinou sovětských žurnalistů k událostem v Československu, s podtitulem fakta, dokumenty, svědectví tisku a očitých svědků. V závěru se píše „skutečnosti uvedené na stránkách této knihy, dokumenty a svědectví

⁴⁷ Kosygin, A. 2009. „Připomínka k jednání“. Pp. 200 in: *Sborník k mezinárodní konferenci*. Praha: ÚSTR.

⁴⁸ Sborník mezinárodních konferencí. 2009. Praha: ÚSTR, s. 202. Dostupné: <<https://www.ustrcr.cz/publikace2/sborniky/>>. [cit. 12. 10. 2016].

přesvědčivě dokazují, že **bojovníci za socialismus** a jejich skuteční přátelé v socialistickém táboře a mezinárodním komunistickém hnutí stály před volbou: **BUĎ** - dovolit **mezinárodní a vnitřní reakci svěst zemi ze socialistické cesty**, - **dopustit návrat starých hospodářů** aby uvrhly znova dělníky a rolníky do jařma **kapitalistického vykořisťování**, - mlčky souhlasit s **novým Mnichovem** a s odtržením pohraničních oblastí ve prospěch **revanšistického západního Německa**, - otevřít imperialismu jeho vyhlédnutou cestu na Východ mezi Krušnými horami a Českým lesem a tím **připustit ohrožení vymožeností světového socialismu a výsledků druhé světové války**. **NEBO**: - **splnit do konce svoji internacionální povinnost** a veškerou mocí síly a ideji socialistického tábora **uchránit** socialistické zřízení v Československu, - pomoci upevnění lidové moci, **rozvoji československé ekonomiky** a udržení **socialistických vymožeností Čechů a Sováků**, - jednou provždy skončit s politikou mnichovanství, rozhodně odrazit všechny **nároky revanšistických následovníků Hitlera**, - ještě jednou ukázat světu, že se nikomu nepodaří změnit poválečné hranice, které byly stanoveny na základě spravedlivého a obětavého **boje synů mnohých národů proti fašismu**.“

Zde vedení ÚV KSČ opět po vzoru SSSR vytáhlo osvědčené „zbraně“ propagandy z padesátých let, které ukazují na několik stereotypů. V naší zemi pracovali pravicové, protisocialistické a kontrarevoluční síly, jejichž cílem byla likvidace vymožeností socialismu. Přesvědčivé téma II. světové války a role sovětských vojáků při osvobození Československa, kteří opět přispěchali na pomoc při kritické situaci v Československu.

2. 7. Tajná policie a státní moc

Nástroje, kterými režimy dosahují své cíle, se mění. Primárním cílem každého režimu je udržení moci. K. W. Deutsch⁴⁹ za klíčový požadavek řízení a výkonu moci označil komunikaci. Nezbytnou součástí komunikace je jazyk. Získávání

⁴⁹ Deutsch, K. W., sociolog, politolog. Své dílo zaměřoval na studium války a míru, nacionalismu, kooperace a komunikace.

relevantních informací je nezbytné pro to, aby politický systém jednal. Je tak zjevné, že kdo má informace má i moc. Tajná police má monopol na jisté životně důležité informace a je správcem státních tajemství.⁵⁰

„Užitečnost tajné policie v počátcích totality se projevuje produktivností v podněcování protivládních akcí, vydírání a cílených provokacích k potírání *objektivního* nepřítele.“ Kategorie podezřelosti zahrnuje celou populaci a vzájemné podezírání prostupuje také společenské vztahy. Kolaborace obyvatelstva při udávání odpůrců režimu a dobrovolné konfidentské služby jsou v totalitě dobře organizované.⁵¹

NKVD (Lidový komisariát vnitřních záležitostí, vnitřní bezpečnost SSSR) používala propracovaný režim v plánech zatčení a kontroly obyvatel. Evidenční záznamy pokrývaly prakticky celou populaci s tím, že každý byl zařazen do určité kategorie. Tímto byly statistiky dostupné v každém městě a ukazovaly, kolik bělogvardějců (tehdejší nepřítel č. 1, příslušníci skupin Bílé nebo také Dobrovolné armády, kteří bojovali ve VŘSR a občanské válce v 1918-1920 proti Rudé armádě za obnovení carství), a členů opozičních stran v něm žije. Inkriminační materiál z doznání vězňů byl rovněž připisován do záznamů, byla založena karta každé osoby a nesla označení podle toho, za jak nebezpečnou je považována. Nebezpečnost se odvíjela od toho, jaké množství inkriminačního materiálu karta obsahovala. Karta dále zahrnovala politické přátele evidovaného, ti byli zakroužkováni červenou barvou, jméno podezřelého bylo zakroužkováno ostrou červenou barvou. Do zeleného kroužku se zapisovaly nepolitické známosti. Hnědými kroužky byly označovány osoby, které podezřelý osobně neznal, ale které byli ve styku s jeho přáteli. Kroužky se vyráběli k vytvoření sítě, která byla vyznačena čarami mezi jednotlivými kruhy. Evidence ukazovala, kdo je kdo, co si kdo myslí, kdo je s kým ve spojení a v jakém stupni důvěrnosti. Tyto karty, statistiky nepřátel byly předávány na vyšší místa a usnadňovaly v každé chvíli uskutečnit čistky s plnou znalostí přesného počtu osob i kategorií.⁵²

⁵⁰ Váňa, T. 2013. *Jazyk a totalitarismus*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 24, 31.

⁵¹ Arendtová, H. 2013. *Totalita I-III. Původ totalitarismu*. Praha: Oikoymenth, s. 575-580.

⁵² Tamtéž, s. 572-587.

Při prohlížení dokumentů ze svazku StB 6301/1 s lakonickým názvem Horáková a spol. se ukazuje vedení sovětských poradců i v každodenní praxi práce StB s dokumenty. Podle vzoru popsaného výše ve smyslu sledování a vytváření registru nepřátelských osob a vyznačování jejich sítě, které se pohybovali vedle nepřátelských osob, pracovala také StB. řekla bych, že tím vzniká zárodek evidence kategorie „nepřítele“ tzv. bývalých lidí. V našich podmínkách ve spisech k dr. Horákové byly protistátně činné osoby již zatčené podtrženy červenou tužkou, protistátně činné osoby uprchlé do zahraničí podtržené obyčejnou tužkou, protistátně činné osoby dosud nezatčené podtrženy modrou tužkou.

KSČ se definitivně zbavila politické opozice ve vykonstruovaných procesech v letech 1953 – 1956. Komunistický vnitřní nepřítel existoval vždy, měnila se jen jeho struktura. Postupem politického a společenského vývoje se objevila potřeba StB nepřátele kategorizovat. Tato kategorizace je založena na ideologickém vymezení jednotlivých skupin. První „nálepkou“ vnitřního nepřítele byl název „bývalí lidé“. Operativní situace nepřátel režimu, linie „bývalých lidí“ byla prezentována jako jeden z hlavních úkolů StB v boji proti nim. Jednalo se o majetné občany, nebo občany politicky aktivní před rokem 1948. „**Bývalí lidé**“ (dle ABS převzatý termín podle sovětského vzoru) byli vedeni v evidenci StB od konce roku 1948, (nejdříve ve 4. oddělení sektoru BAa-II, později reorganizované na 5. oddělení v rámci II. sektoru). V novém rozkazu ministra vnitra o rozpracování, pozorování a evidování "bývalých lidí" z 3. ledna 1959 bylo **evidováno celkem 16 kategorií osob**. K získání přehledu o "bývalých lidech" se využívaly vlastní poznatky, písemné materiály StB a VB a také místní znalosti příslušníků MV, VB a členů pomocné stráže VB. Dále pak písemné materiály ostatních státních orgánů, zejména národních výborů, soudů a jiných institucí i různé kartotéky bývalých spolků a organizací. Při využívání těchto zdrojů bylo nařízeno přísné dodržování zásady konspirace. (V dubnu 1959 bylo evidováno celkem 47 299 BL, v září 77 230, z toho 19 622 rozpracovaných, tj. aktivně hlídaných). K 1. červenci 1960 počet vzrostl na 86 478 BL a z nich 4 858 rozpracovaných. 1. ledna 1961 se počet zvýšil na 96 085 BL, rozpracováno bylo

5 168 osob. Statistika I. zvláštního odboru v roce 1960 uváděla v celostátním rozměru 92 511 BL a z nich pak 4 875 rozpracovaných v operativních svazcích.⁵³ Tito lidé, byli i na začátku šedesátých let podrobováni pozornosti KSČ. Do této kategorie byli přidáváni po amnestii v roce 1960 i političtí vězni z minulých let. Mezi trvalé třídní nepřátele patřila církev. Pro StB byla církev nositelem vazeb na své struktury v zahraničí, tj. na „vnějšího nepřítele“. Pod kontrolou byly také obyvatelé národnostních menšin. Pokyny ministra vnitra ukazují na ostražitosť při možnosti infiltrace těchto osob k zahraničním zpravodajským službám. Uvolňování politické situace v šedesátých letech přineslo nové hledisko na „bývalé lidi“. **V roce 1964 se termín „bývalí lidé“ nahradil znakem NO, tedy nepřátelské osoby.** Stále bylo poukazováno na hledisko třídního nepřítele, to bylo doplněno o poznatky, které se vztahovaly ke **konkrétní negativní činnosti a společenskému postoji evidovaného.** Nepřátelské osoby se rozdělily do čtyř kategorií podle nebezpečnosti.⁵⁴

Doba Pražského jara se projevila také v činnosti StB, kdy bylo evidování NO přerušeno. Lze to vyvodit z dokumentů StB, kdy museli po okupaci v srpnu 1968 na doporučení stranických orgánů základním organizacím a k plnění *Akčního programu strany* z postů policie odejít všichni proreformní policisté.⁵⁵ Po provedených čistkách byla 30. září roku 1970 v rozkaze ministra vnitra č. 44, Evidování a rozpracování NO, tato evidence opět obnovena. Obsah kategorií „nepřátelských osob“ byl aktualizován podle nově vzniklé politické situace. Po roce 1968 se do seznamů dostali političtí vězni z padesátých let a jejich Klub 231, (zákon č. 231 z roku 1948, na ochranu lidově demokratické republiky, podle kterého byli odsouzeni v procesech z 50 let). Seznamy se rozšiřovaly o jednotlivé angažované občany z doby Pražského jara, propuštěné funkcionáře KSČ, včetně funkcionářů StB i Veřejné bezpečnosti a Armády ČR.

K novelizaci evidence bývalých lidí, poté nepřátelských osob, došlo po vzniku Charty v roce 1977. V souvislosti s rozvojem opozice a zesilováním její činnosti

⁵³ ABS. RMV č. 1/1959. Rozpracování, pozorování a evidování BL.

⁵⁴ ABS. RMV č. 10/1964. Evidování NO.

⁵⁵ Např. ABS. Fond 34. Dopis Viliama Šalgoviče o Josefu Pavlovi.

bylo v roce 1978 v nařízení MV č. 21/1978 **vypuštěno slovo „nepřátelský“ a hovoří se zde „jen“ o evidovaných osobách.**⁵⁶

Tato bohatá a stále doplňovaná statistika sloužila k vytváření seznamu, který sloužil jako podklad pro případ branné pohotovosti, kdy zde uvedené osoby mohly být internovány v koncentračních táborech, jak ukazují informace z tzv. Akce Norbert.⁵⁷ V případě vyhlášení branné pohotovosti státu měli být internovány osoby, které byly vedeny v seznamech vzniklých politickým pokynem ÚV KSČ. Seznamy sledovaných osob nepřátelských vůči „totalitní“ moci. Nasazení „nepřátelských osob“ by se týkalo také mimořádného ohrožení ČSSR z důvodů vnějších nebo vnitřních. Seznamy sestavovali tajemníci ÚV na národních, okresních a krajských výborech. V důvodové zprávě k zákonnému opatření předsednictva Federálního shromáždění se pak prohlašovalo, „předpokládá se, že budou zajištěni ti čs. občané, kteří v minulosti nebo v současné době jednají tak, že narušují nebo mohou narušit obranné úsilí státu. Do této skupiny náleží **osoby, jejichž nepřátelský postoj k socialistickému zřízení je známý a které by mohly, kdyby se volně pohybovaly, vytvořit nebezpečnou pátou kolonu nepřítele uvnitř země.**“ Zajištění mělo spočívat v umístění čs. občanů do nápravně výchovných ústavů nebo v jiném k tomu účelu určeném zařízení včetně jejich zařazení do přiděleného zaměstnání. V roce 1989 bylo zahrnuto do „Akce Norbert“ celkem asi 9 000 lidí, z nich 6 000 po linii VB a 3 000 po linii StB.⁵⁸ Lidé ve společnosti byli stále znejišťováni, stejně jako v padesátých letech, o spiknutí západního světa vůči socialistickým zemím. Tato doktrína o spiknutí celého světa proti vlastní zemi KSČ posloužila hlavně v 50 letech. Byla propagandisticky šířena i dále, v dalších letech. Každý, kdo se vracel ze zahraničí, měl povinnost podávat zprávy, jako by byl tajným agentem. Také na každého cizince bylo StB pohlíženo jako na špiona.

Je zarážející poznání, že několik desítek let vedení evidencí vnitřního nepřítele zrodilo plán o využití těchto osob, toto skutečné tajemství StB, o kterém se

⁵⁶ ABS. NVM č. 21/197. Směrnice pro evidenci osob ohrožujících vnitřní pořádek a bezpečnost státu.

⁵⁷ Gruntorát, J. 1994. „Akce Norbert“. Securitas Imperii č. 2. Praha: ÚDV. Dostupné:

<www.policie.cz/soubor/securitas-imperii-2-pdf.aspx>. [cit. 03. 04. 2016].

⁵⁸ Tamtéž.

neměli lidé dozvědět, tak, jak bylo plánováno v uvedených seznamech akce Norbert.

3. Nepřítel

3. 1. Třída a třídní boj

Po ukončení II. světové války stál poválečný svět před dalším symbolickým bojem, byl to boj dvou táborů, boj mezi spojenectvím západu a východu, byla to doba posílení SSSR a doba vzniku lidových demokracií. Proměna společnosti po „Vítězném únoru 1948“ zobrazila v diskurzu tehdejší doby téma vypořádání se s nepřáteli nově budované lidově demokratické republiky.

Max Weber ve svém díle *Metodologie, sociologie a politika* uvádí, že Komunistický manifest je prorocký dokument, prorokuje zánik kapitalistické organizace společnosti a prorokuje ji nejdříve přechodným stadiem – diktaturou proletariátu, který se chopí moci prostřednictvím svých vůdců, a že po tomto stadiu nastane konec každému panství člověka nad člověkem. Zneužívání slova mír a v otázce, co má revoluce vlastně přinést, „tedy v otázce postupné evoluce, která je dogmatem pravého marxismu, a která byla v Rusku odmítnuta sektou, a která také věří, že Rusko může vývojové stupně západní Evropy přeskočit. Každé dělnictvo bude stále znova v nějakém smyslu socialistické. Dosud neexistovalo žádné, ani proletářské panství jako např. Komuna v Paříži nebo teď panství bolševiků, které by se obešlo bez stanného práva v případech, kdy jsou ohroženy základy disciplíny“.⁵⁹ Klasické pojetí marxismu leninismu je jejími zakladateli považováno za vědecky propracovaný systém navazující na historický materialismus. Ve všech předcházejících třídních historických formacích byla podle Marxe a Engelse ideologie souhrnem společenských názorů vládnoucí třídy, kterou byly zajišťovány její zájmy a společenské postavení.

⁵⁹ Weber, M. 2009. *Metodologie, sociologie a politika*. Oikoymenh, Praha: Oikoymenh, s. 342.

Součástí revoluční změny je pojetí třídního boje, který byl součástí marxismu nazvaného vědecký komunismus.⁶⁰

Boj proti „vnitřním nepřátelům“ byl známý již z dob Lenina, byli to nepřátelé režimu, kdo byli odváženi do prvních pracovních táborů. V Československu se třídní boj rozpoutal po převzetí moci KSČ po únorových událostech v roce 1948, nepřítelem se tak stala většina společnosti, všichni lidé s jinými názory.

3. 2. X. správa SNB

Bezpečnostní složky v Československu mají základ v návrzích představitelů moskevského vedení KSČ, kdy v roce 1943 při rozhovorech Klementa Gottwalda s prezidentem Edvardem Benešem v Moskvě požadovala komunistická strana rezort MV. Státní správa, také v součinnosti s moskevským vedením KSČ a československou exilovou vládou vznikla podepsáním dekretu prezidenta republiky o Národních výborech v osvobozené ČSR. Národní výbory, především zemské a okresní, byly vybaveny velkými pravomocemi při budování nových bezpečnostních orgánů. Bezpečnostní složky národních výborů vznikly na celém území státu, v tomto období již byly vytvořeny základy nových bezpečnostních orgánů.⁶¹

Po únorovém vítězství komunistů byl důraz kladen na třídní boj. Ten se v té době opíral o bezprostřední spolupráci s občany, na které byl v předpisech kladen veliký důraz. **Občané musely být spolehliví.** „...**Na spolehlivé osoby je nutno se dívat z třídního hlediska...**“. Spolehliví občané byli instruováni ke stálé spolupráci s *cestáři, hradlaři, hajnými, závodní stráží a hlídači, kominíky, hostinskými a čišníky*. Měli se zajímat a oslovovat školní děti - *pionýry, poštovní zaměstnance, výběřčí poplatků za elektřinu a plyn, zemědělské dělníky, kteří jsou v kontaktu s vesnickými boháči*. Důležité byly také zprávy od *úderníků živočišné výroby*. Ve městech se spolupráce se spolehlivými občany opírala o *správce*

⁶⁰ Pavelčíková, N. 2010. „Ideologie totalitárních režimů, historické souvislosti teoretických východisek a jejich vliv v praxi nacistického a komunistického režimu“. Dostupné: <www.antropoweb.cz/webzin/index.php/antrpowebzin2/>. 2010. [cit. 02. 02. 2016].

⁶¹ Přehled organizačního vývoje Sboru národní bezpečnosti v letech 1945-1950. Dostupné: <http://www.abscr.cz/data/pdf/sbornik/sbornik1-2003/vyvoje_snb.pdf>. [cit. 10. 04. 2016]

domů a domovních důvěrníků, kteří spolupracovali s důvěrníky KSČ. Stranou nezůstávali ani *vedoucí obchodů, prodavači, popeláři či metači*. Tato spolupráce podle tehdejších instrukcí zajišťovala znalost o všech občanech žijících v okrsku. Spolupracující spolehliví lidé byli ubezpečováni o tom, že se jedná o pomoc ve jménu lidové bezpečnosti. Při poznání jejich obtíží a problémů, jejich názorů budou systémem ochráněni a **„pokud se jedná o dělníky, drobné a střední rolníky napomáhat těmto, vysvětlovat, získávat, vychovávat a rozhodně a důsledně zabraňovat, aby jim nebylo křivděno v jakémkoliv směru z řad třídních nepřátel, které je potřeba mít v náležitě evidenci, odhalovat je a postihovat, kdykoliv se prohřeší proti zájmům dělnické třídy, lidově demokratického zřízení a jejich zákonů“**.⁶²

Součástí SNB byl i Bezpečnostní odbor ÚV, kterým byl předkládán pracovní plán. Ten zodpovídal za nábor příslušníků do StB, organizoval **očistnou akci odsunu buržoazních živlů** do táborů nucené práce (TNP), také měl na starost všimati si politický, morální a kádrový stav příslušníků lidových milicí (LM), o svých zkušenostech předávat zprávy „ústředí“. Jeho úkolem bylo zajišťovat také řádné politické školení nových referentů, a s odborem lidosprávy ÚV (novotvar) provádět výběr bezpečnostních referentů, sledovat jejich práci, a zpětně podávat zprávu pro „bezpečnostní pětky“.⁶³ Jak se píše např. v plánu na říjen, listopad a prosinec roku 1949 jsou úkoly děleny na vnitrostranické a úkoly v poměru ke státnímu aparátu. Ty jsou rozděleny na instrukce krajských bezpečnostních pětěk a instrukce bezpečnostních tajemníků při KV KSČ. Jak je patrné ze všech dokumentů z této inventární jednotky, činnost byla soustředěna hlavně na výběr nových spolehlivých příslušníků a referentů, a na politicko-agitační činnost, která konkrétně spočívala v provádění instruktáží zájezdy do krajů, a svoláváním porad krajských bezpečnostních tajemníků do Prahy. Na konci roku 1949 se řešila „ostrážitost“ ve straně, kdy měl být předložen sekretariátu ÚV požadovaný referát o situaci. Na pořadu dne byla výstavba

⁶² Rozkaz MNB (Ministerstvo národní bezpečnosti), č. 10/1951.

⁶³ Působily na krajských výborech KSČ. Zřízeny byly na základě usnesení bezpečnostní komise ÚV KSČ z 2. února 1949. Členové: krajský tajemník KSČ, bezpečnostní tajemník, bezpečnostní referent krajského národního výboru, krajský velitel StB, krajský velitel SNB.

stranických škol, výstavba učitelského sboru, zvyšování ideologické úrovně stranických škol v bezpečnosti. Úkolem byla také pomoc při zajišťování kulturních a společenských středisek sboru národní bezpečnosti (SNB) v krajských městech. Náborová kampaň do StB uložená v roce 1948 měla být „zdrárně splněna“.

Instrukce ke kategorii nepřátel upozorňuje „pořízení jmenného seznamu osob se jeví za nevhodné vzhledem k tomu, že by museli být předány k dispozici značnému počtu lidí na závodech a úřadech s tím, kdyby se dostaly do rukou nepovolaných osob, mohly by posloužit jako pomůcka cizí agentuře. Sepsání seznamů se nedoporučuje také z výchovných důvodů, kdy mohlo být namítáno, že se jimi popírá **možnost převýchovy lidí**, a to aspoň u osob, které nejsou příslušníky nepřátelské třídy.“⁶⁴

Ke dni 17. ledna 1948 byla zřízena Skupina I-Bezpečnost, pod kterou spadal i odbor BA (Bezpečnost MV, do roku 1950), též označovaný jako odbor StB nebo Velitelství StB. U jejího vzniku stáli příslušníci centrálního státního orgánu Sovětského svazu NKVD, (sovětská tajná policie z let 1934-1946, Lidový komisariát vnitřních záležitostí). Příslušníci byli školeni v kurzech sovětské státní bezpečnosti a vojenské rozvědky. Sověští poradci úkoly pro naši státní bezpečnost dále rozdělily na linii boje proti zahraničním agentům a vnitřnímu nepříteli.⁶⁵

V roce 1948 byl přijat zákon č. 231/1948 Sb. na ochranu lidově demokratické republiky. Na základě tohoto zákona bylo usvědčeno a přišlo o život stovky lidí označených za nepřátele republiky – první vnitřní nepřátelé. Zde jsou popsány trestné činy, které se promítly do směrnic StB, resp. do rozkazů ministra bezpečnosti. Jednalo se o trestné činy proti státu: velezrada, sdružování proti státu, pobuřování proti republice a hanobení republiky. Trestné činy proti vnější bezpečnosti státu, vyzvědačství, nedbalého uchovávání státního tajemství,

⁶⁴ ABS. Fondy Sekretariát Federálního ministerstva vnitra, I. díl. Podklady pro jednání politického sekretariátu ÚV KSČ, usnesení politického sekretariátu a politického byra ÚV KSČ Státní tajemství-ochrana. Inv. j. 338.

⁶⁵ Žáček, P. 2001. *Přísně tajné*. Praha: Votobia, s. 38.

ohrožení obrany republiky, válečného škůdnictví, válečné zrady, nedovoleného zpravodajství, účasti a nadržování při vojenském zločinu nebo přečinu. Při podrobném prozkoumání těchto textů můžeme rozeznat linii vnějšího nepřítele, linii vnitřního nepřítele a linii ochrany členů ÚV KSČ.⁶⁶

Z dokumentů je patrné, že budování nového Sboru národní bezpečnosti (SNB) provázely značné personální problémy. Tento sbor měl být postaven z **nových soudruhů**. V *Materiálu pro schůzi kolegia* ze dne 29. prosince 1949 se píše „po osvobození naší republiky, po nepatrné očištění starých bezpečnostních složek z bývalých příslušníků četnictva, se složka veřejné bezpečnosti skládala téměř výlučně ze starých příslušníků, kteří nastoupili za předmnichovské republiky nebo protektorátu. Vzhledem k tomuto složení byl zde **vliv strany** poměrně malý. Zkušenosti ukázaly, že většina starších příslušníků vstoupila **k nám** z prospěchu a značná část je zatížena služebnictvím a četnickým chytráctvím. Tato zkušenost se znovu potvrzuje při budování velitelského a politického vedení veřejné bezpečnosti. Přestože většina těchto lidí je původem z pracujícího lidu, léta služby v předmnichovské republice setřela jejich původní přináležitost a jen málo z nich se prokousává k chápání nových úkolů bezpečnosti.“⁶⁷ V dokumentu je přiznána chyba, že po únoru byl otevřen vstup do strany téměř všem příslušníkům. Těm je vytýkána absence třídní uvědomělosti, kdy tuto práci chápou jako pouhé zaměstnání, při kterém jen plní rozkazy. Tito lidé byli odvoláváni pro neschopnost a přeřazováni do výroby nebo penzionováni (během roku 1950 to bylo 6000 lidí). Někteří velitelé byli přímo kriminalizováni a zatýkáni na základě různých „hlášení“. Jak dále ukazují tabulky o počtech a věku příslušníků před únorem v další části tohoto dokumentu, všichni staří příslušníci byli nahrazeni **schopnými a hlavně mladými** členy strany. Kádrová práce, která se jevila složitější v menších městech a vesnicích, byla založena na potírání „vžitých zvyků, různých svazků, konzervatismu, otupění, nízké inteligenci, ale často i negativnímu postoji k režimu.“ V dokumentech se píše o **zostřování třídního boje na vesnici**, které bylo dávano do souvislosti

⁶⁶ Zákon č. 231 ze dne 6. října 1948 na ochranu lidově demokratické republiky.

⁶⁷ ABS. Fondy Sekretariát FMV, I. díl, komise pro bezpečnost. Schůze kolegia. Inv. j. A2 1/11.

s neschopností bývalých příslušníků, kteří se v této době udrželi na postech většiny krajských a okresních velitelů, „**což snižuje pracovní výkon celé složky.**“ Do tohoto negativního obrazu společnosti se promítlo přijetí zákona o Jednotných zemědělských družstvech (JZD) z roku 1949, v rámci kterého byl likvidován selský stav a lidé byli připravováni o vlastnictví půdy. Na tuto kolektivizaci rolníci odpovídali odporem, byli zahrnuti do kategorie „bývalých lidí“ jako kulaci, a postihem byli potlačováni.

Eliminování **nespolehlivých lidí a třídních nepřátel** ze společnosti započalo přijetím zákona č. 247/1948⁶⁸ o táborech nucené práce (TNP). V zákonu se píše „aby osoby mohly **býti vychovány k práci jako občanské povinnosti** a aby mohlo být využito jejich pracovních schopností **k prospěchu celku ...**, zřizují se tábory nucené práce, mlčení neprospívá tomu, aby si pracující veřejnost uvědomila jejich pravý význam v údobí zostřujícího se třídního boje, a jednak správnou instruktáží příslušných činitelů a složek. Dále význam a poslání TNP se doporučuje zhodnotit tiskem i rozhlasem. Jest třeba, aby široká veřejnost byla informována o tom, že na osobu, která opustila TNP jako **převychovaná**, jest nutno pohlížeti jako na platného člena lidské společnosti, kterému přísluší veškerá práva a povinnosti pracujícího. **Ministerstvo vnitra nechť ve své působnosti zařídí, aby případy pro komisy byly vyšetřovány podrobněji. Jest třeba zvláště přihlížeti k třídnímu charakteru vyšetřovaných případů.**“⁶⁹

V situační zprávě o TNP za rok 1950 se píše, že na území ČSR je ve 28 táborech nucených prací 5 619 chovanců z toho 958 žen. Převýchova chovanců v TNP byla prováděna pracovním zařazením a mravně politickou a osvětovou činností. Pokud šlo o třídní složení chovanců, uvádělo se, „stále se setkáváme s velkým procentem dělníků, což svědčí o tom, že příkazovací komise KNV (krajských národních výborů) nepochopily význam zákona o TNP, tj. postihnout třídního nepřítele.“ V mnoha případech byl chovanec přikázán do TNP ne z třídního

⁶⁸ Zákon Národního shromáždění ze dne 25. října 1948 č. 247, o táborech nucené práce.

⁶⁹ ABS. Fondy Komise pro bezpečnost. TNP – zřizování. Inv. j. 4.

hlediska, ale spíše z hlediska sociálního (opilci, prostitutky, narušování pracovní morálky). Ve zprávě se uvádí, že podle třídního hlediska je 86,6% dělníků a řemeslníků a jen 13,4% buržoazie, tj. továrníků, velkostatkářů, statkářů, advokátů, vyšších důstojníků atd. Jako důvod se uvádí taktika třídního nepřítele, který je opatrný na menší delikty, pro které je ho možno přikázat do TNP. Tato nastalá situace vyvolala potřebu oddělit v táborech chovance dělníky od chovanců z buržoazních vrstev. Oddělování byli také mladí od starých, bylo apelováno hlavně mladým věnovat náležitou péči při převýchově. Také se žádalo ministerstvo školství a národní osvěty o několik „velmi schopných soudruhů“ vychovatelů. „Osvětová práce prováděná příslušníky SNB naráží na chovance, kteří jsou mnohem vzdělanější, rafinovaní, záludní, uvádějí osvětáře do rozpaků, matou je a zavádějí od témat do vzduchoprázdna nebo k falešným závěrům. Ironizují osvětu a pracují proti ní nejhorší zbraní – výsměchem.“⁷⁰ Státní bezpečností byl tento zákon rozpracován pod názvem Akce T-43. Zajištění a příprava masových represí měla přinést **očistu od třídních a politických nepřátel z řad kapitalistů a buržoazie**. K naplnění záměru akce T-43 vyčištění velkých měst od **reakce**, měly komise rozhodovat i o přesídlení rodinných příslušníků osob zařazených v rámci této akce. Tito lidé byli odsunuti do pracovních táborů a jejich rodiny vysídlovány z měst na venkov. Později do pracovních táborů (TNP) byli odveleni i lidé, kteří se pokoušeli o ilegální překročení hranic, ale i další osoby.⁷¹ Směrnice StB k výsledkům akce T-43 konstatovala, že valná část dodaných osob byla do TNP dodána ne z hlediska třídního, takže zákon o TNP místo úlohy zbraně proti kapitalistické třídě plnil spíše úlohu prostředku k odstranění asociálních živlů.⁷²

Činnost vedení StB byla zaměřena na zvyšování kázně, politické a odborné úrovně sboru. „Stranické organizace v národní bezpečnosti byly odtrženy od života strany a jejich „vedení“ v rukou velitelů, kteří byli později odhaleni a zajištěni jako nepřátelé. **Bezpečnost byla stavěna nad stranu.** Po zasedání ÚV

⁷⁰ ABS Fondy Sekretariát FMV. I. díl, Komise pro bezpečnost. TNP – zřízení. Inv. j. 4.

⁷¹ ABS. Směrnice Ministerstva vnitra č. j. 6497/010-1349 pro využití TNP z 8. srpna 1949.

⁷² ABS. Fondy Komise pro bezpečnost. TNP – zřízení. Inv. j. 4.

KSČ v září 1951 bylo znovu nutno jednat o vedoucí úloze strany, o nedostatečích bdělosti a ostražitosti, o zintenzivnění marxistické výchovy. Státní bezpečnost přechází stále více na aktivnější základnu v boji proti třídnímu nepříteli. Pracovníci státní bezpečnosti vyzbrojeni učením Marxe, Lenina a Stalina, semknuti kolem svého Ústředního výboru a soudruha Gottwalda, budou pracovat tak, aby se co nejvíce přiblížili svému největšímu vzoru, slavným sovětským čekistům. Bez pomoci sovětských přátel by naše bezpečnost nemohla řešit úkoly vyplývající ze zostřování třídního boje. Ještě více bude třeba uplatňovat v naší národní bezpečnosti sovětské zkušenosti.⁷³

3. 3. Směrnice MV

Prvním známým poválečným předpisem o evidenci nepřátelských osob se uvádí *Prozatímní organizační řád státně-bezpečnostní služby*, který byl vydán v roce 1946 v příloze k výnosu Ministerstva vnitra. Zde se uvádí, že Odboru pro státní bezpečnost a politické zpravodajství přísluší vedení ústředních evidencí pachatelů a trestných činů, spáchaných proti bezpečnosti státu, včetně příslušných kartoték. V listopadu 1945 bezpečnostní komise ÚV KSČ přijala usnesení, aby všichni přítomní se snažili získat potřebný **materiál za účelem sestavení listin všech státně nespolehlivých, reakčních a lidu nepřátelských osob, sloužících dosud na vedoucích místech v celém bezpečnostním aparátu**. Autory byly navrhovány čtyři kategorie osob. Do I. kategorie se řadily osoby, které měly být zatčeny ihned, do II. kategorie ty, jejichž zajištění mělo být provedeno ihned, včetně prozkoumání eventuální komplikace, (např. veřejně činné osoby), v III. kategorii osoby, u kterých nevznikne nebezpečí, pokud nebudou zajištěny. Do IV. kategorie byly lakonicky zařazeny „všechny ostatní osoby“. V souladu s únorovým zasedáním ÚV KSČ v roce 1948 se předpokládal zesílený nápor nepřátelské propagandy ze zahraničí proti prováděné reorganizaci národního hospodářství. „Bývalí lidé“ byli podezříváni ze zanášení malomyslnosti a nechuti k prováděným změnám. V rozkaze ministra vnitra Rudolfa Baráka č. 72 z roku 1954 Směrnice o agenturně operativní práci se píše

⁷³ ABS. Fondy AMV Praha. Fond A 6/3, Inv. č. 700.

„komunistická strana a vláda naší lidově demokratické republiky uložila orgánům ministerstva vnitra čestný a zodpovědný úkol: chránit výstavbu socialismu v naší vlasti. **Postavila tímto úkolem pracovníky ministerstva vnitra do první linie boje proti vnitřnímu i zahraničnímu nepříteli.**“ Vše v duchu oddanosti KSČ a SSSR a nesmiřitelné nenávisti k nepřátelům míru a socialismu, bez dobře vybudované agenturní sítě **nemůže nepřítel být odhalen a zneškodněn.**

V roce 1962 byl vydán rozkaz ministra vnitra č. 13, Směrnice pro agenturně operativní práci státní bezpečnosti, kde se uvádí, že směrnice vydané v roce 1954 neodpovídají již dosaženým revolučním změnám v životě našeho lidu. Platila nová socialistická ústava, byly vydány nové trestní zákony. Vydání této nové směrnice je chápáno jako výraz péče a pomoci strany aparátu StB. Její práce je prací politickou, její „ostří“ **směřuje k likvidování vnějšího nepřitele, „k odhalování všech pokusů o aktivizaci zbytků vnitřních nepřátel“.**

V rozkazu MV č. 54/1972 nazvaném Směrnice pro zpravodajskou činnost Čs. kontrarozvědky, se uvádí, že „základním posláním čs. kontrarozvědky je **chránit socialistické společenské zřízení, bezpečnost a obranyschopnost ČSSR, socialistickou ekonomiku, bezpečnost čs. občanů a jejich práva před činností zahraničních a vnitřních nepřátel.** Obrana chráněných zájmů socialistického státu před činností vnějšího i vnitřního nepřitele, odhalování jejich záměrů a zamezení této nepřátelské činnosti. Obsah a cíle této činnosti vycházejí ze zásad bezpečnostní politiky vycházející v usneseních a rozhodnutích nejvyšších stranických a státních orgánů ČSSR. Plní funkci represivní, preventivně výchovnou a informační. V těchto normalizačních letech se uvádí, že politický charakter, který vyplývá z jejího základního poslání, **vyžaduje důsledně uplatňovat politická hlediska v její represivní funkci.**

V roce 1974 došlo rozkazem MV č. 15 ke zrušení dosavadní Hlavní správy kontrarozvědky a nově k zřízení Správy kontrarozvědky pro boj proti vnějšímu

nepříteli, s krycím názvem II. správa FMV, a Správě kontrarozvědky pro boj proti vnitřnímu nepříteli, s krycím názvem X. správa FMV. V této směrnici je již formálně pojmenován nový nepřítel a to opozice. Také se činnost StB více soustředila na roli kultury ve společnosti, na známé osobnosti a vědecké pracovníky, na které se v těchto letech rozpracovávalo nejvíce svazků. Nově vytvořená X. správa FMV měla řídit a organizovat na celém území Československa **kontrarozvědnou činnost proti domácí opozici a nekonformním skupinám obyvatelstva**. Především se měla zaměřit na „organizátory nepřátelských seskupení a hlavní nositele a šířitele pravicového oportunismu, revizionismu, sionismu, trockismu, maoismu, ukrajinského nacionalismu a buržoazních ideologií v oblasti společenské nadstavby. Zejména v kultuře a umění, vědě, na vysokých školách, ve sdělovacích prostředcích, odhalovat osoby působící k narušování státní církevní politiky v ČSSR.“⁷⁴

Ve vnitřní struktuře X. správy se objevují tehdejší vnitřní nepřátelé režimu podle rozdělení sledovaných problematik StB na I. - 5. odbor.

Rozkaz MV č. 2/1978 obsahoval Směrnici pro činnost pracovníků kontrarozvědky (A-oper-I-I). Platila pro všechny pracovníky kontrarozvědky. V úvodním ustanovení se říká, že základním posláním kontrarozvědky StB je **chránit socialistické společenské a státní zřízení, bezpečnost a obranyschopnost ČSSR, socialistickou ekonomiku, bezpečnost československých občanů a jejich práva před nepřátelskou činností zahraničních a vnitřních nepřátel**.

Pro doplnění lze uvést, že X. správa FMV fungovala do roku 1988, kdy byl tehdejším ministrem vnitra vydán rozkaz č. 12/1988 o Zřízení útvarů federálního ministerstva vnitra (FMV) a útvarů podřízených FMV. Tím byly útvary určené k boji proti vnějšímu a vnitřnímu nepříteli opět spojeny.⁷⁵

⁷⁴ X. správa FMV byla organizačně podřízena I. náměstkovi ministra vnitra ČSSR genmjr. ing. Jánů Hanuliakovi. V letech 1979–1985 spadala X. správa FMV do řídicí odpovědnosti I. náměstka ministra vnitra.

⁷⁵ plk. genmjr. JUDr. Ján Kováč, v letech 1985–1988 řídil tuto správu I. náměstek ministra vnitra ČSSR genmjr. Ing. Alojz Lorenc, CSc.

Činnost Státní bezpečnosti byla rozkazem ministra vnitra Richarda Sachra ukončena 31. ledna 1990.

3. 4. Vnitřní nepřítel

Boj proti vnitřní reakci - tímto názvem v organizačním schématu Ministerstva národní bezpečnosti z roku 1950 v bodě č. 4 je uveden boj, **který vede v patrnosti všechny činitele bývalých politických stran, osoby vyakčněné uprchlé do ciziny a jejich příbuzné, teroristy, ilegální pracovníky, atd.** 21. února 1948 bylo vydáno usnesení po dobu vládní krize o zřízení politické, organizační a propagační komise, tzv. komise pro bezpečnost. Tato doba se vyznačovala organizováním a kontrolou nové společnosti. Cestou propagandistických kampaní masivně působila na občany. Vyžadovala aktivní zapojení „pracujících“ do výstavby nové společnosti, kdy práce pro režim byla součástí převýchovy a společnost byla neustále udržována ve stavu „bojové pohotovosti“. K boji proti vnitřnímu či vnějšímu nepříteli, který byl KSČ nejdříve určován, hanoben a nakonec postupně likvidován podle sovětského vzoru.

3. 4. 1. III. odboj

Záměr bojovat proti totalitě a úsilí o obnovu demokracie v případě III. odboje byl složitější tím, že byl mír, zatímco oba předešlé odboje se uskutečňovali ve válečných časech. Bojovalo se vlastně proti příslušníkům vlastního národa, který byl oslněn komunistickou ideologií a Sovětským svazem. Na úkolech v rámci boje proti tomuto nepříteli se podílelo vojenské zpravodajství. První projevy odporu III. odboje proběhly na XI. všesokolském sletu a u příležitosti pohřbu prezidenta Beneše v září roku 1948. Likvidace tohoto nepřítele bylo pro nový režim a StB úkolem prvořadým a stíhání prováděla StB. V této době se nedokázalo odhadnout, kdo z nových odbojových pracovníků je agentem, nebo pracovníkem StB. Již na II. odboj (exilová vláda prezidenta Beneše, doma odbojové organizace např. Obrana národa, aj.) byli napojeni agenti NKVD. Tím jejich odbojová činnost nevedla k obnovení demokratického státu, ale naopak

k posilování mocenských pozic KSČ v poválečném Československu a k prosazování zájmů Sovětského svazu. V začátcích se činnost III. odboje soustředila na ohrožené osoby, kterým bylo pomáháno dostat se do exilu, poskytovala se pomoc rodinám, kterých členové byli zavřeni v TNP a věznicích. Později měla tato činnost podobu informačního boje, vše se ale dělo v rovině intelektuálního uvažování a písemných sdělení. Probíhaly letákové akce, vydávali ilegální tiskoviny, prováděli různé sabotáže, existovalo i předávání zpráv na Západ. Značnou posilou pro domácí odboj i pro nekomunistickou veřejnost bylo československé exilové vysílání BBC, Hlasu Ameriky a zejména od roku 1951 Svobodné Evropy. „Odpor těchto lidí byl živěn nadějí, že se mezinárodní situace vyhrotí v otevřený konflikt Východu a Západu. Odbojové projevy slábly, až ustaly v první polovině 50 let úplně, přibližně od roku 1954. Příčinou bylo úplné rozkrytí jejich činnosti StB, která je nelítostně zlikvidovala.“⁷⁶

3. 4. 2. *Opoziční strany*

Nejvíce členů před únorem 1948 měla Česká strana národně sociální (přes 600 000). Po únoru se tato strana stala převodní pákou KSČ a v červnu 1948 byla násilně sloučena s KSČ. Původní členové, kteří kladli odpor komunistickým machinacím, byli likvidováni v následných procesech. Procesy byly vedeny a plánovány v dlouhodobé „Akci Střed“, s názvem Proces s tzv. Direktoriem čs. odboje, M. Horáková a spol., kdy dne 20. 5. 1950 bylo podáno trestní oznámení na **„organizátory a představitele rozvratného podzemí, velezrádce, špiony a pomahače podněcovatelů nové války“**. Přípravu závěrečných protokolů zajistili sovětské poradci, měli formu sugestivních otázek a vyžadování odpovědí obžalovaných. Na jedné straně psychické a fyzické násilí při výsleších, vedení hloubkových rozhovorů, na druhé straně masivní propagandistická kampaň zapojila do procesu i „vůli mas“. Komunisté na pokyn sovětských poradců navštěvovali různé závody – podniky, školy, úřady, v obcích se konaly besedy, shromáždění, kdy tito **„zrádci, škůdci, přísluhovači imperialismu“** byli

⁷⁶ Cuhra, J., V. Veber. 1999. *Za svobodu a demokracii. Odpor proti komunistické moci*. Praha: Karolinum, s. 30.

odsuzování a byl pro ně požadován nevyšší trest. Použitím propagandistické kampaně, která byla cílena cestou novin i rozhlasu na všechny občany, kteří si přejí jenom mír a práci se dočkala větší odezvy, než StB očekávala. Tento nový faktor zajištěný StB – **hněv pracujícího lidu** měl vliv na rozhodování o výši trestu. Již to nebyla výše trestu, o kterém se uvažovalo, ale byla to otázka, kdo z obžalovaných přežije.⁷⁷ V těchto letech bylo vedení propagandistických kampaní důležitou součástí mocenského boje komunistů, s využitím negativních čerstvých zkušeností z válečných let a proklamováním frází o ochraně a bezpečnosti se dařilo národ ohlupovat, lidé uvěřili.

Prof. Vladimír Krajina (1905 – 1993) byl vědec, pedagog, politik a jeden z hlavních představitelů domácího nekomunistického odboje za II. sv. války. Byl generálním tajemníkem Československé strany národně socialistické a jejím poválečným poslancem. V roce 1947 byl StB označen za aktéra „Krčmaňské aféry“.⁷⁸ Byl vyloučen z vedení Univerzity Karlovy a později byl zatčen. Po intervenci prezidenta Beneše byl propuštěn, podařilo se mu uprchnout za hranice. V pojednání, které V. Krajina nazval *Sovětizace Československa*, píše o policejním systému tehdejší doby.⁷⁹

3. 4. 3. Církev

První proticírkevní čin ze strany KSČ vůči církvi v ČSR bylo zastavení veškerého katolického tisku. Postupně byly zakazovány náboženské spolky a zrušeno konfesijní školství. Po únoru 1948 ustavené náboženské komise měli uspořádat vztahy mezi církví a státem, a uznání legitimacy pounorového komunistického režimu, která byla biskupy odmítnuta s tím, že liturgickým úkonem církev nepřijímá světový názor směru či hnutí, který odporuje jejímu názoru. Podle slov K. Gottwalda by se církev „mohla“ stát základnou reakce

⁷⁷ ABS. eBadatelna.<[https://www.ebadatelna.cz/. Svazky/ABS-Praha/FSV/V-6301_MV/V-06301_MV_001.pdf](https://www.ebadatelna.cz/.Svazky/ABS-Praha/FSV/V-6301_MV/V-06301_MV_001.pdf)>. [cit. 15. 05. 2016]

⁷⁸ Dne 10. září 1947 byla tehdejším ministrům Janu Masarykovi, Petru Zenklovi a Prokopu Drtinovi doručena krabička s výbušninou. Doktor Krajina zahájil šetření, které vedlo k zatčení několika osob a také k podání žaloby z přípravy k vraždě a porušení zákona na ochranu republiky.

⁷⁹ ABS. Inv. j. 323-17-5. V. Krajina - *Sovětizace Československa. Překlad 35 stran + příloha 11 stran. Československo pod kladivem a srpem* - publikace Národní rady Svobodného Československa - vydáno koncem června 1951, doslov dopsán v lednu 1952. Inv. j. 323-17-6.

a pod rouškou náboženství vyvíjet protistátní činnost. Hlavní myšlenkou bylo odpoutání katolické církve od Vatikánu, ustanovit církve jako národní, tj. neutralizovat ji, mít ji ve vlastních rukou a přimět ji sloužit režimu, s konečným plánem podříditi ji obedienci moskevského pravoslavného patriarchátu.⁸⁰ Po tzv. Číhošťském zázraku v roce 1949 se v březnu 1950 se konal proces s 10 představiteli českého kléru, StB si likvidaci řeholí rozdělila. Plánovaný ukázkový proces s číhošťským farářem J. Toufarem nemohl být uskutečněn z důvodu smrti na následky hrubého vyšetřování v únoru roku 1950. Nález zbraní v kláštorech, které byly podstrčeny StB, ukazovaly na přípravu ozbrojeného povstání, provádění špionáže, narušování branné výchovy mládeže, rozbíjení Čs. svazu mládeže, a postupné převýchovy mládeže k nástroji zahraniční reakce. StB připravila publicitu, a opět spoléhala na rozhořčené pracující.

Násilná akce namířená proti mužským řeholím nesla název Akce K (kláštery). Dne 20. ledna 1950 přijalo předsednictvo ÚV KSČ konkrétnější plán likvidace mužských klášterů, který se měl uskutečnit ve dvou etapách. Zahájení celé akce bylo naplánováno pouhých osm dní po skončení monstrprocesu s představiteli řádů (po nemožnosti uskutečnění procesu s číhošťským farářem J. Toufarem, byl připraven nový politický proces proti představitelům řádů a dostal název „Machalka a spol.“, podle zatčeného opata Augustina Machalky).⁸¹ První etapa akce byla namířena proti nejpočetnějším řádům. V noci ze 13. na 14. dubna 1950 uskutečnila StB první plánovanou etapu akce, při které bylo příslušníky SNB, StB a oddíly Lidových milicí v českých zemích obsazeno 75 klášterů. Druhá etapa akce, týkající se zbylých řeholí, proběhla ve dnech 27. 4. 28. 4. 1950. Bezpečnost při ní obsadila dalších 69 klášterů. Na Slovensku se první etapa akce dotkla 62 klášterů. Druhá etapa, která na Slovensku proběhla o týden později než v českých zemích, o půlnoci z 3. na 4. května 1950, se týkala zbylých třinácti řeholních domů. V obou etapách bylo v celém Československu zlikvidováno 219 řeholních domů a internováno nebo centralizováno 2376 řeholníků. Akce K měla i hospodářské následky. Došlo k devastaci řeholních budov i k znehodnocení

⁸⁰ Cuhra, J., V. Veber. 1999. *Za svobodu a demokracii. Odpor proti komunistické moci*. Praha: Karolinum, s. 51-52.

⁸¹ ABS. Fond Vyšetřovací spisy. Vyšetřovací spis arch. č. V-2844 MV.

značného množství inventáře jednotlivých řeholních domů (např. knih, uměleckých předmětů). Na akci K bezprostředně po první etapě navázala Akce Ř (ženské řády), kdy bylo ze 720 ženských klášterů odvezeno zhruba 10000 řeholnic. Čistky pokračovaly v další Akci P (pravoslavní), kdy byl ustanoven způsob likvidace řeckokatolické církve „navrácením“ do Církve pravoslavné, tím nastal konec právní existence řeckokatolické církve. Většina kněží se tomuto rozhodnutí nepodřídila, byli pronásledováni a 66 kněží, včetně dvou biskupů bylo uvězněno.

11. září 1949 přednesl na slavnosti v Líšni u Brna projev tehdejší předseda vlády A. Zápotocký o dosažených výsledcích z minulého roku a řekl, že zklamali ti, kteří at' doma, nebo za hranicemi připravovali válku a paniku. Protože jim to nevyšlo, snažili se **užít náboženství jako zástěrky pro své záškodnické útoky proti republice a jejímu lidově demokratickému zřízení**. Svoboda náboženského vyznání, volnost náboženského přesvědčení je u nás pro každého občana republiky zajištěna tak, jak nikdy jindy zajištěna nebyla. „Nedovolíme ale nikomu, aby náboženství, víry a kostela zneužíval ke štvání proti republice k sabotování budování lidově demokratického řádu a křížení naší cesty k socialismu.“⁸²

3. 4. 4. *Kulaci, vesničtí boháči*

Výnosem ministrů národní bezpečnosti, vnitra a spravedlnosti ze dne 22. října 1951 byly upraveny poměry rodinných příslušníků potrestaných vesnických boháčů, zejména pokud šlo o místo pobytu a pracoviště. Podle uvedených směrnic byl rodinný celek, **tj. potrestaný vesnický boháč a všichni příslušníci jeho rodiny**, kteří v den zahájení trestního řízení s ním žili v jeho usedlosti, přesídlení na příkazaný státní statek, který byl pro ně pracovištěm i stálým bydlištěm, i když zákaz pobytu nebyl vysloven v trestním řízení soudním nebo správním. O přemístování rodinných celků vesnických boháčů rozhodovala

⁸² Kaplan, K. 1994. *K politickým procesům v Československu 1948-1954. Dokumentace komise ÚV KSČ pro rehabilitaci 1968*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AVČR, s. 56-57.

podle zákona číslo 25/1927 Sb. zvláštní komise, ustavená u okresních národních výborů. V příloze politického sekretariátu se uvádí: zrušení směrnic z 22. 10. 1951 o úpravě poměrů rodinných příslušníků odsouzených vesnických boháčů: „Z podnětu babického případu a se souhlasem příslušných politických míst vydal bývalý ministr národní bezpečnosti v dohodě s ministrem vnitra a spravedlnosti 22. října 1951 směrnice, podle kterých bylo do července 1953, kdy akce byla ústně zastavena, přesídleno celkem 1248 rodin odsouzených vesnických boháčů. **Pro nedostatečné politické zajištění a nesprávné provádění akce nesplnila svůj účel.** Ministr vnitra v dohodě s ministrem spravedlnosti a generálním prokurátorem navrhuje, aby uvedené směrnice byly zrušeny a nové případy aby byly řešeny podle platných zákonných předpisů.“⁸³

Tento třídní nepřítel dělal komunistickému vedení starosti, protože pronikal do budovaného národního hospodářství. Postup proti kulakům začal represemi z důvodu neplnění povinných dodávek. „Kulaci vidí v neplnění povinných dodávek jednu z **forem třídního boje**, kterou se nyní opět pokoušejí v celé šíři uplatňovat. Neplnění povinných dodávek bývá zpravidla výsledkem jejich sabotážní činnosti zemědělské výroby. Vláda jim poskytla všechny možnosti k produkci a nyní je třeba je donutit k plnění jejich povinností.“⁸⁴

Bylo pamatováno také na mladou generaci, o budoucnosti dětí kulaků bylo v návrhu ministra zemědělství rozhodnuto v zásadách k provedení očisty zemědělských škol od dětí vesnických boháčů v době prázdnin. Podle usnesení organizačního sekretariátu ÚV KSČ z 6. května 1952 byl předložen návrh zásad k provedení očisty zemědělských škol od dětí vesnických boháčů. „Provedené šetření o sociálním původu žáků zemědělských škol a zkušenosti s rozmisťováním absolventů ukazují, že na zemědělských školách je značná část žáků, jejichž rodiče jsou vesnickými boháči. **Poněvadž tito žáci nemohou být postaveni na odpovědná místa, znamenalo by jejich další setrvávání na**

⁸³ ABS. Fondy Sekretariát NMV. Příloha 1 Ministerstvo vnitra Výtisk č. 1 NV/1-044/56. Informace pro soudruha ministra k provádění tak zvané akce „K“ v letech 1951 až 1954; Příloha 2 politického sekretariátu ÚV KSČ z června 1952. Dostupné:<<https://www.ebadatelna.cz/>>.

⁸⁴ Příloha 7 Politický sekretariát ÚV KSČ 2905/9 Přísně tajné! Číslo pořadu: 27 K bodu: Návrh s. Nepomuckého, zásady k provedení očisty zemědělských škol od dětí vesnických boháčů. Dostupné:<<https://www.ebadatelna.cz/>>. [cit. 15. 05. 2016].

školách zbytečné náklady, které se v žádné formě národního hospodářství nevrátí. Navrhuje se proto jejich vyloučení ze škol a zařazení na manuální práci do rostlinné výroby na státních statcích.⁸⁵

3. 4. 5. Reformisté StB 60 let

V 60 letech byla činnost StB řízena Interními předpisy ministra vnitra, také Usneseními ÚV KSČ, respektive 8. oddělením a některými vedoucími funkcionáři KSČ. V reakci na novou situaci ve společnosti v těchto letech existoval na II. správě MV analytický odbor, který se věnoval problematice rozboru činnosti nepřátelských osob z řad bývalých potrestaných a zpracovávaly se „státobezpečnostní“ vyšetřovací spisy z padesátých let. Ministerstvo vnitra a jeho složky již zaujímaly výsadní postavení, byli „prodlouženou rukou“ KSČ. Fakticky byly řízeny 1. tajemníkem ÚVKKSČ. Kontrola současně probíhala i představiteli sovětské moci prostřednictvím poradců z KGB a nepřímo prostřednictvím sovětské agentury. Toto poradenství se týkalo koncepčních, pracovních včetně kádrových otázek. Shromažďované informace byly předávány nadřízeným do Sovětského svazu. Poradci při všech jednáních prováděli politiku ovlivňování, jejich styky nebyly nikým regulovány. Naopak, opírali se o síť agentů a loajálních osob. Na konci 60 let se stal proreformním ministrem vnitra Josef Pavel, který tento stav považoval za nenormální a chtěl působení těchto poradců ve strukturách MV ukončit. Jeho cílem bylo odstranit sovětskou agenturní síť a MV reformovat. Hlavním cílem bylo vytvoření zákonných záruk, aby se nemohly opakovat protizákonnosti a bezpečnost nemohla být zneužívána k jiným cílům. Zamýšlel eliminovat vměšování se MV do politických záležitostí a vytvořit zákonný rámec pro činnost kontrarozvědky, resp. zaměřit ji proti vnějšímu nepříteli, místo dosavadní orientace dovnitř státu proti vlastním

⁸⁵ ABS. Fondy Sekretariát Federálního ministerstva vnitra, I. díl. Podklady pro jednání politického sekretariátu ÚV KSČ, usnesení politického sekretariátu a politického byra ÚV KSČ. Katolická akce-proces. Inv. j. 339. Dostupné:<<https://www.ebadatelna.cz/>>.

občanům. Podstatné bylo odstranit kontinuitu řízení, změnit koncepci a MV cele přebudovat.⁸⁶

Reformátorům z MV chyběla zpětná vazba z „nejvyšších míst“. Pro tehdejší konzervativní síly z ÚV KSČ byl tento program přestavby „velkým soustem“. Svoje pozice uchovali tím, že byl novému ministru vnitra vnucen jako náměstek pro StB člověk, o němž se vědělo, že byl od války agentem KGB Viliama Šalgoviče. Po sovětské okupaci se snahy o reformu státní bezpečnosti uzavřely, všichni její stoupenci a sympatizanti z ní byli vypovězeni a odstraněni. Díky tomu je zachováno i nedostatek textů týkajících se polednové politiky, které byli v době normalizace skartovány.

4. Diskurz vnitřního nepřítele

4. 1. 50 léta

StB své informace přísně utajovala, sama vytvářela kategorie nepřátel, nežádoucích osob. Tento „jejich“ jazyk ale nehovoří nic o tom, co reprezentovalo realitu tehdejších občanů. Pravda se zastírala používáním konspiračních metod, utvářeli fikci a tu předkládali obyvatelům. Informace byly předávány novým jazykem, jazykem plným ideologie. Komunistická propaganda svým jazykem vedla společnost k nalezení a odstranění jejího – svého nepřítele, nepřítele, kterého sama přivedla do značné míry na svět tím, že jej popsala v jeho různých podobách.

Diskurz „boj proti boji reakce“

Tento boj probíhá na úrovni států a na úrovni mezinárodní politiky. Texty ukazují na současnou situaci. Tou se dělí na země, ve kterých proletariát bojuje o uchopení moci, a na země, kde již proletariát vládne. Rozpor se projevuje i v mezinárodním napětí mezi socialistickými a kapitalistickými státy. Mír je pouze formální, ve skutečnosti probíhá neustálý boj. V době míru je však boj

⁸⁶ ABS. Fond I. správa MV a Pražské jaro. *Sborník příspěvků k historii československé rozvědky v letech 1948 – 1989*, s. 17, 20.

vykonáván skrytě, tajně, špionáží a kontrašpionáží. V tomto boji je nástrojem zahraničních sil **domácí reakce**. (Slovo reakce se objevuje v tezích K. Marxe. „Osvobozená práce musí být dílem dělnické třídy, proti níž jsou všechny ostatní třídy **jen jedinou reakční masou**.“).⁸⁷

Hlavní reakční nepřátelé nového režimu, III. odboj, opoziční ideologické strany, církve, podnikatelé i zemědělstí boháči byli komunisty odstraňováni v první řadě. Usnesení politického sekretariátu ÚV KSČ bylo s činností StB úzce propojeno, resp. úkolováno. Ke všem exemplárním postihům těchto vrstev společnosti byly zpracovávány zprávy, které sloužily k odůvodnění této činnosti. Tyto zprávy mají vždy stejné schéma. Úvod textů patří popisu nepřítele, kterému jsou přidávány přívlastky. Všichni jsou zrádní, záškodníci, bývalí, rafinovaní, protistátní, spolčují se (obvykle se zrádnou emigrací). Jejich činnost je ilegální, záškodnická, maří výdobytky, sabotuje a rozvrací. Cílem je z důvodu převzetí moci přivést nově budovanou lidově demokratickou republiku ke kontrarevolučnímu zvratu, obnovení kapitalismu, tím přivést dělnický lid k chudobě a za cenu války zničit mír. Typickým znakem ve všech textech je stupňování nepřátelské činnosti určených nepřátel. Tyto osoby řídí rozvratné podzemí, které seskupuje protisocialistické a protilidové živly, svou činnost koordinují s bývalými představiteli reakce, kteří pracovali ve funkcích poslanců, či jiných význačných osob předúnorových a nekomunistických stran. Tito nepřátelé urputně rozvíjejí rozsáhlou protistátní, rozvratnou a špionážní činnost k dosažení jediného cíle, tím je zničení lidově demokratické republiky. Proto provádějí velezrádnou činnost, organizují podzemní skupiny, rozvrací důvěru obyvatelstva k vládě. „Soustřeďují všechny reakční síly k připravovanému převratu podle pokynu západních imperialistů“. Obranu státu poškozují díky sbírání a rozšiřování nepravdivých zpráv, hanobení vládních činitelů a představitelů státu, rozbíjením jednoty dělnické třídy, rozleptáním odborů, přípravě páté kolony v případě války. „Nepřátelé vědí“, že jejich špionáž poškozují také největší měrou hospodářství a státní zřízení, proto ji používají v nejvyšší míře, aby brzdili cestu k socialismu a rozkládali hospodářství. Za

⁸⁷ Marx, K., B. Engels. 1966. *Spisy, sv. 19*. Praha: Ústav dějin KSČ, str. 48-51.

tímto účelem tito nepřátele vyzrazují nejdůležitější státní tajemství, týkající se našeho průmyslu a veškerého hospodářského života. Čtenáře těchto textů z padesátých let ukazující konsolidaci komunistické moci a ukotvení StB jako součásti nové společnosti v naší zemi nutně napadá, že takto popsaná činnost by byla pro jednotlivce nadlidským úkolem. V textech je proto vždy dodáváno, „protože věděli, že svou silou nestačí provést převrat, ke které činnosti byly podněcovány válečnými úmysly a štváním imperialistických států proti SSSR a státům lidových demokracií, spojily se se zrádnou emigrací, které používali jako prostředníka k získávání směrnic pro svou velezrádnou činnost“. Nepřítelem byli v této době i zastupitelské úřady „imperialistických a zmobilizovaných států v ČSR“. Tyto úřady zprostředkovávaly odesílání špionážních a pomlouvacích zpráv svým státům a pomáhaly zrádcům a špionům na útěku tím, že jim vydávaly falešné cestovní pasy. (Zde se ukazuje, že hlavním nepřítelem této doby v „nerozborné jednotě“ se SSSR byly USA).⁸⁸

V textech z 50 let jsou hojně používány metafory „nepřítele“. Obecně jsou popisováni slovem reakce – tedy něco zpátečnického, co se vrací, aby zvrátilo vývoj lidově demokratického státu. Byla to záměrná strategie a využívala negativní zážitky spojené s válečnými lety. Tento jazykový jev se snažil propojit dvě odlišné oblasti lidské zkušenosti, tento řečnický nástroj umožňoval nové společnosti vidět něco jiného. Propojováním dvou odlišných oblastí se prohlubovala, nebo naopak zastírala tehdejší realita. Jazyk totalitní moci se v průběhu let 1948 až 1989 proměňoval. Přizpůsoboval se politickým tématům, která se měnila v čase. V pozitivním jazyce se struktura textů opírá o téma boje a míru, práce (dělník, rolník, vykořisťovatel) a bezpečnosti, který buď uvádí, nebo naopak texty ukončují. Ovšem ne bezpečnost osob, ale bezpečnost nové lidově demokratické republiky.

⁸⁸ ABS. Fondy Sekretariát FMV. Podklady pro jednání ÚV KSČ, usnesení politického byra ÚV KSČ. Inv. j. 339.

Diskurz „my a oni“

V neblahých 50 letech represe vůči nepříteli demonstrovala moc a vytvářela atmosféru strachu ve společnosti. Tato atmosféra byla příznivá pro další expanzi moci komunistů. Demonstrováná síla ukázala, že tento tvrdý postup se použije proti každému, kdo se postaví proti ní. Blízkost a zkušenosti lidí s válkou sloužila k popisu bývalé třídy buržoazie jako zkažené, která ji přivodila. Svět byl rozdělen na svět špatný a svět dobrý. Nejobsáhlejší kategorie „oni“ ti špatní (zlý), budou opět poraženi - dobří, hodní – „my“ stojíme na správné straně, míru, spravedlnosti, dobra, poctivosti, práce, klidného života a lepší budoucnosti. Způsob textů, kdy jsou zdůrazněny binární opozice, neponechává možnost jiného řešení. Ideologie musí být přijata. Sociální události a jejich způsob zobrazování je StB cíleně reprezentován diskurzem ochrany od nepřátel. Tato ochrana státu a společnosti je pouze v jejich rukou. Ochraňují stát a obyvatele před „živly“, které chtějí převzít moc jen do svých rukou. „Oni“ v jazyku StB jsou „poražení, zločinci, ilegálové, pučisti z podzemí, fašisté, západní imperialisté, štváči, vrazi, škůdci, násilníci, spřezenci a pomocníci imperialismu, kteří a neštítí sebezločinnějších prostředků.“ „My“ budujeme, pracujeme, „oni“ škodí a ničí. Tento útočný diskurz pomáhá k udržování a posilování hegemonie. Ve společnosti neexistuje kompromis, ideologie může být jen akceptována nebo odmítnuta. V těchto prvních letech přijetí nebo odmítnutí diskurzu „My“ a „Oni“ se používalo nejvíce. Oni nemají skutečné rysy. Jsou zákešní, podlí, bídní, imperialističtí, cyničtí, cizáčtí. Neustálé opakování používaných slov vyznačující nepřítel sloužilo k jeho lepší identifikaci.

Diskurz „škůdci a jejich likvidace“

Slovo škůdci se v prvních letech po únoru vyskytovalo zejména ve vztahu k národnímu hospodářství. Bojovalo se proti škůdcům socialistického hospodářství, tento termín (původně aktivní opatření při přemnožení mandelinky bramborové, tzv. amerického brouka, která měla být nástrojem imperialistů, agentů USA, kteří ji v lahvích shazovali z letadel a tím chtěli poškodit naše hospodářství a budování socialismu) se však včlenil i do slovníku popisu

nepřítel. Nepřítel je škůdce, kterému je zabráněno množit se, a kterého musíme hubit. Zde můžeme vidět pomalou změnu v podsouvání společnosti, kdo je její nepřítel. Obraz nepřítele ztrácí rysy člověka a důstojnost, nepřítel nemá lidské vlastnosti, to, co si člověk vizualizuje v paměti je parazit, škůdce, něco, co k nám nepatří a proto se musíme „my“, společnost očistit. Očistou se rozumí zacházení s nepřítelem jako parazitem, škůdcem, ne-člověkem. Zacházení musí být a je nelítostné. Vše špatné, nezdravé musí být likvidováno. „Škůdce osnuje nepřátelskou činnost v podzemí. Dopadne na něj spravedlivý hněv všeho pracujícího lidu“. Nová společnost našla novou morálku pro boj s nepřítelem, lidé v této době čistek a procesů ze strachu mlčeli. K tomuto strachu přispěl také takto opakovaný diskurz. Nová morálka a ztráta norem byla docílena i potlačením „lidství“.

Diskurz „nepřítel“

Komunistická ideologie měla nepřítele v 50 letech určeného, jak ukazují vytvořené seznamy evidencí vnitřních nepřátel (tajný rozkaz ministra vnitra o rozpracování, pozorování a evidování bývalých lidí), byli to nepřátelé třídní, ke kterým se řadili také čeští emigranti. StB v těchto letech nového nepřítele nevyhledávala, v těchto letech nepřítele určovalo vedení UV KSČ a boj proti společnému nepříteli je stmeloval. Nepřítel není spojován s komunisty, nepřítel je nepřítelem lidu. Vytvářené seznamy nepřítele jasně ukazovaly a nepřítele identifikovaly.⁸⁹ Jazyk StB nepřítele špiní, diskredituje, usvědčuje, a vše co je předkládáno společnosti je absolutní pravdou. Společnost je vedena k jeho kolektivní likvidaci. Některé texty jsou bezobsažné, jsou soupisem ideologických frází a popisu učení marxismu leninismu, nesou stopy silné propagandy. Nepřítel byl všudypřítomný a mohl za všechny nedostatky ve společnosti. Dle jeho popisu byl totiž rafinovaný, skrytý, a byl kdekoliv mezi „námi“. Nedá se ovšem zapomenout, že tyto dokumenty byly všechny psány v režimu Přísně tajné a Tajné, sloužily jen k vlastním potřebám a jako podklad k propagandistickým projevům. V těchto letech sloužily k obhájení činnosti a legitimizaci StB, byly

⁸⁹ Viz tabulka na konci textu.

nositeli absolutního oprávnění na likvidaci nepřítele. Celistvý obraz vnitřního nepřítele se však neukazuje. StB svou veškerou činnost zaměřovala k odstranění „bývalých lidí“, ti jsou pokládáni za všechno zlo v nové společnosti.

Diskurz „zrádná emigrace“

Tito lidé emigrovali z obav ze „spravedlivého trestu a hněvu pracujícího lidu“. Uprchli za hranice, aby mohli být k dispozici a službě mezinárodnímu imperialismu. Podle tehdejší rétoriky si však tito lidé byli vědomi svého „marného boje proti lidově demokratické koncepci dalšího vývoje státu“. Toto ubezpečení snad ani nepatřilo společnosti, ale komunistům samotným. Takto popisovaná „zahraniční reakce se stala součástí imperialistického tažení proti SSSR“. Tehdejší teze ale ukazují, že dosáhnout zpět restauraci kapitalismu se jí již nepodaří. Cílem zahraniční reakce je proto nová metoda její práce – „boj proti republice“ (není tím boj proti totalitě, nebo navrácení demokracie). Pomáhá připravovat novou válku západu proti SSSR. Spojuje se proto s „mnichovany“ a německými imperialisty, „protože ví, že bez jeho vzkříšení je válka nemožná“. (Takto formulovaný důvod k obhájení svých výroků – protože vědí, že sami nic nezmůžou - je v textech používán hodně často). Propůjčili se do služeb „válečných štváčů“. V emigraci se napojují na tzv. starou emigraci, (předmnichovští emigranti, pováleční emigranti). Tito lidé jsou pod dohledem české rozvědky, která sleduje jejich pozice, další politickou, propagační i nepolitickou činnost (každoroční přehledy na konci roku nazvané Československá emigrace, včetně situace v uprchlických táborech. Později se doplňovaly o seznamy „navrátilců“.). Činnost „zahraniční reakce“ je motivována poskytováním různých služeb zahraničním rozvědkám. (Neuvádí se, jaké o jaké služby se jedná). StB konstatuje, že činnost staré emigrace byla bezvýznamná, proto po roce 1948 stará i nová emigrace spojila své síly k získávání dalších uprchlíků.

V jiných textech se objevuje popisovaný rozkol mezi starou a novou emigrací, která chce vytvořit ústřední orgán celé emigrace. StB dění sleduje – „tito lidé budou spolupracovat s cizími zpravodajskými službami“. Úkolem StB je vést

účinný boj proti všem živlům, odhalovat a zneškodňovat je, před celou veřejností „pranýřovat jejich hnusnou tvář“. Touto usilovnou prací se přidává k boji tábora míru a pokroku proti „válečným štváčům a podněcovatelům nové světové války“.

Diskurz „konstrukce nové ideologie a výchova k boji“

Nepřítel nebyl StB pojímán v pravém slova smyslu. Byla to celá ta část společnosti, která se nechtěla podřídit diktatuře KSČ. Cizelovala a přemýšlela nad vhodnými metodami a prostředky, jak osoby, které byly považovány za nepřitele zlikvidovat. Za StB myslel ústřední výbor KSČ. Ten také nepřitele identifikoval. Nastalá destabilizace společenských poměrů dala šanci uskutečnit politickou výchovou k marxismu leninismu s hlavní myšlenkou boje proti třídnímu nepříteli. Texty obsahují naléhavost, apel na všechny pracující lid. „Naše komunistická strana – celá společnost – my všichni – jsme byli podrobeni závažné životní zkoušce. V etapě vítězství lidu bylo dosaženo významných úspěchů ve všech oblastech života. Za tuto krátkou dobu se ukázalo, že zásady marxismu leninismu jsou správnými ideovými postoji, které přivedou společnost k socialismu“, tj. jinými slovy k jistotám. Tyto jistoty ovšem musí být něčím vykoupeny, „pracující lid byl vystaven velkým zkouškám, zápasu a tvrdému boji“. StB bude nezbytně jednotná v ideologii a rozvoji výchovné práce. Podle instrukcí ÚV KSČ se zobrazovala společnost již „očistěná“ od nepřátel. Byly to světlé zítřky, na které bylo poukazováno. Tato ideologie reprodukována StB vytvářela ve společnosti a mezi lidmi dojem ochrany jich samotných, že se jedná o ochranu bezpečnosti jí samotné. Obětí nepřátel není KSČ či StB, ale je jím pracující lid. (Viděno optikou StB – pasivní lid). Jeho ochranou se ustanovuje konstrukce disciplinace a stálého dohledu. Legitimizuje se tím autorita KSČ (StB), a touto konstrukcí se ovládá společnost. Na tyto pojmy: podvratná činnost, nepřátelská činnost, činnost ohrožující stát a bezpečnost se v textech napojují další předpoklady o popisované situaci. Jde už o popis toho, jak vidí tento stav StB. Co je nutné vykonávat, jak tomuto stavu předcházet a zabránit. Ukazují již nové významy, které vztah moci odsouvají a naopak vyzvedávají a zvýznamňují jiné, ty, které StB pokládá za důležité - bojovat proti těmto

nepřátelským činností a tím ochraňovat společnost. V této těžké a zodpovědné roli mít plnou důvěru pracujícího lidu.

Diskurz „jednotné a nerozborné“

Škola, mládež, družstvo, tělovýchova, na vše dohlíželi všudypřítomní aktivní spolupracovníci režimu (Lidové milice a udavači). Udržovat společnost ve stavu bojovnosti odpovídalo diskurzu boje. StB chce do boje zapojit celou společnost. Jenom díky jednotě a ostražitosti společnosti „nastane“ lepší budoucnost, světlejší zítřky budou docíleny společným bojem všech. Všechno s podmínkou, kdo prošel těžkou zkouškou, s nasazením mohutného úsilí a obětavosti. „Po odstranění škůdců, kteří brzdí budování, bude zdárně dokončena dvouletka“. Škola, tělovýchova a obecné aktivity s mládeží, byly nástrojem, kterým spolupracovníci režimu – komunisté, udržovali bojovou připravenost obyvatel. Nepřátelé jsou všude a ohrožují pracující lid. Pracující lid se nesmí těmito nechat zastrašit. Kolektivismus pomáhal při ovládnutí a prolnutí společnosti s ideologií. Budování lidově demokratického státu je také synonymem pro budování totality. Jednota a nerozbornost podporovala vykonávanou kontrolu společnosti. Moc v Československu se podařilo mít pod kontrolou, StB a komunisté byly jednotou, ta ovládala celou zemi a byla v rukou několika oddaných funkcionářů k SSSR. Nerozborný, tj. navždy. Jazyk StB je odtržen od sdělované skutečnosti, nepopisuje realitu. Vyhranění jazyka ukazuje rozdělený svět. Nikdo nechtěl být nepřijatý do společnosti „pracujícího lidu“ - my, a být vyloučený - oni.

Diskurz „převýchova“

Nový společenský řád si žádá „nového člověka“. Bývalí lidé dostali možnost zapojit se do nové společnosti. Jak jsem popsala výše v teoretické části práce, tito lidé byli odveleni do táborů nucené práce a nástrojem převýchovy byla účelná a produktivní práce pro novou lidově demokratickou republiku. Tímto byla nastolena kontrola bývalých lidí. Prováděná masová politickovýchovná práce k upevnování disciplíny, byla popsána slovy „revoluční ostražitost“. Hlavně mládež, na které se uplatňovala profylaktická činnost, měla být co nejvíce

organizována v stranických a mládežnických organizacích. (Takto seskupená mládež byla využívána k různým brigádám při plnění národního plánu. Ministrem vnitra byly zasílány osobní dopisy s výzvami k soutěžím a tím vysláni co největšího počtu brigádníků. Výzvy byly uveřejňovány v různých časopisech, např. titulek k jedné z výzev zněl: *Melioracemi za zúrodnění půdy, za vyšší výnosy, za zvýšenou životní úroveň.*) Tento projekt dopadl nechvalně, je také popsán ve filmu Jiřího Menzela *Skřivanci na niti*. Zajímavý je nejednotný přístup StB ve věcech trestních případů z řad dělnické třídy, s porovnáním bývalých lidí buržoazie, které byli zvýšenou měrou sledováni. „Situace v postihu dělníků a pracujících rolníků je předmětem pravidelného měsíčního projednávání vedením správy vyšetřování. Projevuje se zde situace, že dochází k upevňování socialistických vztahů a morálně politická jednota lidu. Nepřátelská činnost přechází k rafinovaným, skrytějším a proto obtížněji odhalitelným formám. Práce orgánů StB se zlepšuje důkladnějším posuzováním případů a lepším třídním přístupem při jejich řešení. Např. u mladistvých dělnického původu, kteří se pokusili o útěk do zahraničí, nebylo zahájeno vyšetřování, pachatel byl předán po pohovoru přímo rodičům.“ Převýchova u osob dělnického původu se projevovala v tom, že tito lidé byli vyšetřováni na svobodě. Je uvedeno, „že k jejich trestné činnosti (rozkrádání národního majetku, pokus o opuštění republiky, nebo nenahlášení trestného činu byli svedeni“.

Informace o stavu za I. polovinu roku 1959 pro politické byro ÚV KSČ říká, že proti stejnému období minulého roku bylo zatčeno o 112 osob méně. „Třídní složení se zlepšilo, není však uspokojivé. Z 891 osob vzatých do vazby bylo 324 dělníků nebo osob dělnického původu, tj. více než 35% všech vyšetřovaných.“⁹⁰

⁹⁰ ABS. Materiály z kolegií MV za rok 1959. Fond 334. Inv. j. A 2/1.

Tab. 1 Porovnání trestné činnosti

	I. pololetí 1959:	I. pololetí 1958:
dělníků a osob děln.původu	324 osob	452 osob
buržoazie	162 "	262 "
zemědělců a členů JZD	124 "	72 "
inteligence	181 "	117 "
duchovní	43 "	33 "
kulaci	43 "	35 "
příslušníci ozbrojených složek	14 "	7 "
	891 osob	978 osob

Zdroj: ABS. Materiály z kolegií, Fond 334. Inv. j. A 2/1

Tendence převychovat a navrátit zpět do společnosti, byla základní tendencí trestních systémů evropských zemí od 19. století (např. M. Foucault v knize Dohlížet a trestat). V dnešních pohledech nekomunistický režim často zdůrazňuje, jak byly využívány mechanismy likvidace nepřátel (sovětský režim a „velký teror ve 30 letech), bylo to hlavně jejich zastrašením, ale i převýchova byla podstatným cílem.

Shrnutí

Texty z 50 let jsou nabitě ideologií, popisy nepřátel se opakují, zdají být stejné, jakoby se psaly podle stejných „šablon“. Popis emblematicnosti a mytologičnosti můžeme nalézt v knize *Šťastný věk. Symboly, emblémy a mýty 1948 – 1989* od Vladimíra Macury. Jde o sémiotické studie, shrnutí znaků, symbolů a mýtů totality, jako přímého svědectví výstavby socialismu. Na provedených analýzách je autorem ukázáno, jak pracují vnitřní mechanismy ve fungování společnosti a k ovládnutí lidí, a také ke způsobu vykonávané moci. Postupně vznikají sociální normy, které umožňují ovládat velkou část lidského jednání. K vytvoření obrazu pomáhala kultura, např. básně na objednávku o budování lepších zítřků jsou všechny homogenní, charaktery, které básně popisovaly, byly silně pozitivní. Přerod v lepší zítřky tím byl mytizován.⁹¹

⁹¹ Macura, V. 1992. *Šťastný věk. Symboly, emblémy a mýty 1948-1989*. Praha: Pražská imaginace.

Svého nepřítele StB aktivně nevyhledávala, měla k dispozici seznamy - evidenci nepřátel rozdělených podle třídní příslušnosti. Státní bezpečnost je od počátku výstavby lidově demokratické republiky jeden z ústředních pilířů moci komunistické strany v Československu. Hlavním diskurzem je **likvidace třídního nepřítele** – ta se prováděla systematicky, tvrdě. Snad to ani nebyl těžký úkol, nepřítel byl označen jako škůdce, škodil, byl absolutním zlem, bylo prospěchem společnost od škůdců chránit, chránit sebevědomě s použitím propagandistických hesel, hlasitě, s „velkým bratrem“ za zády. Texty jsou plné negativů, stupňujícího nepřátelství vůči lidem na opačné straně – buržoazním živlům, štváčům, rozvracečům, kapitalistům, fašistům. Tím v očích společnosti pravděpodobně stoupala i vnímaná oprávněnost je tvrdě trestat. Likvidace nepřítele obsahuje společný znak - stupňování jeho protistátní činnosti. Šlo o to, tuto činnost vystupňovat až k důkazu, kdy se nepřítel pokoušel zvrátit nový řád ve společnosti, spolupracoval se zrádnou emigrací, byl posluhovačem cizích rozvědek, tím vyzrazoval státní tajemství a napomáhal imperialistům k nové válce. Toto „divadlo“ bylo sehráno pro masy, v tomto „spravedlivém“ boji ve jménu „pracujícího lidu“ se postupovalo opačným směrem, výsledek byl znám předem: za velezradu již byl trest smrti připraven. Tímto bylo ukázáno, na čí straně je pravda. Násilné převzetí moci neprovedl třídní nepřítel, nepřítele určili komunisté, aby tento mohl být nekompromisně likvidován. Zjednodušeně řečeno, nepřítelem byla poražená buržoazie a imperialističtí agenti. Nepřítel byl odsouzen, uvězněn, emigroval, byl zastrašen, umlčen. Moc sjednotila společnost, nástrojem moci byl strach. Významným nástrojem však bylo také ovládnutí diskurzu. Lidé se režimu, jeho bezpečnostních institucí báli, ale také uvěřili tomu, jak režim nepřítele zkonstruoval. Nepřítele, proti kterým musí ostatní bojovat, nebo alespoň podporovat ty síly režimu, které s ním bojují.

Jazykově se jedná o texty s neurčitými, stále dokola opakujícími se frázemi. Typickým znakem je velké zobecňování, tím se vytrácí význam sdělovaného. Jistě bylo taktikou pisatelů vyhnout se konkrétnějším proslovům. Jiným častým znakem je bagatelizace, je těžko uvěřitelné, že takto zbagatelizované a nejasné činy stály osoby, o kterých se v textech zmiňovaly, život. Do třetice bych

typickým znakem proslovů uvedla používání metafor. Jejich výběr a používání v textech je úderný, činil z nepřítele „škůdce, který musí být zlikvidován“. Malou slovní zásobu doplňovala slova, která byla vypůjčená od sovětských poradců. Fungovaly pouze dvě možnosti – přítel nebo nepřítel, my nebo oni.

Tab. 2 Typologie vnitřního nepřítele – 50 léta

Typologie vnitřního nepřítele	Výčet	Boj - argument
Představitelé buržoazie včetně jejich rodinných příslušníků.	Továrníci, majitelé dolů, majitelé akcií, vedoucí činitelé, členové správních rad, ředitelé koncernů, monopolů, syndikátů, bank.	Třídní původ, kompromitující činnosti za bývalých režimů, nově zjištěné poznatky o činnosti – jsou základnou nepřátelské činnosti. Osoby nebezpečné lidově demokratickému zřízení. Zajištění přehledu o jejich pobytu, pohybu a činnosti. Tím vytvořit podmínky pro úspěšný boj proti těmto živlům.
Kulaci	Velkoobchodníci, velkostatkáři.	Nepřátelský poměr k lidově demokratickému zřízení.
Přísluhovači buržoazie	Ředitelé bank, továren, dolů, hnutí, ale také buržoazní odborníci	Nepřátelský poměr k lidově demokratickému zřízení.
Představitelé cizích kapitalistických průmyslových podniků	Dosavadní firmy, organizace.	Představují bázi kapitalistických rozvedek.
Vyšší činitelé kapitalistického státního aparátu	Justice, ministerstva (zahraničních věcí, obchodu, financí, policie, četnictva a armády).	Nepřátelský poměr k lidově demokratickému zřízení.
Funkcionáři a aktivní členové bývalých fašistických stran a organizací	V této době fungující Národní obec fašistická, Národní sjednocení, Kuratorium, Vlajka, Liga proti bolševismu, aj.	Osoby, které aktivně pomáhaly fašistickým okupantům.
Funkcionáři a aktivní členové bývalých nacistických stran, organizací a spolků	NSDAP, Henleinova strana SDP, příslušníci SS a SA, Hitlerjugend.	
Funkcionáři a reakční členové bývalých politických stran a organizací	Selská jízda, Národní garda, Junák, Orel, Sokol, aj.	Nepřátelský poměr k lidově demokratickému zřízení, buržoazní živly.
Funkcionáři a členové Hlinkovi strany	Členové bývalé Hlinkovy slovenské lidové strany, Hlinkovy mládeže, Hlinkovy gardy a všichni členové Pohotovostních oddílů Hlinkovi gardy	
Reakční představitelé církví a sekt		Nepřátelský poměr k lidově demokratickému zřízení.
Představitelé společností a klubů	YMCA, YWCA, Rotary club, justify přátel USA	Nepřátelský poměr k lidově demokratickému zřízení.
Bývalí agenti policie	Buržoazní zpravodajský aparát z doby první republiky, okupace a samostatného Slovenského státu	Buržoazní živly.
Představitelé buržoazního odboje	V tzv. protektorátu a Slovenském státu, navrátilci z kapitalistických států.	Ti, kteří opustili ČSR po osvobození v roce 1945 a 1948.

Navrátilci	Včetně nejbližších příbuzných a důvěrných známých význačných bývalých představitelů buržoazie a jejich přísluhovačů, uprchlých do ciziny	Nepřátelský poměr k lidově demokratickému zřízení.
Všechny osoby, které si odpykávaly trest za špionáž, teror, diverzi a jiné zvláště nebezpečné protistátní trestné činy,	Organizátoři nebezpečného rozkrádání, spekulace, devizových trestných činů, pašování, padělání, deklasované živly, recidivisty.	Nepřátelský poměr k lidově demokratickému zřízení a nebezpeční lidově demokratickému zřízení.
Jiné osoby	Lidé disponující velkým bohatstvím - jako majitelé brusíren drahokamů, pasíři atd., zlatníci, hodináři, starožitníci, kožešníci, majitelé zubních ambulatorií, lékárníci, majitelé strojírén, dílen, větší výrobci zboží a zařízení, větší živnostníci a obchodníci, lidé, kteří platili milionářskou dávku.	Nebezpeční lidově demokratickému zřízení.

Vlastní přehled. Zdroj: ABS. RMV č. 1/1959, čl. 2. Osoby podléhající evidování. Fond A 6/6. Inv. j.: 121. Dále Teze, závěry, přípravy sjezdů KSČ. Fond A 6/6. Inv. j. 121.

Bezpečnostní politika se zakládala na konsolidaci moci bezpečnosti jako mocenského orgánu dělnické třídy vedené KSČ a výstavbě budování lidově demokratické republiky. Bezpečnostní složky a jejich úkoly se týkaly domácí fronty třídního boje. „Domácí“ nepřítel byl silný, dobře organizovaný, úzce propojený se zahraničním nepřítelem. Tyto kritéria určovala metody a formy práce bezpečnostního aparátu. V plnění úkolů se vždy „opíral“ o proklamované heslo, tím bylo pevné spojení s pracujícím lidem. Boj se opíral o odstraňování „vnitřní reakce“. Osoby zahrnuté do tohoto pojmu nazývali osobami vyakčněnými – bývalými lidmi. Po dobu padesátých let byla státní bezpečnost instruována, jak po linii bývalých lidí pracovat. Formou rozpracování a pozorování se za pomoci všech prostředků operativní práce kontrolovalo, jak bylo vyčlenění provedeno. Šlo o provádění likvidace jejich protistátní činnosti, která se zaměřovala na maření výstavby a rozvrácení budování lidově demokratické republiky. Důvodem bylo zabránění organizování bojových skupin (páté kolony), které měli v případě války provádět záškodnický boj v týle. Lidé ve společnosti měli být převychovaní. Nástrojem převychovy byla práce.⁹²

4. 2. 60 léta

Úkol budování moderní průmyslové společnosti, zejména průmyslového vývoje patřil k důležitým zdrojům společenských procesů také v socialismu. Texty první poloviny této dekády odrážejí dobu mírného politického uvolnění. Nejvíce patrné je to v kultuře, která v této dekádě sehrála ve společnosti velkou roli, a byla nemalou starostí Stb na rovině „ideologické diverze“.⁹³ Jeví se, že boj proti ideologické diverzi byl jedním z hlavních diskurzů. Ideologická diverze podle Stb stála za „klamnou propagandou působící na naše spoluobčany“. Tímto výrazem se označovala snaha *propagandistů ze západu* o vnitřní rozvrácení tehdejší socialistické společnosti. Ideologická diverze podle oficiálního názoru

⁹² Rozkaz MV č. 1/1959, čl. 2. Osoby podléhající evidování. ABS Fond A 6/6. Inv. j. 121. Teze, závěry, přípravy sjezdů KSČ.

⁹³ Původně vojenský manévr k odvrácení pozornosti nepříteli. V komunismu měl nový ideologický význam v boji proti vnitřnímu nepříteli.

měla odvádět pozornosti lidí k jiným společenským tématům. K otázkám nefungujícího hospodářství, se kterými si ideologie nedokázala poradit a které díky občasným výjezdům občanů mohly být porovnávány. 60 léta jsou v diskurzu bojem konfrontace Východu a Západu, porovnání životní a ekonomické úrovně socialismu a kapitalismu. Vnitřní nepřítel začal být popisován slovy „vnitřní reakce“.

Diskurz „taktika západu“

Na hlavního vnitřního nepřítele na „bývalé lidi“ se nastavuje nové měřítko. Již to nebyli jen příslušníci buržoazie, patřili k nim i příslušníci jiných vrstev, lidé, kteří „vědomě nebo nevědomě“ buržoazii sloužili. V roce 1960 nastala změna v činnosti StB, kdy zavedla dokument o preventivní a profylaktické práci,⁹⁴ jako další nástroj k potírání činnosti vnitřního nepřítele ve společnosti. Důraz na prevenci lze nahlížet jako důsledek proměny vnímání vnitřního nepřítele. Již nejde pouze o to jej odhalit a postihovat (a zabránit mu v činnosti). Důležité je jeho aktivitě předcházet. Činnost prevence se zaměřovala na předcházení a zabránění jakékoliv činnosti vnitřního nepřítele, profylaxe se ukazuje jako zabraňování a „rozkládání“ nepřátelské činnosti. Jak se ukázalo v textech z 50 let, StB se nedařilo před svými postihy „ochránit“ viníky z řad dělnické třídy. Jejich protistátní činnost byla alespoň posuzována jako případy s menší závažností. Podle nových pravidel se rozdělení mělo týkat „uvědomělých“ nepřátel režimu. V textech je patrnější konkrétnější přístup, práce se zaměřuje na *živost* s nepřátelskými osobami. Dosud práce nevyjadřovala výchovný proces s člověkem, evidování bylo doplněno o další poznatky k nepřátelské činnosti. Nepřítel nepáchá jen protistátní, ale i jinou trestnou činnost. Činnost vnitřního nepřítele se z pohledu StB diferencuje, protože do společného boje s nimi se zapojují i západní rozvědky, které předávají svou taktiku boje vnitřnímu nepříteli. „Mezinárodně politická situace aktivuje zbytky třídních nepřátel.“ Vzrůstá jejich společenská nebezpečnost. Je důsledkem zesílení tlaku západu,

⁹⁴ Později rozpracován v Rozkazu ministra vnitra č. 13 z roku 1962, Směrnice pro agenturně-operativní práci Státní bezpečnosti.

zejména USA a NSR, který se podílí dle slov StB „na silném vzrůstu podvratné činnosti vnitřní reakce“. StB soudí, že tento tlak je veden po linii církví (Vatikán), vědy a kultury. Cizí rozvědky se zajímají o zprávy politického charakteru, „zejména o výstavbě socialismu. Vnitřní reakce získává pokyny k nepřátelské činnosti od devizových cizinců a ambasad kapitalistických států.“ Tito věnují největší pozornost bývalým lidem. Bývalé lidi si typují a rozmísťují do různých pozic ve společnosti pro případ boje o moc. Např. „do kulturních a vlastivědných spolků, sportovních organizací, k požární ochraně, v automotoklubech, rybářském spolku“ apod. Bývalí lidé jsou ovšem stále pod pečlivou kontrolou StB. (Uvádí se, že nejvíce BL je v kulturních a vlastivědných spolcích – 158, v československém červeném kříži jich bylo 115).⁹⁵ Zajímavá je teze StB, že bývalí lidé jsou cizími rozvědkami nabádáni k vytvoření neformálních, neorganizovaných skupin o 4 až 6 členech. Uvedení lidé mají být přáteli, spolužáky. Tito lidé mohou figurovat také v několika skupinách najednou. Nebezpečnost skupin vidí StB v tom, že se mohou rozšířit a uplatnění v nich mohou nalézt i lidé, kteří „nesouhlasí s režimem a nejsou zúčastněni na realizaci cílů komunistické společnosti.“ Kromě toho, že nesouhlasí s režimem, je jim přikládána i nálepka těch, kdo nesouhlasí se systémem komunistické společenské kontroly. Tato nová taktika západu povede k tomu, jak pisatel textu upozorňuje, že „nebude třeba čekat na vysvobození, půjde o průlom do komunistické pevnosti.“

Snad v důsledku tehdejší mezinárodní situace StB navrhuje zabránit a nepovolit jakékoliv diskuzní platformy. Je si vědoma toho, že tyto platformy svou činnost budou držet v mezích zákona, tím mohou nebezpečné a „buržoazní myšlenky proniknout i mezi funkcionáře státní správy, strany nebo oficiálních organizací.“ Tyto „skupiny“ pak budou rozprostřeny po celé zemi a jejich počet nebude možné zjistit, „mohou být i nejcennějším prvkem v případné revoluci (Poznaň, Maďarsko).“⁹⁶ Cíle „vnitřní reakce“ jsou v souladu s politikou západu. Informace o politické a hospodářské situaci v ČSSR jsou na západ podávány např. cestou

⁹⁵ ABS. Fond A34. Operativní situace na bázi bývalých lidí. Inv. j. 1818.

⁹⁶ Tzv. Maďarská a Polská revoluce proti stalinistické diktatuře a sovětské okupaci v roce 1956.

Vatikánu. Cestou „bývalých lidí“ se západ snaží proniknout do SSSR. Jde o vyvolání politické nedůvěry a vrazení klínu mezi ČSSR a SSSR. „Vyvoláním pasivní rezistence dojde k narušení jednoty našeho lidu. Tím dojde ke zvratu socialistického státního zřízení.“⁹⁷

Státní bezpečnost již začínala spatřovat skrytou hrozbu ve vytváření skrytých skupin jako možnost formování vnitřní opozice.

Diskurz „změna taktiky boje vnitřního nepřítele“

Nebezpečnost vnitřního nepřítele, „jednotlivých skupin bývalých lidí, jejich činnost i metody se podle tehdejších bezpečnostních orgánů mění. Přes dlouholetou snahu o převychování, přes poskytnutí dobrých existenčních možností, se snaží o zvrácení poměrů a dokonce mají dosud určitý vliv ve společnosti. Mají zkušenosti a známosti v zahraničí.“ Ukazuje se, že jejich nejnebezpečnější činnost je v oblasti ideové, ve vědě, kultuře a náboženství. Ale také politické, jsou zde stále „pravicoví soc. demokrati a potrestané skupiny.“ Ve společnosti existují i politicky nevyzrálé, kolísavé vrstvy obyvatelstva. StB si začíná více všimnout potenciálu mládeže, „mládež je ideologicky a politicky zpracovávána s konečným cílem získat ji na stanou protistátní činnosti.“ Hlavním znakem aktivizace vnitřního nepřítele je rozšiřování poplašných a pobuřujících zpráv. Zprávy obsahují informace o „zveličování“ politických i hospodářských obtíží společnosti. Počet anonymních dopisů, napsů a letáků domácí výroby „roste.“ Tyto zprávy jsou ovšem šířeny i legálními postupy. Pod drobnohledem jsou redaktoři časopisu *Tvář*,⁹⁸ ti předkládají občanům rozdílné názory na politiku strany, mají určité ideologické výhrady, které prezentují jako návrhy k doplnění kulturního a ideologického života. Ukazují mladé generaci nové filozofické myšlenky. „Komunistickou stranou byl však odhalen nesocialistický charakter textů“, ukázalo se, že nejde jen o „reakční ideologické názory“, ale organizátoři jsou ve vnímání bezpečnostních složek (opět) napojeni na „velezrádné utečenecké živly.“ Tím se mění podstata, uvedení novináři mohou

⁹⁷ ABS. Fond A34. Inv. j. 1818.

⁹⁸ Kritický časopis mladší generace spisovatelů. Vycházel v letech 1964 - 1965, 1968 - 1969. Nehlásil se k marxismu, měl význam pro formování mladší generace spisovatelů, kritiků i společenských vědců.

být trestáni, jde již o přímou trestnou činnost, o „pomlouvání a hanobení jména republiky v cizině“ (opět použitá rétorika z 50 let). Texty ukazují na to, že Stb nemíní dovolit, aby se „československá kulturní fronta stala legálním fórem pro šíření reakčních buržoazních názorů.“ „Nepřátelé z kulturní fronty vyzývají k odstoupení některých vládních činitelů, k vytvoření tří politických stran. Dokonce hovoří i do ekonomiky, chtějí rušit některé daně, např. z motorových vozidel, neposkytovat pomoc rozvojovým zemím, nepodporovat zahraniční studenty.“ Vnitřnímu nepříteli jde o narušení základů socialistické společnosti, kdy „politika strany je překrucována“. Potvrzením tohoto nebezpečí je uvedený časopis Svědectví, které v zahraničí vede Pavel Tigríd a spol. „Je útočeno přímo na základy marxismu-leninismu, jsou oživovány nacionalistické tendence a zveličovány přechodné potíže našeho hospodářství.“⁹⁹ Stejně jako v 50 letech se zde objevují bohové metafory, které vycházejí z představy (metaforického konceptu), že úsilí zbavit se oponentů komunistického režimu je vlastně bojovým, válečným úsilím. Viz „nepřátelé z kulturní fronty“ nebo „je útočeno přímo na základy marxismu-leninismu“.

Diskurz „nebezpečí reakčních myšlenek“

Nemalou starost v této dekádě let StB činil i nárůst anonymních dopisů. Tyto šířily „reakční myšlenky“ anonymních pisatelů. Aktivita pisatelů se opíraly, ihned reagovaly na komentování vnitřních nebo i mezinárodních událostí. „Motivem těchto činností je nepřátelství vůči socialistickému zřízení.“ Jsou k tomu podněcovány „zahraničními štvavými vysíláči.“ Jako vzor je uveden příklad pořadu Svobodné Evropy ze dne 28. 3. 1965 s názvem *Stížnosti a anonymní dopisy jsou politickou zbraní nesvobodných*. Protistátně zaměřené tiskoviny byly také zasílány do ČSSR přímo poštou. K šíření nebezpečných myšlenek přispívají „štvavé“ letáky rozhozené podél hraničních přechodů do vnitrozemí. Obsahy tiskovin se pokoušejí narušit vztahy se SSSR, „obsahují karikatury stranických činitelů“ (kteří jsou tím hrubě uráženi). StB odhalování a dopadení pisatelů anonymů věnovala velkou snahu. Úroveň a provedení

⁹⁹ ABS. Fond A34. Inv. j. 758, 2406. Ideologická diverze a současná situace ve vnitřních problematikách.

některých nepřátelských dokumentů svědčí o značné inteligenci pisatelů, tím „je zvýšena nebezpečnost nepřátelské činnosti“. Anonymní dopisy byly podrobovány přesným obsahovým i technickým rozborům. Pisatele usvědčovali o vzdělání, pravděpodobném povolání a samozřejmě motivech, které jak jsem uvedla výše, StB znala již předem. „Např. nepřítelem byl i bývalí, nábožensky smýšlející vyakčnělý učitel, kdy napsal...kněz, pedagog dělá podavače u zedníků a holič, který se neumí ani podepsat dělá vychovatele mládeže.“¹⁰⁰

Opět jsem narazila na údaj o jiném pohledu StB na protistátní činnost páchanou lidmi z dělnické třídy. Pro trestný čin pobuřování bylo vyšetřováno 179 osob, z větší části osoby z řad dělníků a to ponejvíce „ústním projevem“, zatímco většina pachatelů z řad buržoazie toto provádělo písemně. Dle StB to svědčí o tom, že „zatím co u dělníků jde o bezprostřední projevy, u reakčních živlů jde o činnost záměrnou a připravovanou.“¹⁰¹ Takto explicitně pojatá rozdílná motivace dělníků a „reakcionářů“ ukazuje na přístup státní bezpečnosti k evidenci bývalých lidí, kdy „dělníci“ nezapadali do určené definice, že bývalý člověk je buržoazní živel.

V textech bývá zdůrazněno také to, že zásluhou růstu socialistického zřízení dochází k převýchově vnitřního nepřítele. Např. trestný čin velezrada, po provedeném porovnání s předchozími roky ukazuje, že tato forma trestné činnosti je na ústupu. Dle vyjádření důvodem je „logický důsledek neustálého upevňování lidově demokratického zřízení“.¹⁰² Domnívám se, že to nemuselo souviset s převýchovou či zastrašením, ale spíše toho, že režim velezradu již nepokládal na první místo. Podvracení republiky se dopustilo 202 osob, bylo však konstatováno, že tohoto činu se dopouštěli bývalí živnostníci, bývalí důstojníci, členové různých organizací, sekt apod.

Tato dekáda let ukazuje také na informační explozi. Podle StB je občan denně vystaven nebyvalému působení sdělovacích prostředků z domova i zahraničí.

¹⁰⁰ ABS. Inv. j. A1/616, 617.

¹⁰¹ Tamtéž.

¹⁰² Za rok 1957 bylo pro trestný čin velezrady vyšetřováno již jen 50 osob oproti roku 1956, kdy pro tento trestný čin bylo vyšetřováno 115 osob. V roce 1957 oproti roku 1956 byl do jisté míry ovlivněn upřesněním a zpřísněním skutkové podstaty velezrady v novelizovaném trestním zákoně, který vešel v platnost 1. 1. 1957. ABS. Svazek č. A1/579, A1/617.

„Uchránit občana proti tomuto je nereálnou představou“ – zdá se, že StB na tomto poli oponuje svému komunistickému vedení. Dokonce je konstatováno, že provádění prevence represivním státním aparátem je nesprávné a politicky neúnosné. StB může provádět opatření jen tam, „kde došlo k jasnému porušení zákonů ČSSR. Je nesprávné pojímat verbální trestné činy jako jednoznačný výsledek nepřátelského ideologického působení, i když je třeba připustit, že k těmto činům může vést.“ Na taktiku, formy a metody této činnosti se podle potřeby musí podílet všechny složky společnosti, tím se zmírní dopady na občany. StB dodávala podklady pro preventivně výchovnou činnost, která „musela“ být šířena masovými komunikačními prostředky. „Tím budou naši občané seznámeni s taktikou nepřítele a budou na jeho činnost připraveni.“ Myslím, že tyto texty nesou znak politického uvolňování ve společnosti. Nejvíce se zdá ohrožena reakčními myšlenkami kultura. V praxi StB věnovala zvláštní pozornost festivalu v Karlových Varech, mezinárodním hudebním festivalům, na které přijížděli lidé z kapitalistických zemí, novináři, „navazují styky, v rozhovorech získávají informace politického, ekonomického a kulturního rázu a propagují západní umělecké směry. Účastníci těchto akcí zlehčují komunistické myšlenky, mají reakční názory. Je to společnost složená z trockistů, příslušníků a přísluhovačů bývalé buržoazie, manželky spisovatelů odsouzených za protistátní činnost. Na schůzkách pomlouvají a hanobí ČSSR a SSSR. Tím provádějí nepřátelskou propagandu.“ Jisté starosti činilo také uvádění „problematických“, dvojsmyslných her. „Např. hra Zlatý kočár, kde jsou líčeny poměry v SSSR pochmurně a bezútěšně, takže sovětská divadelní pracovnice Solovjevová hodnotila inscenaci jako urážlivou pro SSSR.“¹⁰³

Diskurz „ekonomické motivy“

Ve společnosti panující neklid vnímala také StB. Kritika nedostatku některých druhů zboží a potravin, ekonomická stagnace a slibovaná ekonomická reforma dali velkou práci KSČ potažmo StB, aby udrželi společnost v nečinnosti.

¹⁰³ ABS. Fond A34. Inv. j. 2406. Ideologická diverze a současná situace ve vnitřních problematikách. Zpráva o situaci v čs. televizi. Informace o některých projevech činnosti vnitřního nepřítele.

Poznatky o životní úrovni západu pocházely zejména z NSR, proto jako vzor k znevážení nepřítele socialismu je uváděna právě tato země, která může za světovou válku. Vnitřní nepřítel, který aktivně vnějšímu nepříteli pomáhá, je popsán jako „zbytky dřívějších vykořisťovatelských tříd, exponenti buržoazie, různé protispolečenské živly a v neposlední řadě existující náboženské přežitky.“ Protispolečenské živly – toto slovní spojení je v těchto letech často zmiňováno. Myslím, že to poukazuje na stav společnosti a vzrůstající nedůvěru v politiku KSČ v této době. Také to naznačuje, že vnitřní nepřítel již byl pokládán za součást společnosti, od které se ostatní lidé - pracující, museli chránit. Protispolečenské živly „podněcují nespokojenost pracujících. Lidé jsou na základě toho pasivní, nemají zájem o otázky veřejně politického života.“ „Ze současných obtíží v národním hospodářství se vyvozují závěry, že jde o důkaz nesprávnosti marxismu-leninismu. Tyto názory šíří nepřátelské osoby v naší republice, které čerpají z pramenů kapitalistického zahraničí. Zaměřují se na dělníky, inteligenci a mládež, a postupně se snaží je odvést od komunistické ideologie, přesvědčit o přednostech kapitalistického společenského řádu a neudržitelnosti socialistického zřízení.“¹⁰⁴

V této době byli studenti zváni na různé praxe do průmyslových podniků NSR. „V závodu BASE v NSR by za praxi měsíčně dostali 500 – 600 DM, mimo jiné zaopatření. Pro studenty to bylo překvapení a vznikla nežádoucí diskuse o tom, komu by se to v Praze mělo říct, aby se na tuto praxi dostali“. Tato pozvání k praxi se uskutečňují v německých studentských spolcích a sledují jeden cíl. Studentské spolky jsou stále polovojenské. „Účelem spolku má být výchova v bratrství Němců s heslem Neohrožení věrní. Samotné prostředí spolků je vyzdobeno řády fašistického Wehrmachtu.“ Ve spolcích jsou studenti přemlouvání k emigraci, kdy někteří studenti takto učinili. Reakcí StB byly následné besedy vedené na vysokých školách. Zde byli mladí lidé ujišťováni o špatném konci takto „přemluvených“ studentů. Jejich první cesta vede do tábora pro emigranty (Zierndorf). Zde jsou „vytěžováni orgány západoněmecké

¹⁰⁴ ABS Fond A 34. Inv. j. 758, 2406. Texty ze svazku Ideologická diverze a současná situace ve vnitřních problematikách.

policie“. Po sepsání osobních dat studenta i jeho celé rodiny „musí odpovídat“ na situaci v Praze. Text je z roku 1965, tedy „vytěžování“ se týkalo situace okolo 1. máje a o situaci kolem amerického básníka Allana Ginzberga. Dotazy se týkaly toho, zda československá veřejnost je informována o důvodu jeho vyhoštění z ČSSR. „Západoněmecká rozvědka“ svůj zájem soustředila na nedostatky ve školství, na náladu studentů a na to, jakým způsobem vyjadřují svůj nesouhlas s politickým zřízením u nás.“ „Studenti jsou podrobně vytěžováni k materiálním podmínkám studia a k celému způsobu organizace socialistické výuky“. Po „vytěžení“ západoněmeckou policií jsou studenti odváženi automobilem USA do vily ve Wielandstrasse v Norimberku, „kde jsou dále vytěžováni orgány americké zpravodajské služby“.

Západ se „takto snaží narušit vliv komunistických idejí v myšlení mladého člověka a nahradit je buržoazní ideologií“.

Diskurz „dopad boje proti propagandě“

„Štvavá propaganda“ je přičítána formě boje nepřátelské činnosti čs. emigrace, jejímž centrem je pak vysílání Svobodné Evropy. „Je to psychologicko-politická válka, které se musí Československo bránit.“ Zbraněmi západu je druh „podvratné činnosti“, který je založený na záměrném, vědomém a vypočítavém klamání lidí. „Podvratná činnost vštěpuje lidem falešné názory a představy.“ Těžko uvěřit takto předkládané realitě, kdy na druhé straně byla tato taktika klamání obyvatel také hojně využívána StB. Tento text ovšem ukazuje na počátek proreformního myšlení i ve StB. Je zde patrný pokus o jasnější vymezení vnitřního nepřítele, o nový pohled na obyvatele, kterých byl vnitřní nepřítel součástí, a také o oddělení páchaní neideologické trestné činnosti od ideologické diverze.

Vysílání Svobodné Evropy bylo nástrojem antikomunistické propagandy. StB uznává, že v podmínkách bohatých domácích informací již občané nepociťují potřebu čekat na informace o „svých problémech“ ze zahraničí. Ukazuje se, že možnost ovlivňování nesocialistickými názory, které vedou občany k páchaní trestné činnosti je přeceněna. V práci StB se pak různé „názory, nálady a výhrady

lidí vyhodnocovali jako reálná možnost nepřátelské činnosti, a tito lidé byli rozpracovávaní“. StB v této době ukazovala, že nelze zaměřovat primární vliv na vznik rozporů uvnitř společnosti s vnějším činitelem – antikomunistickou propagandou. Tím se odváděla pozornost od hlavní vnitřní příčiny – tou byly „chyby a přehmaty v řízení národního hospodářství a v politickém řízení společnosti.“ Bylo konstatováno, že působení propagandy a dopady nepřátelského vysílání a tiskovin na občany nelze žádnými prostředky neutralizovat, nebo naopak účinně provádět tam, kde jde o skutečnou možnost masového pronikání nepřátelské ideologie. „Takto nastavená činnost proti zabránění propagandy i mezi lid by byla náročná a přitom neúčinná.“ Z textů začíná být patrné, že StB se zaměřovala i na různé kritické a nekonformní projevy občanů, také na sledování nevyhraněných ideových nebo politických názorů, i to je dle mého názoru znakem toho, že vnitřní nepřítel začal být diferenciován a společenské vlivy měli dopad i na činnost StB. „Kritika deformací socialismu byla ztotožněna s antikomunismem. Z tohoto zcestného stanoviska vyplývali nesprávné taktiky rozpracování lidí ve vnitřních problematikách. Kritika deformací byla zaměřována za státobezpečnostní skutečnost. Do rámce nonkonformismu bylo zahrnováno vše, co obsahovalo kritické výhrady nebo odlišné varianty řešení vnitřních problémů naší společnosti.“¹⁰⁵

Diskurz „izolace země – boj mezi kapitalismem a socialismem“

Státní bezpečnost do popisu určitých motivací a plánů individuálních i skupinových oponentů doma i v zahraničí zahrnovala také celé státy, zejména USA. Proti zásadám spolupráce mezi socialistickými zeměmi vede zahraniční politika USA, která se snaží vytvářet rozpory mezi socialistickými zeměmi a SSSR velký boj. „SSSR je obviňován z mocenského diktátu na úkor politické i hospodářské nezávislosti jiných socialistických partnerů.“ Podle mínění StB „západ“ tímto sleduje jedno – „postupné splnutí s buržoazií.“ Jde jim o návrat ke kapitalistickým výrobním vztahům. „USA proklamuje hesla politického

¹⁰⁵ ABS. Fond A 34. Inv. j. 231,1818. Operativní situace v bázi bývalých lidí.

uvolnění a upevňování míru.“ Počítají s narůstáním změn uvnitř socialistických států, tím dojde k převratu. Mladým lidem jsou ukazovány hodnoty „západní civilizace, ze které pocházejí a které patří.“ Vyhlídky pokroku pro východní Evropu jsou tím pádem ve vztazích se Západem. „Tím bude postupně překonána železná opona ve shodě s jejich strategickým záměrem. Tato taktika USA vychází z pochopení, že neexistuje úplné vítězství nad komunismem.“ „Pravda“ se však ukazuje na uvedení citátu amerického senátora Fullbrighta¹⁰⁶ ze dne 8. prosince 1964, který použil v projevu na Dallaské univerzitě. „Program omezených vzájemných přizpůsobení s komunistickým světem může být pouze jednou částí strategie americké národní bezpečnosti. Další základy naší bezpečnosti spočívají v udržování nejmocnější atomové odstrašující síly.“

Tímto se objevuje i v textech z 60 let opět argument hrozící války kapitalistického západu, a jak autor článku píše: „zbrojení a ozbrojené násilí proti komunismu a politika využívat všech možností k tvrdým opatřením je neoddelitelnou součástí USA proklamovaného budování mostů mezi Východem a Západem.“¹⁰⁷

Diskurz „ideologická diverze“

Tento diskurz v textech z 60 let pokládám za jednu z hlavních náplní boje StB s nepřitelem. Byly to západní myšlenky, kterým českoslovenští občané dopřávali sluchu. „Plně se potvrdilo, že nová koncepce politiky USA vůči socialistickým zemím, nachází svůj odraz i v podmínkách ČSSR.“ Naproti 50 letům, kdy byla společnost „infikována“ hlavně bývalou buržoazií a emigrací, v 60 letech proti StB stojí celý západní svět a jeho rozvoj, který k boji využívá všech oficiálních i neoficiálních možností. StB přiznává, že nelze mít tuto problematiku plně pod kontrolou, „na tuto novou frontu boje je nutné vybírat a připravovat i vlastní pracovníky.“ V textech je poukazováno na skutečnost, že tato dekáda let je např.

¹⁰⁶ J. W. Fulbright, 1905 - 1995 podporoval vytvoření Spojených národů, podepsal jižní manifest. Později se stal známým pro svou opozici vůči americké účasti ve vietnamské válce. Jeho snaha o vytvoření mezinárodního výměnného programu nakonec vyústila k vytvoření stipendijního programu, který nese jeho jméno.

¹⁰⁷ Text shrnující tzv. koncepci gradualismu. (Postupné narůstání změn v socialistických zemích povede k jejich rozvratu). ABS. Fond A 34. Inv. j. 231, 818. Operativní situace v bázi bývalých lidí.

v oblasti vědy, kultury a vysokých škol charakterizována „významným rozvojem oboustranných mezinárodních styků mezi kapitalistickými zeměmi a ČSSR.“ Je doporučováno tomuto zabránit, jediným cílem těchto styků je totiž „propagace buržoazní demokracie a přesvědčování našich občanů o přednostech kapitalismu.“ Ideologická diverze proniká všemi možnými cestami, rozhlasem, televizí, tiskem. V souvislosti s tím své úsilí zaměřuje „na působení vnějšího nepřítele v jednotlivých oblastech společenského života.“ V této době je také započato s agenturními činnostmi pro rozvinutí práce na úseku boje proti ideologické diverzi. Na realizaci ideologické diverze se aktivně podílejí nepřátelské rozvědky, kdy do své činnosti zapojují nové metody práce. Nejedná se jen o sběr informací, ale rozvědky úzce spolupracují i na plnění konkrétních úkolů. V textu je uveden článek *Dýky a plášť a kultura* ze dne 2. 10. 1966 ze Sunday Telegraph s komentářem, „CIA považuje za svůj úkol nejen soustřeďovat informace, ale také ovlivňovat běh událostí a utváření veřejného mínění ilegálními prostředky. Pro tyto účely podporují několik kulturních nadací, mezi nimi i RFE. Tím, že cizí rozvědky produkují různé dezinformace, dochází ke srůstání, nebo přerůstání institucí s aparátem tajných služeb. Tyto potom zpětně tohoto využívají k plnění vlastních úkolů“ - to je nová důležitá skutečnost.

Odhalování trestné činnosti na poli ideologické diverze se však nedaří. StB spatřuje náročnost v rozpoznání charakteru této činnosti: „je obtížné zvolit správné prostředky k její včasné likvidaci.“ Podstata ideologické diverze je spatřována v tom, že „verbální charakter přechází do projevu a motivů jednání čs. občanů, kteří tuto činnost páchají.“ Je nutné zjistit, jaké „skutečné motivy“ tyto pachatelé měli k trestné činnosti. StB nadále chce znalost této problematiky využít v preventivně výchovné práci. Opět se ukazuje, že bez potřebných „důvěrníků v široké oficiální oblasti v představitelích příslušných institucí“ se neobejde. Důvěrníci mají zachytávat projevy nespokojenosti, „řeči o oslabování vedoucí úlohy strany, antisovětiismu, odcizování marxismu-leninismu“. Problematika ideologické diverze není oproti minulosti jen součástí operativních úseků v oblasti kultury, vědy a mládeže. Je již v celé společnosti a postihuje všechny stránky života. Boj proti všem formám pronikání „musí řídit strana“,

a boj bude úspěšný, „když se stane záležitostí všech společenských organizací a státních institucí.“ „Pokud jde o oblast myšlení lidí a rozpory, vychází strana ze zásady, že je lze překonat v celém výchovném procesu. Pokud jde o působení buržoazní propagandy, naše ofenzivní propaganda a agitace staví na soustavné ideové výchovné práci mezi lidmi, může zmenšit a zamezit infiltraci antikomunistických názorů ve společnosti.“¹⁰⁸ Znovu je zde tedy zdůrazněna myšlenka (pře)výchovy, která má vést k navrácení těch, kdo byli ovlivněni ideologickou diverzí, k přijetí těch správných názorů.

Diskurz „obrana socialismu“

Společná obrana socialismu je povinností všech. Do společného boje se musí zapojit všechny socialistické země, již to není jen SSSR. Sovětský svaz je „baštou“ ochrany socialistických revolučních vymožeností. Hlavním úkolem je zdá se, umlčování rostoucí opozice. V těchto textech již se neobjevuje tak často jako v textech z let 50 odkaz na SSSR. Závažným přiznaným faktem činnosti StB je nedostatečná znalost skutečného nepřítele, která nedovoluje předcházet jeho záměrům. Nízká úroveň postihování protisocialistických sil umožnila narůstání opozice v zemi. Také „velké množství protistátních letáků přivedl StB k uvědomování si kvantitativního i kvalitativního růstu nebezpečnosti tiskovin a její nedostatečnou připravenost proti tomuto zakročít. Zejména letáky s hanlivými výroky proti vedení strany a státu. StB nedopustí, aby úsilí vlády bylo soustavně a beztrestně narušováno, způsobem, který v našich podmínkách neměl obdoby. Musí se rázně zakročít“.¹⁰⁹

Diskurz „zabránění vzniku pravice“

Reformistické myšlenky po roce 1968 se ukazují jako totožné s revizionistickou koncepcí z 50 let. Celkově texty nahrávají dojmu návratu starých poměrů. Reformní myšlenky, stejně tak jako revizionistické, jsou praktikami pronikání buržoazních názorů do vědomí „mas i dělnického hnutí“. Reformní myšlenky

¹⁰⁸ ABS. Fond A 34. Inv. j. 2406. Ideologická diverze a současná situace ve vnitřních problematikách.

¹⁰⁹ Tamtéž.

vzniky v pozůstatcích příslušníků maloburžoazie, „ti se nezbavili svých návyků a způsobu života. Tyto návyky vnášeli do života dělnické třídy“. Reformní myšlenky jsou zde opět spojeny s bývalou společenskou třídou, která si udržuje své staré hodnoty a životní styl. Jako kritérium pro určení vnitřního nepřítele je brána charakteristika vztahu k socialismu. „Velká většina lidu je pro socialismus a jsou angažovaní. Naproti nim stojí lidé, (většina lidu je chápána jako národ, ten stojí proti lidem) maloměšťákům, kteří vědomě nesouhlasí s marxistickým pojetím. Jsou to nacionalisté, antisověťisté, vyznavači Masaryka, jsou pasivní, nebo pomýšlejí na aktivní odpor. Největším nebezpečím jsou nepřátelé Sovětského svazu, které nenávidí“. Rétorika, řekla bych, je v souladu s projevy komunistických vůdců, objevují se i nové přívlastky k popisu nepřátel, „pravicové síly, protisocialistické elementy, zbytky poražené buržoazie, kriminální protispolečenské živly“, ti všichni spolupracovali na převzetí „uchvácení“ moci. To přivedilo také rozložení politických sil ve společnosti. Někteří lidé začali pochybovat, ale jsou to jen „zmatení poctiví občané“. Tato tematika se opět dotýká vydělování těch, kteří jsou „pomýlení“ od skutečných nepřátel režimu. Činnost StB se musí opět vyrazit do boje, „dnes je nepochybně patrné, že pravice změnila taktiku boje. Prozatím se pravice vzdala naděje na brzkou změnu mocenských poměrů v Československu. Činnost orientuje dlouhodobě. StB bojuje o vědomí lidí proti cizím vlivům. Je patrné i to, že se zpřísňuje pohled StB na kulturu, která poskytla šíření buržoazních myšlenek. Musí zabránit invektivám v divadelních představeních, „tichým demonstracím“, pomluvám a tím ovlivňování mládeže. Vyvolaná nedůvěra pracujících lidí vůči straně a politice musí být obnovena. Bylo zneužito „momentálních“ nedostatků a chyb, „vyčkávají na to, aby mohli vykřikovat, že se dílo nedaří.“ „Tzv. pravice“ je (opět a stále) řízena zahraničím, orientuje se na antikomunistická centra a vysíláče. „Boj s pravicí splývá s bojem proti ideologické diverzi imperialismu“. Také tyto poznatky již uváděli předchůdci v 50 letech, ale pravici nazývali „reakcí“.

StB si uvědomovala nebezpečí, že události let 1968 a 1969 budou mít vliv na vědomí lidí ve společnosti. Taktikou do dalších let je proto: „převýchova,

důsledné uplatňování kázně, všeobecný rozvoj společnosti ve všech oblastech. Jaká bude strana, taková bude společnost. Strana stojí před přechodem, jsou na ni kladeny náročné úkoly. Formování socialistického člověka, regulace forem společenského života, podrobení souboru technických, ekonomických a sociálních podmínek života, společenská kontrola“.¹¹⁰

Poslední věta a její naplnění v praxi se beze zbytku realizovala, nastává doba normalizace poměrů. K vnitřnímu nepříteli se v činnosti StB přidává i společnost. Přichází nekompromisní vynucování poslušnosti obyvatel. Oslabený pocit strachu se měl opět vrátit. Diskurz boje proti „škůdci“ byl nahrazen diskurzem boje proti „antisocialistickým žvlům“.

Shrnutí

V těchto letech byla víra v komunistické myšlenky narušena poodhalením nezákonností stalinistického režimu v 40. a 50. letech. Tento rozpor mezi teorií a praxí stál za nutností reformy stávajícího systému. V některých textech datovaných před rokem 1967 je patrný kladný postoj StB ke společnosti, kdy se v textech objevují výrazy jako „naši spoluobčané“, a ideologická diverze se oddělovala od nonkonformní činnosti obyvatel, které k nepřátelskému postoji vedla dle slov StB hospodářská situace. Evidence bývalých lidí byla zdokonalována a doplňována. Velkým tématem se z tehdejšího hlediska jeví rozvoj vědy a techniky a rozšiřování masových médií. Média otevírala možnost získat informace z kapitalistických zemí. Tehdejší hospodářský stav společnosti, špatné zásobování, nedostatek některých druhů potravin byl dle StB „starostí“ vedení státu. Vnitřnímu nepříteli je přiznána nová taktika. Používá skrytějších a konspirativnějších forem práce. V této době již aktivněji spolupracuje s vnějším nepřitelem, není pouze jeho nástrojem. Jejich novou taktikou boje je získávání veřejnosti k masovým akcím. Uvolnění zahraničních styků s některými kapitalistickými zeměmi vytvořilo vhodnější podmínky pro infiltraci a pronikání nepřátelské ideologie do řad mládeže, zvláště mezi vysokoškolské studenty.

¹¹⁰ ABS. Materiály ze stranicko-služebního aktivu ČSSR, ČSR, SSR, krajských správ SNB a štábu CO státu konaného v roce 1969.

Ideologické působení je novou politickou praxí kapitalistických zemí proti ČSSR. Velkým pomocníkem tohoto působení je vliv cizího rozhlasu, televize, tisku, kdy jsou tomuto působení vystaveny všechny vrstvy naší společnosti. Po roce 1968 se činnost soustřeďovala na přípravu výročí okupace a klidné a ničím nenarušované oslavy komunistických svátků. Nový vnitřní nepřítel - proreformní lidé, bývalí komunisté jsou nazýváni „pravicovými a oportunistickými živly“.

Na rozdíl od obecných a neurčitých frází z 50 let, kdy si lidé vizualizovali nepřítele jako „škůdce z podzemí“ nabývá vnitřní nepřítel konkrétnější rysy. Zatímco v 50 letech byl nepřítel v dokumentech StB „emblematický“, jednorozměrný, bez nějaké propracovanější motivace, nyní je popisován komplexněji. Zdá se, že je inteligentnější. Je součástí společnosti, a jako část společnosti podléhá ideologické diverzi, kterou v rafinovanější podobě používá nepřítel vnější. Také se tak často nevyskytuje dichotomie oni a my. Pro odpůrce režimu se již nepoužívají pouze negativně zbarvená slova, ale často jsou používána slova neutrální, popisná a použitá slovní zásoba je větší. Vnitřní nepřítel se nepopisuje, analyzuje se jeho nepřátelská činnost a její důvody.

Věda a kultura, hlavní centra ideologické diverze, místa, ve kterých pracovali vysokoškolsky vzdělaní lidé, myslím, že byli nesouměřitelní s pracovníky StB. Příkladem může být „Akce Tomis III a ideologická diverze“, Václav Havel v dokumentech StB v letech 1965-1968. Analýza svazkové agendy ukázala, že nejdříve byl Václav Havel zaveden řídicím orgánem jako kandidát – agent (KA). „HAVEL se jeví jako vhodný typ KA, který v případě, že bude získán ke spolupráci, bude úkolován k rozpracování „PROFESORA“¹¹¹ a jeho styků v Praze s cílem odhalení protistátní činnosti.“ Později však byl Havel rozpracován jako zájmová osoba, která prováděla nepřátelskou činnost zaměřenou proti kulturní politice KSČ. K původnímu rozhodnutí o vhodnosti V. Havla jako „KA“ vedlo tehdejšího řídicího důstojníka slušné chování

¹¹¹ Operace Profesor – návštěva prof. Kolumbijské univerzity George Kline (1964), který se v Divadle na Zábřadlí sešel s V. Havlem aj. Grossmannem. Podle SSSR byl příslušníkem americké vojenské rozvědky.

a vystupování V. Havla, které si „patrně“ vyložil jako poslušnost při sdělování informací.¹¹²

Tab. 3 Typologie vnitřního nepřítele – 60 léta

Vnitřní nepřítel	Výčet	Boj - Argument
Neprátelsky zaměřené osoby, které dlouhodobě pracují proti socialistickému zřízení. Po roce 1968 pravicové a oportunistické živly	Významné osoby z řad bývalých vykořisťovatelů, továrníci, podnikatelé, statkáři, milionáři, lidé mající obchodní a společenské styky v kapitalistických státech.	Nebezpečí ve formě obnovení podnikatelské činnosti a čekání na zvrat státního zřízení.
Osoby kolísavé, aktivizují se za určitých podmínek. Při zostření mezinárodních vztahů a při vnitřních potížích.	Představitelé bývalých politických stran, odboj, buržoazní státní aparát. Později všichni také tzv. polednoví lidé a nepřátelské politické strany.	Existence 8 podkategorií.
Osoby s pasivním postojem k socialistickému společenskému zřízení.		Rezistence, vyčkávání.
Osoby, které mají loajální vztah vůči socialistickému společenskému zřízení. Ideologická diverze.	Hlavní ohniska: kultura, věda, sdělovací prostředky, ministerstvo kultury a umělecké svazy, zahraniční ideodiverzní centra a nakladatelství; dále věda, zdravotnictví, nepřátelská ideodiverzní centra po linii vědy a ochrana společenských organizací mimořádného významu.	

Vlastní přehled. Zdroj: ABS. RMV č. 10/1964, čl. 2. Evidování nepřátelských osob; RMV č. 16/1969 k zajištění bezpečnostních úkolů a opatření vyplývajících ze současné vnitropolitické situace. Fond A 6/6. Inv. j.: 121. Teze, závěry, přípravy sjezdů KSČ.

Evidence BL nevyjadřovala výchovný proces s člověkem, evidování nebylo „živé“, bylo prováděno na základě třídního původu bez dalších poznatků o nepřátelské činnosti. Dochází k přehodnocení, z evidence bývalých lidí byli rovněž vyjmuti členové KSČ. Bývalí lidé se rozdělili do 4 kategorií z důvodu diferenciací mezi nimi. Vyžaduje se konkrétní, seriózní a objektivní prokázání nepřátelského smýšlení či postoje, tj. šíření nepřátelské ideologie, evidují se pouze „skuteční vnitřní nepřátelé“. Jde o zajištění přesného přehledu o pobytu a pohybu osob, tj. zpřisňuje se kontrola. Bezpečnostní politika přiznala své chyby. Tím bylo podcenění třídních hledisek a přecenění stavu vývoje společnosti. Kritika se týkala nesprávné změny právně majetkových vztahů, které byly přijaty a zamýšleny jako vztahy, které změny i myšlení lidí. Jisté uvolnění v první polovině změnilo úkoly bezpečnostní politiky, ty se týkaly ochrany socialistické zákonnosti a zvýšení efektivity proti trestné činnosti. Byly uskutečněny i některé trestně právní úpravy (pod vlivem zkušeností z 50 let). Boj byl uskutečňován proti „živlům“, které ohrožovali bezpečnost občanů, bezpečnost socialistického vlastnictví a ochrany před narušujícími formami socialistického soužití. Státní bezpečnost pracovala na aktualizaci úkolů a upřesňování koncepcí. (V roce 1965 bylo završeno vydáním zákona č. 70 o SNB). V pozdějších letech byla trestně právní politika označena za jeden z důvodů liberalizačních změn. Státní bezpečnost měla pod kontrolou aktivitu „opozičních sil“, o kterých informovala vedení KSČ jako o vlivu pravicově oportunistických tendencí i uvnitř bezpečnostního aparátu. Konec šedesátých let zdůraznil požadavek státní bezpečnosti zaměřit se na zvýšení úrovně práce v oblasti ekonomiky, kultury a socialistické výchovy, která vycházela z oslabení

¹¹² Žáček, P. „Akce Tomis III a ideologická diverze.“ Pp. 74-76 in *Paměť a dějiny 2012/01*. Dostupné na <<https://www.ustrcr.cz/data/pdf/pamet-dejiny/pad1201/070-083.pdf>>. [cit. 14. 04. 2017].

ideologické práce. Boj byl zaměřen na odhalování příčin protispolečenské činnosti. Skončila tolerance a nerozhodnost vůči působení pravicových a protisocialistických sil a jejich „legální manipulace“ s veřejným míněním.¹¹³

4. 3. 70 léta

V rozkazu MV č. 54/1972 se v úvodní části říká, „základním posláním čs. kontrarozvědky je chránit socialistické společenské zřízení, bezpečnost, obranyschopnost ČSSR, socialistickou ekonomiku, bezpečnost čs. občanů a jejich práva před činností zahraničních a vnitřních nepřátel. Vyžaduje důsledně uplatňovat politická hlediska v její represivní funkci. V roce 1978 se text doplňuje o „vytváření spolupráce se státními, hospodářskými orgány, společenskými organizacemi, za aktivní účasti občanů, k znemožnění a předcházení protistátní a jiné protispolečenské činnosti, napomáhat k odstraňování jejich příčin a upevňování státní disciplíny. Cílem bylo dosáhnout dokonalého přehledu o dění ve společnosti a tak zabránit utváření jakýchkoliv občanských iniciativ. Tímto absolutním přehledem bylo izolovat a zabránit utváření jakýchkoliv občanských iniciativ. Změny o pohybu evidovaných osob „vnitřních nepřátel“ byly hlášeny pracovníky kádrových oddělení.

Diskurz „antisocialistické živly pod kontrolou“

„Antisocialistické síly“ (termín používaný v této dekádě let), podle slov StB již nebudou riskovat organizované otevřené střetnutí se státní mocí. Vlna nespokojenosti obyvatel po okupaci Československa se přičítá provokacím ze strany chuligánských a asociálních živlů. Po roce 1968 je nejrozšířenější formou aktivního boje vnitřního nepřítele rozesílání různých protistátních. Cíl byl jasný – „vyvolat v lidu“ nesouhlas se současným vedením strany a státu. StB si všímá „lidu“, který podle něj v roce 1968 zklamal. Tato dekáda let je proto ve znamení „výchovy nové mladé generace“. „Bylo zjištěno více než 50 druhů letáků, v celkovém počtu téměř 2000 kusů, 1061 anonymních a výhružných dopisů, 167

¹¹³ ABS. RMV č. 10/1964, čl. 2. Evidování nepřátelských osob; RMV č. 16/1969 k zajištění bezpečnostních úkolů a opatření vyplývajících ze současné vnitropolitické situace. Fond A 6/6. Inv. j. 121. Teze, závěry, přípravy sjezdů KSČ.

nápisů a 124 zahraničních tiskovin s antikomunistickým obsahem. Odhaleno bylo 210 pisatelů nebo šířitelů protistátních písemností.“ StB začíná připouštět nebezpečnost masových akcí, „což je hlavním zájmem nepřítele“, tomu jde o získání obyvatel pro masové akce proti vstupu spojeneckých vojsk. „Vyzývají k vylidnění ulic ve výroční den, bojkotování veřejné dopravy, obchodů, veřejných podniků, tisku apod. Protistátní písemnosti jsou psány jednoznačně v antikomunistickém, protisovětském duchu.“ Anonymy se týkaly také požadavků o zavedení neutrality ČSSR, obnovení svobody tisku, slova a smyšlení. StB se vyhýbá pojmenování - že se jednalo o demokratické požadavky. Dle StB tímto „nepřátelští pisatelé“ vyzývají k boji cestou sabotáží, chtějí zakládat ilegální skupiny s cílem rozbít státní aparát, „chtějí likvidovat vlaky, které z naší republiky odvázejí naše výrobky do SSSR, nebo převážejí vojenský materiál.“ StB však konstatuje, že akce „vnitřního nepřítele“ nejsou zcela koordinovány. „Zásadně se rozcházejí v tom, že část prosazuje 21. srpna ve 12. hodin zachování 5 minutového ticha rozsvícením světel u aut, druhá část prosazuje minutové ticho a nošení černých obleků. Jednota panuje ve shodě dalšího rozmnožování a rozšiřování letáků.“¹¹⁴ StB říká, že „pravicově oportunistické a antikomunistické živly“ jsou zahrnuty do ilegality a orientují se na budoucnost. „Vyvíjí schůzkovou činnost.“ StB doplňuje evidenci bývalých lidí o všechny tzv. „pravicové oportunisty. Taktika „nově utvořeného vnitřního nepřítele“ k vykonávání nepřátelské činnosti je spatřována v „charakteristické snaze o co nejdokonalejší konspiraci a vyhýbání se jakémukoli riziku otevřeného střetnutí se státní mocí.“ StB počítá s tím, že v této kategorii půjde o dlouhodobou perspektivu nepřátelské činnosti „založené na koncepci vnitřní eroze.“ „Současná politika KSČ neobstojí, počítají s tím, že do dvou až pěti let ztratí oporu i v SSSR, kde podle jejich názoru rovněž dojde k politickým zvrátům.“¹¹⁵

V roce 1968 projevení soudržnosti ve společnosti pro tehdejší komunistické vedení znamenalo pokyn pro StB k zesílení jejího dohledu. Termín

¹¹⁴ ABS. Fond A34. Inv. j. 3318.

¹¹⁵ ABS. Archiv FMV ČSSR. Fond A 34. Inv. j. 1362 (3314, 3315). Nepřátelská činnost pravicově oportunistických a antisocialistických sil v hlavních úsecích společenské nadstavby, 1968 – 1971.

antisocialistické živly kladl důraz na to, že oponenti režimu byli spatřováni jako skrývající se síla, která se soustřeďuje na agitaci a nikoliv na otevřený odpor.

Diskurz „aktivizace boje s vnitřním nepřítelem“

Formální uznání vnitřního nepřítele a role disidentů přineslo novou aktivizaci boje. Nové organizační uspořádání a vznik X. správy ukazuje na to, že boj s vnitřním nepřítelem, která tato správa nese ve svém názvu, musí být bojem novodobým. „Náborují“ se noví příslušníci, zajišťují byty pro jejich rodiny, rozšiřují počty kanceláří, budují se nové izolační a výslechové místnosti a technika. Také bylo potřebné pro boj s ideologickou diverzí zajišťovat potřebné překlady dokumentů, aktivizovala se spolupráce se spřátelenými státy, „zejména se sovětskými“. Boj s ideologickou diverzí byl zaměřen na ideodiverzní centra, na „důraz na odhalování jejich informátorů z řad čs. občanů, které vyžaduje soustředěnou operativní činnost.“ Záměr nové správy je konkretizován - na linii boje proti vnitřnímu nepříteli a ideologické diverzi. „Vytvoření samostatnosti se projevilo v prohlubování řídicí a organizační schopnosti. Na základě konkrétnější znalosti potřeb lze rozpracovat základní zaměření v boji s vnitřním nepřítelem.“ Činnost se konkretizovala, zkvalitnila, došlo k vyššímu rozpracování, vnitřní nepřátelé byli pod neustálou kontrolou. „Došlo ke zkvalitnění informační činnosti, aktivizaci rozpracování objektů a problematik, zejména mládeže, které byli dříve opomíjeni. Kontrola a jednotné zaměření v celostátním měřítku přinesly výsledky.“¹¹⁶

V metodických pokynech z roku 1972 jsou uvedeny čtyři hlavní body „rozkladných opatření“. Jedná se o „narušení akceschopnosti vnitřního nepřítele, vyvolávání vzájemné nedůvěry, narušení vazeb a spojení, včetně spojení do zahraničí. Jako poslední bod je uvedena diskreditace nositelů nepřátelské činnosti.“¹¹⁷ V této dekádě let se v socialistických zemích postupně vytvářeli skupiny disidentů, to se odrazilo také v dokumentech StB, kdy pojem disident je

¹¹⁶ ABS. Archiv FMV ČSSR. Fond X. správa SNB. Inv. j. 261. Zpráva o plnění usnesení o úpravách v organizaci čs. kontrarozvědky.

¹¹⁷ ABS. Fond A 34. Provádění preventivní činnosti čs. kontrarozvědkou, schválené dne 11. prosince 1974 prvním náměstkem ministra vnitra ČSSR genmjr. J. Hanuliakem a vydané pod čj. N/Z-00532/1974.

častěji zmiňován. Po událostech v roce 1968 je do plánů práce X. správy zahrnuta problematika silícího nacionalismu a náboženského cítění. Lidé z těchto okruhů, stále pod kontrolou StB a jejich informátorů, byli základem budoucí opozice v naší zemi. V textech pozdější doby je k tomuto přičítána také vznikající „nelegální kultura“. V oblasti kultury a umění se vlivy *pravicově oportunistických seskupení* odstraňovaly v několika fázích. „Ražená pasivita a psaní do šuplíku má své finanční meze, které se začínají projevovat. V poslední době je zaznamenána mezi některými **bývalými herci** snaha uskutečňovat divadelní protisocialisticky zaměřené představení v soukromých bytech. Tyto akce mají podpurný charakter, včetně odvádění pozornosti bezpečnosti. Cílem činnosti je prezentovat se doma i v zahraničí jako skuteční představitelé čs. kultury, dokazovat, že stávající režim jim nedovoluje rozvinout své tvůrčí schopnosti, jsou utlačováni, pronásledováni a potřebují proto morální, materiální a finanční podporu a pomoc.“ Sledovanou situaci antisocialistických tendencí v kultuře popisuje stručný přehled zařazování filmových premiér do kin Středočeského kraje v roce 1970: *počet premiér českých 59, sovětských 16, kapitalistických 71. Návštěvnost českých filmů 1,734.201, sovětských filmů 574.171 a kapitalistických filmů 5,659.716.*¹¹⁸

Myslím, že v textech, které bezpečnostní složky produkovaly, vnitřní nepřítel získal konkrétnější podobu. Přičítám to zřízení X. správy, její činnost byla zaměřena na konkrétní osoby a konkrétní problematiky (existence dokumentu Seznam členů opozice 70 léta).¹¹⁹ Zodpovědnost za likvidaci „antisocialistických sil“ byla prioritou. V textech se častěji hovoří o disidentech, i to je ukázka toho, že boj je moderní a vnitřní nepřítel nabyl jasnější, konkrétní rysy.¹²⁰

Diskurz „mladá generace“

K dosažení stavu normalizace po změnách roku 1968 se pozornost StB soustředila na obyvatele celé společnosti. Šlo o její zvýšenou kontrolu cestou

¹¹⁸ ABS. Fond A34. Inv. j. 3312 (1252), 567.

¹¹⁹ ABS. Fond X. správa SNB. Inv. j. 554.

¹²⁰ ABS. Fond X. správa SNB. Inv. j. 261. Zpráva o plnění usnesení o úpravách v organizaci čs. kontrarozvědky

společenských organizací, ale pozornost se soustředila také na kázeň a morálně politický stav svých příslušníků. Dokumentují to materiály zpracovávané Analytickým odborem FMV připravované k publikační činnosti v rámci antipropagandy, preventivně výchovného působení a popularizaci činnosti práce SNB.

První léta této dekády ukazují na zájem komunistického vedení o podchycení mladé generace, její výchovu k prevenci, která se pokládala za vynaloženou investici do dalších let. „Vážený soudruhu, jak je ti známo, na posledním zasedání ÚV KSČ, 3. a 4. července 1973, byla projednána zpráva předsednictva ÚV KSČ o socialistické výchově mladého pokolení a jeho přípravě pro život a práci v rozvinuté socialistické společnosti.“¹²¹ Za nejčestnější povinnost mladého člověka v „rozvinuté socialistické společnosti“ je pokládána služba obraně socialistické vlasti. Úkolem je „vést mladou generaci k tomu, aby si vážila práci těch, kteří střeží a zajišťují pokojný budovatelský život našeho lidu.“ Úkol toto realizovat dostali všichni komunisté, ve spolupráci s národními výbory v oblasti své působnosti. V dopise odpovědi se uvádí, „...k realizaci závěrů byl přijat plán politicko-organizačních opatření, který ukládá konkrétní úkoly všem podřízeným článkům, opatření zahrnují i oblast výchovy dětí příslušníků.“ Přijaté závěry se mají uskutečnit prohloubením účinnosti ideově politické, odborné i morálně politické přípravy. „S ohledem na úkoly, které plní v boji proti třídním nepřátelům, vystupuje do popředí kvalifikovaná ideově politická a morální připravenost všech jejich mladých příslušníků.“ Mládež ve společnosti se má dále ochraňovat i proti politicky nepřátelským osobám. „Výchova v duchu socialistického vlastenectví a prohlubování vztahu mládeže k bezpečnosti, k bdělosti a ostražitosti vůči třídním narušitelům. Apel na charakter doby, důležitost období, které ovlivní pracovní výslednost na celá léta.“ Socialistický vývoj po srpnu 1968 je stejně jako v poválečných letech komunisty podmíněn výměnou bezpečnostního aparátu. „K rozsáhlé obměně kádrového stavu došlo během velmi krátké doby, nebyla narušena plynulá pracovní výslednost.

¹²¹ ABS. Dopis místopředsedy vlády ČSSR (Matěj Lúčan) nám. ministra vnitra (Ján Hanuliak), ze dne 5. 9. 1973, č. j.: 495/73-O5.

Dlouhodobě nabyté znalosti a zkušenosti při výchově pevných politických postojů nových příslušníků jsou důležité pro budoucnost.“ V textu je uvedeno, že od roku 1971 do 1973 bylo nábořem přijato 168 mladých příslušníků, „...všichni tito mladí lidé jsou organizováni v SSM a KSČ. Po příchodu je každý mladý soudruh zařazen ke zkušenému soudruhovi, který mu předává odborné a výchovné stránky politického směru. Zkušení soudruzi vykonávají patronaci také nad SSM.“¹²²

Zdá se, že dekáda 70 let navazuje svojí rétorikou na činnost předchůdců z let padesátých. Nábor nových kádrů, kteří sice na rozdíl od let padesátých, oddanosti straně budou teprve naučeni, připomíná začátek činnosti komunistů a upevňování vlády KSČ v řadách StB. Dalším znakem je výuka k obraně a boji, v boji proti „narušiteli“, připomínají se nepřátelé z řad buržoazie. Její zbytky mají být z rozvinuté socialistické společnosti navždy „odstraněny“. Terminologie odstranění, bdělosti, ostražitosti v „boji proti třídním narušitelům“ přivádí opět pozornost k diskurzu možné války.¹²³

Diskurz „détente příčinou destabilizace a vzniku opozice“

Na počátku této dekády let se v mezinárodní souvislosti hovoří o vzniku tzv. eurokomunismu.¹²⁴ V textech StB jsou tehdejší komunistická hnutí členěna na tři směry: promoskevské, propekingské a eurokomunismus. Mezi těmito směry vládne nepřátelství. Uvádí se, že některé silné komunistické strany v Evropě se ve svých programech vzdaly některých základních teoretických zásad a principů politiky strany, aby zdůraznily svůj „demokratický“ a autonomní charakter. Na základě této skutečnosti jsou přinuceni „...pod tlakem buržoazie dokazovat svoji nezávislost a zdůrazňovat, že v případě svého vstupu do vlády, budou přísně respektovat pluralistický charakter západních společností a svou autonomii na KSSS.“ Dle StB jsou toto „revizionistické prvky“, které do programů

¹²² ABS. Odpověď nám. ministra vnitra, č. j: 0167/12-1973.

¹²³ ABS. Archiv FMV ČSSR. Fond X. správa SNB. Inv. j. 261. Zpráva o plnění usnesení o úpravách v organizaci čs. kontrarozvědky.

¹²⁴ V těchto letech v některých západoevropských komunistických stranách probíhající diskuse na téma stranických hodnot. V důsledku diskusí došlo k prohloubení krize v celosvětovém komunistickém hnutí. Eurokomunismus byl východoevropskými komunistickými stranami odmítnut.

komunistických stran nepatří. Tato strategie je základním prvkem a nový pokus USA v nové doktríně destabilizace. Půjde o dezorientaci členské základny. „Cílem je transformace v sociální a tím praktické likvidace jako nebezpečné politické síly. Základem doktríny destabilizace „ZSS“ (země socialistického společenství) je inspirování a podpora činnosti vnitřních opozičních sil.“ Vnitřní nepřítel - uznaná opozice je „vyzbrojena stejnou zbraní – otázkou lidských práv.“ K tomuto procesu rozkladu napomáhá „řízená propaganda“. Jak pisatel uvádí, „...výrazná je snaha o postupnou legalizaci existence a činnosti „opozičních elementů“ a skupin u jednotlivých ZSS pomocí vnějšího nátlaku a formování jejich základu ve všech socialistických zemích současně.“ Základním poselstvím textu je to, že se politika „détente“ snaží vytvořit situaci v zemích socialistického společenství, „za níž by internacionální pomoc ze strany SSSR byla znemožněna nebo mimořádně ztížena. K destrukci budou využity negativní faktory tzv. eurokomunismu.“ Reformní roky přinesly v naší společnosti naděje o možnosti zvratu politické situace, kterého si je vědoma i StB. „Je názor, že bude-li pokračovat dosavadní politický vývoj v ČSSR, že dojde k repríze 1968 ve větším měřítku a jako nejbližší termín se uvádí rok 1972.“¹²⁵

Politika zmírňování napětí tak je podle tehdejšího vnímání bezpečnostního aparátu pouze zástěrkou pro neustálou promyšlenou snahu narušit politické zřízení v ČSSR.

Diskurz „krize imperialismu – vznik Charty“

Vedle politiky détente ovšem současně působí ze „západu“ i aktéři otevřeně nepřátelští vůči socialistickým zemím a jejich politickému zřízení. Za ideodiverzním bojem působení proti zemím socialistického společenství (ZSS) je zodpovědná volební kampaň J. Cartera (1976) a jeho skupiny, „...hlavně antikomunistovi Brzezinskému, který hrál aktivní roli i během krizového období v ČSSR v letech 1968 a 69.“ Z. Brzezinský svoji kritiku zaměřil do „morální oblasti“ „...žádá, aby opět došlo k dřívější jednomyslné shodě pro americkou

¹²⁵ ABS. Fond A 34. Souhrnná informace rozvědky č. 40. K činnosti představitelů „tzv. socialistické opozice“ v emigraci.

společnost typickou. Shodě, jako v období studené války.“ Podle StB je motivem přehlušení negativního veřejného mínění (Vietnam, Angola). „Znovu zafixování dříve stabilních priorit do obecného povědomí je podle Brzezinského možné jen na základě jednoho faktoru – trvajících ochoty amerických občanů angažovat se v mezinárodním úsilí o lidská práva.“

USA tím sleduje obnovení své hegemonie, protiofenzívu vůči SSSR, „nastolení nového světového pořádku.“ Imperialismus prožívá dobu prohlubování všeobecné krize, „nachází se v celkové defenzívě.“ Východiskem z této situace je doktrína destabilizace komunismu jako „teorie i praxe a umožnění dostat se USA z izolace a převzít iniciativu.“ Ideologická rovina této doktríny má dodat kapitalismu novou sjednocující ideologii. Tou je otázka „ochrany lidských práv v buržoazním pojetí, která má čelit inspirující síle marx-leninské filozofie.“ Závěrem je dodáno, že tyto ideodiverzní myšlenky „nemohou jen tak rychle výdobytky socialismu, který zapustil ve všech vrstvách obyvatelstva ZSS silné kořeny, najednou vyvrátit.“¹²⁶

Doktrína destabilizace je rozpracována západními ideodiverzními centry a speciálními službami. Byla inspirací a praktickým vzorem pro činnost „vnitřní čs. opozice koncem roku 1976“, jak se uvádí, pro dva nejvýznamnější představitele čs. emigrace Pelikána a Tigrida v jimi vedených časopisech Listy a Svědectví. **Jejich zásadní programové statě pak našla konkrétní naplnění ve vystoupení hnutí Charta 77.**“¹²⁷

Domácí opozice je tak znovu popisována jako neautonomní, jako závislá na zahraniční ideologické inspiraci.

Diskurz „taktika vnitřního nepřítele – nejsme politické hnutí“

Dodržování lidských práv, ke kterému se Československo v 1975 zavázalo, se stalo podle bezpečnostních orgánů, „...podstatou kontrarevolučních elementů, které žádá **pouze** dodržování lidských práv na základě platných vnitřních a mezinárodních smluv.“ Podle vzoru ideologicko-diverzních center, má v první

¹²⁶ ABS. Fond A 34. Souhrnná informace rozvědky č. 40. K činnosti představitelů „tzv. socialistické opozice“ v emigraci.

¹²⁷ ABS. Fond A 34. Souhrnná informace rozvědky č. 21. K některým aspektům hnutí „charta 77“.

etapě jít jen o „změnu stranických a vládních garnitur“. Později mají přijít na řadu zásadní změny společenského systému. Tím, že komunisté by neměli hrát jedinou a rozhodující roli, by byl položen zárodek pluralismu. Do opozičního hnutí se nyní má zahrnout co nejširší spektrum společnosti, zejména dělníci, mládež, představitelé všech národností i věřící. KSČ by se musela v takto nastaveném (pluralitním) systému ucházet „...o přízeň obyvatelstva¹²⁸ v situaci pro ni nepříznivé.“ Dodržování lidských práv se prakticky odráželo na signatářích Charty, StB se snažila docílit úplného „rozložení“ a izolace hlavních organizátorů od ostatních obyvatel i nabízeným vystěhováním ze země. Také se zaměřovala na mladší a méně známé disidenty z důvodu toho, že „nebyli tolik na očích“ a jejich perzekuce nevyvolávala vlnu zájmu veřejnosti. Tato doba se nese v duchu diskurzu dodržování lidských práv, kdy je konstatováno, že se stalo součástí oficiální politiky USA. „Vyúsťuje v přímé vměšování do vnitřních záležitostí ZSS, jak ukazuje dopis Cartera Sacharovovi, nebo schůzka holandského ministra zahraničních věcí v ČSSR s Patočkou. Veřejné zásahy vedené diplomatickou i jinou cestou mají jediný cíl: prosadit jednání o dodržování lidských práv vůči kontrarevolučním elementům, jako součást normálních diplomatických jednání se ZSS. Ukazují to úmysly USA vyslat na ZÚ USA pracovníky, kteří se oficiálně mají zabývat problematikou dodržování lidských práv a to i v ZSS, a tedy oficiálně zasahovat do vnitřních záležitostí ZSS!“

Ukazuje se, že cíl činnosti StB týkající se výchovy mladého socialistického člověka je také taktikou nepřítele, včetně církví a sekt. „Stálou pozornost věnuje vnitřní a vnější protivník části mladé generace, vidí v ní, zejména pokud jde o tzv. volnou mládež, neorganizované trampy, jednotlivce mezi vysokoškoláky a narušenou mládež, svého potencionálního spojence. Snaží se jí odvádět od politické angažovanosti, izolovat od KSČ a SSM, vyvolávat u ní pasivitu, skepsi, obdiv k západnímu, především americkému způsobu života, ovlivňovat je náboženskou ideologií apod.“ Cílem „nepřítele“ je ovšem mladé lidi zneužít ve

¹²⁸ Zvýrazněno DJ.

svůj prospěch a připravit je k „otevřenému protisocialistickému vystoupení.“¹²⁹ Ano, pro StB nastávala doba nebezpečí hromadných vystoupení a spojení mas, její činnost se soustřeďovala na zabránění tomu všemi prostředky. Vzhledem k tomu, že každé vystoupení na ochranu lidských práv vnímala jako součást tlaku na politický režim ČSSR motivovaný snahou změnit jej, pak na něj také reagovala jako na přímý útok.

Diskurz „úspěchy v boji proti vnitřnímu nepříteli a ideologické diverzi“

Na konci dekády 70 let StB uvádí, že současná vnitropolitická situace v ČSSR za existence dynamického rozvoje všech oblastí života společnosti zužuje prostor „vnitřnímu i vnějšímu protivníkovi“ pro jeho nepřátelskou činnost vůči socialistickému zřízení. Reflexe na komplikovanost a složitost mezinárodní politické situace, hlavně v USA a ČLR, „sice znamená určitou nestálost, která vytváří příznivé podmínky pro činnost zejména vnějšího nepřítele.“ Jsou však zaznamenávány prohlubující se rozpory a diferenciací v opozici, zejména v Chartě 77. Nová koncepce činnosti opozice je nevyhraněná, jsou o ní vedeny stálé spory, „...měla by vést k aktivizaci charty 77 a jejímu vymanění ze stále zřetelnější izolace a stagnace.“ Dochází k pozitivnímu zhodnocení dosažených cílů při znemožnění činnosti vnitřního nepřítele. Nepříteli se nepodařilo zrealizovat záměry, které chtěly rok 1978 učinit „Rokem Československa“. Nepodařilo se mu také „zneužít“ 30. výročí února, oslav 1. a 9. května, 60. výročí vzniku ČSR, MS Evropy v ledním hokeji, ME v lehké atletice, ani dalších mezinárodních akcí pořádaných v ČSSR. „Úplný nezdar opozice v souvislosti s „internacionální pomocí zemí VS ČSSR“ je předmětem hodnocení, hledání příčin a východisek.“ V tehdejší operativní situaci StB vyhodnocuje: „Charta 77 jako politická platforma tzv. opozice přestala ve své původní podobě existovat, neplní úlohu sjednocujícího činitele. Aktivizovat opoziční činnost se snaží na troskách Charty, do opoziční činnosti se zapojují osoby nové, mladší.“¹³⁰

¹²⁹ ABS. Fond A 34. Souhrnná informace rozvědky č. 21. K některým aspektům hnutí „charta 77“.

¹³⁰ ABS. Fond FMV. X. práva SNB. Plán práce na rok 1979.

Politickou izolací pravicově oportunistických sil se „prozatím“ podařilo zabránění integrace jednotné československé opozice.¹³¹

Shrnutí

Texty této dekády let je také možné rozdělit do dvou částí. Doba před Chartou a doba po Chartě. Po roce 1968 se diskurz „vnitřního nepřítele“ mění na „tzv. reakční pravici, opoziční elementy“. To se změnilo rokem 1975 a podpisem závěrečného aktu Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě (KBSE), tzv. 3 koše o respektování lidských práv a základních svobod. V textech je proces détente (uvolnění politického napětí) označen jako „nová americká doktrína destabilizace mezinárodního komunistického a dělnického hnutí s nastolením programu vnitřních opozičních elementů“, „to znamená, že prakticky jakákoli aktivita ze strany západních zemí mohla být interpretována jako součást snahy oslabit a zničit socialistický režim. Na poli ideodiverze je podchycen „vnější nepřítel“ – nyní „protivník“ nebo „zahraniční protivník“, emigrantská centra, která předávají „vnitřnímu nepříteli“ – také „protivníkovi“, instrukce pro svoji činnost. Po tomto roce je pozornost zaměřena na znemožnění činnosti signatářů Charty 77 (také jejich odstranění formou nabízeného legálního vystěhování, viz Akce Asanace). Tento předěl uzpůsoboval i následnou mediální rétoriku komunistického režimu, která se odráží i v textech, kdy čtenář má pocit, že mnohdy jde o stranický projev. Povaha obsahů textů a sdělované informace se neustále opakují. Hovoří se o nepříteli a protivníkovi, dále jde o emigrantská centra, ta mají na svědomí ideologickou diverzi a nadále je zmiňována oblast nelegální kultury. Důležitým východiskem je upevňování státní disciplíny. I když volená slova v textech nepůsobí agresivně a negativisticky, je znát, že činnost StB této dekády se opírá právě o rétoriku z 50 let.¹³² Vnitřní nepřítel opět narušuje klidný život pracujících, spolupracuje se zrádnou emigrací a chce zvrátit poměry v zemi. Nevyskytuje se termín politický vězeň, tito nepřátelé byli „protistátní zločinci.“ Opět jsou zde třídní nepřátelé, narušitelé, potřeba

¹³¹ ABS. FMV. Fond X. správa SNB. Inv. j. 323. Plán práce na rok 1980.

¹³² Např. kontinuita uplatňování politického hlediska k upevňování disciplíny za aktivní účasti občanů v novelizovaných směrnících a rozkazech MV.

konsolidace. Nově se ukazuje popis vnějšího nepřítele, který začíná být popisován slovy „zahraniční protivník“. Rozdíl spatřuji v tom, že na rozdíl od 50 let, kdy diskurz popisu vnitřního nepřítele a jeho postihů přispěl k pocitu strachu ve společnosti a široké mobilizace na podporu boje proti vnitřnímu nepříteli, rétorika 70 let, která se opírala spíše o „ochranu pracujícího lidu a jeho výtěžných v budování socialismu“, přivedla společnost ke stejnému výsledku tím, že lidé odvrátili svoji pozornost od politiky. Pozornost lidí byla odváděna ke schvalovaným sociálním výhodám této doby. Kapitalistický svět, nyní již rovnou USA, se svojí doktrínou bojuje proti SSSR a ZSS, tedy země socialistického společenství. I v tomto popisu vidím určitý posun, stále je v textech zmiňován Sovětský svaz, ale popis země socialistického společenství ukazuje na změnu v myšlení. Společenství je svazek, pospolitost, možná jde o dopad internacionální pomoci, který se odrazil v pozdějších letech na aktivnější spolupráci při potírání opozice v dalších socialistických spřátelených zemích. Za důležité však pokládám to, že ve společnosti šlo už o jinou generaci. V Sovětském svazu již nespatovala osvoboditele, ale okupanta. Je nově pohlíženo na pracující lid – začíná být opět masou, kterou se snaží vnitřní protivník „infikovat“ v boji proti režimu. Tyto texty také umožňují zachytit historický a společenský vývoj v uvedeném období. Tak jako v 50 letech šlo o upevnění komunistické moci, také v letech 70 se KSČ ve spolupráci s StB snažila společnost konsolidovat, „normalizovat“, tj. vrátit ji zpět, pod absolutní moc a kontrolu KSČ. Čas byl rozdělen na dobu před sjezdy KSČ a po nich. Mezi nejčastěji použitá slova se řadí: znemožnit, zabránit, zamezit, nedovolit, odhalovat, nepřipustit, prohloubit, trvat. Opustilo se od používání ruských slov.¹³³

¹³³ ABS. Inventář A34. Inv. j.: 3312 (1252), 567. Informace o projevech antikomunismu.

Tab. 4 Typologie vnitřního nepřítele – 70 léta

Vnitřní nepřítel	Výčet	Boj - argument
Představitelé a aktivní členové reakčních sil	3 miliony osob, 200 000 kapitalistů a členů rodin, sionisté, nacionalisté, trockisté, funkcionáři bývalých polických stran, zejména pravicoví sociální demokraté. KAN, Společnost pro lidská práva, organizátoři masových akcí, demonstrací a protisocialistických vystoupení.	Tyto síly zůstávají hlavním nebezpečím státu. Včasné odhalení a postih je základní podmínkou boje s nepřítelem. Mají nepřátelský poměr k lidově demokratickému zřízení, vystupují v církevních a náboženských spolicích, společenských a zájmových organizacích, nekomunistických stranách národní fronty. Jsou přímou záloha imperialismu.
Reakční církevní hierarchie	Představitel a ideologové církevní hierarchie, koncilové obnovy, náboženské sekty, tajné řády, laická hnutí.	
Emigrace po roce 1968, amnestování		Udržování československé otázky.
Pravicové síly	Pravicoví oportunisté, vyloučení z KSČ přes 400 000 členů, antisocialistické a antikomunistické síly, šířitelé letáků, psychického a fyzického teroru.	Udržování styků s prominenty čs. emigrace. Krizové situace otevřených vystoupení a střet s mocenskými orgány v souvislosti s některými výročími. Podchycení bází oblastí, kde jsou nejvíce soustředění, tj. oblast vědy, kultury, umění a VŠ.
Underground		Nepřátelství k socialistickému zřízení a nenávisť SSSR.
Kontrarevoluční organizace	K-231, KAN, SLP, FLČ.	Nepřátelství ke KSČ
Ideologická diverze		Krizové situace otevřených vystoupení a střet s mocenskými orgány v souvislosti s některými výročími. Představují „bázi“ (platforma) kapitalistických rozvědek.
Jiná antisocialistická seskupení	Poltická seskupení ČSS, církev, sionisté, trockisté, nacionalisté, bývalé kluby K-231, KAN, SONOLP, FLČ.	Usilují o konsolidaci poměrů, politické řešení srpna 1968, růst ekonomiky. Jsou spojenci pravicových oportunistů.
Rozvoj vědeckotechnické revoluce	Šíření ideologické diverze.	Hlavním cílem kapitalistických zemí je porážka socialismu (hlavním cílem StB je porážka pravice).

Vlastní přehled. Zdroj: ABS. RMV ČSSR č. 44/1970, čl. 2. Evidování podléhají. Fond A 6/6. Inv. j.: 121. Teze, závěry, přípravy sjezdů KSČ.

Ideologická diverze využila vnitropolitickou krizi, díky které se zformovaly kontrarevoluční síly proti socialistickému zřízení. Nepřítel je hlídán, kontrolován na každém kroku (změna bydliště, zaměstnání). Bezpečnostní politika se zaměřila na očistu bezpečnostního aparátu a nástup nové konsolidace, které se podařilo ve „složitém“ období potlačit kontrarevoluční živly a zajistit obnovu pořádku. Akceschopnost zajistilo nové vedení a politicko-ideová výchova. Zdokonalení kádrové práce přineslo požadavek vybudování školského systému. Základními činnostmi bylo provádění politické výchovy a propagace práce bezpečnosti. Zde byli příslušníci vychovávaní k upřesňování svých práv ve vztahu k občanům při dodržování občanské kázně. Praktickým dopadem bylo nedovolit soustředování a koncentraci obyvatel, které byli vhodné pro jejich zpolitizování pravicovými silami. Do popředí bezpečnostní politiky se dostaly též zájmy světové socialistické soustavy. Boj se zaměřoval na zbytky bývalých vykořisťovatelských tříd a maloburžoazie, hlavně na poli jejich myšlení, tedy ideodiverze. Nesmělo se dovolit ustavení organizované pravice v ČSSR.¹³⁴

¹³⁴ ABS. RMV ČSSR č. 44/1970, čl. 2. Evidování podléhají. Fond A 6/6. Inv. j. 121. Teze, závěry, přípravy sjezdů KSČ.

4. 4. 80 léta

Normalizace poměrů 70 let přinesla určitou pasivitu lidí ve společnosti. Ti, kteří zůstávali aktivní, byli pod stálou kontrolou StB. 80 léta se díky jistému uvolnění ve společnosti v jejich druhé polovině (zásadní perestrojka a glasnost v SSSR), staly „terminální fází komunismu“ ve východní Evropě. Ve společnosti byl patrný rozpor mezi vládní a neoficiální podobou světa. Také se mluvilo jiným jazykem doma a jiným na veřejnosti. V těchto letech je patrná absence hlavního cíle komunistického režimu a to, že se již nebudovala „ideální“ komunistická společnost. Musely se však dodržovat „rituály“, na kterých lidé manifestovali svoji loajalitu. „Ideologický obsah byl vyprázdněn. KSČ neustále hraje dominantní roli ve společnosti, ale stále více přihlíží názoru odborníků, zvláště ekonomů.“¹³⁵

Diskurz „zvyšující se síly společnosti“

Tato dekáda let je opět ve znamení rozhodnosti StB uštvit opozici smrtelnou ránu. Základní úkoly se mají zaměřit na „paralyzaci“ snah protivníka. Vnitřní nepřítel je definitivně protivník, možná neoficiálně uznaná opozice, ve slovníku StB došlo k proměně oportunisty za opozici - protiklad. Veřejnost se již netajila svým pozitivním postojem k jeho činnosti. Bezpečnostní složky se snažily odklonit aktivní obyvatelstvo od otázky ochrany lidských práv k účasti na mírovém hnutí v té podobě, jak se projevovalo v konkrétních socialistických státech. Chartisté dostali novou naději díky událostem z minulých let v Polsku. Snahám o internacionalizaci opozice se zabraňovalo ve spolupráci se spřátelenými kontrarozvědkami. Tyto úkoly v boji proti vnitřnímu protivníkovi byly zabezpečeny „kontrarozvědnou ochranou“ organizací sdružených v Národní frontě, ROH, ČSL a ČSS. V začátku 80 let bylo prioritou v prostředí ROH nepřipustit tendence vzniku tzv. „svobodných odborů po vzoru polské Solidarity.“ Zkušenost s Chartou vedla k obezřetnosti StB a snahy o formování jakýchkoliv socialismu nepřátelských seskupení důsledně potlačovala. Hovoří se

¹³⁵ Budil, I., T., Zíková. 2006. *Totalitarismus 2*. Ústí nad Labem: FF ZČU, Nakladatelství a vydavatelství Vlasty Králové, s. 38.

také o „paralyzování“ vlivu různých „nepřátelských a úpadkových ideových proudů.“ Kontrarozvědná ochrana státní kulturní politiky zamezovala snahy „...protivníka k vytváření „tzv. paralelní kultury – tj. buržoazní směry odporující socialistickému realismu.“ Dbalo se na předcházení zneužití hromadných sdělovacích prostředků. Tématem bylo i předcházení emigrací z řad vrcholových sportovních reprezentantů. V těchto letech jako hlavní aspekt změny vnímání vnitřního nepřítele spatřuji to, že StB měnila pohled na společnost a pozornost obracela k „...narůstající mase mlčících stoupců, bezpartijních, věřících, a ostatních inklinujících k měšťáctví, ke spotřebnímu nazírání na společnost. Jsou živnou půdou pro realizaci nepřátelských záměrů, zejména v období, kdy existují podmínky pro otevřená protisocialistická vystoupení. Navenek se neangažují, leč skrytě sympatizují.“ „Mlčící stoupci“ se podle tvrzení StB podíleli na rozšiřování ideodiverzních tiskovin ze západu a poslouchali štvavé rozhlasové vysílače. Také se podíleli na „ideovém opracovávání mladé generace“, tím rozšiřovali „bázi“ potencionálních spojenců protivníka. Jako praktický projev této činnosti jsou uváděny „tzv. paralelní univerzity a inklinace mládeže k církevním dogmatům.“ K této „bázi“ se počítaly také manželky a děti „exponentů nepřátelské činnosti“. Svými akcemi otevřeně prezentovali před veřejností svoje postoje, v textu je uvedeno heslo akce *Já a můj manžel, manželky Karla Kyncla a Jaroslava Šabaty*, konkrétnější informaci jsem k tomuto nenalezla. Tím se vytvářely podmínky „rozšiřování nepřátelství v řadách ostatních občanů ČSSR.“

Obavy a činnost StB k tomu, jak se zachovají „ostatní občané ČSSR“ se vždy zvyšovala v souvislosti s významnými výročími. Jejich hlavním cílem bylo vždy znemožnit a zabránit hromadným vystoupením – zde by se mohl „vnitřní protivník projevit“. V roce 1983 se uvádí, že dojde buď k zmírnění v mezinárodní situaci vzhledem k neustále rostoucím požadavkům na mírová řešení problémů, nebo „...může dojít k návratu do dob studené války, která může vyústit na samotný pokraj nukleární války.“ Na **obě** eventuality **musí** být kontrarozvědka připravena. Doba je ve znamení spolupráce (snad po vzoru opozice) s bezpečnostními orgány socialistických zemí (zejména SSSR). Činnost

je vedena snahou zamezení vlivu a propojení „opozice“ na pracující, zejména do dělnického prostředí, na mládež, VŠ a do prostředí věřících. Dělnictvo je „...masa, která se stane zdrojem tlaku na státní moc.“¹³⁶

Diskurz „globalizace z pohledu StB“

Antikomunistická propaganda se podílela na vzniku „zahraničního protivníka“, tím byla přímá nepřátelská činnost ideologických center v zahraničí, které tvoří lidé z emigrace. Dělo se tak prováděním „účelové morální podpory“ vnitřního protivníka na teritoriu socialistických zemí. Zahraniční protivník „velebí“ nepřátelskou činnost „jednotlivých osob a seskupení,“ vydává je za bojovníky za lidská práva, vězně svědomí, odpůrce komunistického teroru apod. Vnější protivníkem je zneužita skutečnost, „...že československý občan není trestně postižitelný ani v případě, že trvale nepracuje, má-li prostředky k obživě, např. je dostal darem.“ Tento stav umožňuje „zahraničnímu protivníkovi“ pomocí finanční vzpruhy nebo pravidelných podpor osob, „které bez obav o existenční zajištění páchají trestnou činnost, jsou bez obav, že by byly nuceny mít stálé zaměstnání.“ Tímto jsou zahraničnímu protivníkovi zavázáni k provádění nepřátelské činnosti na svých územích. Realita se nejvíce projevuje tím, že dochází k permanentní aktivizaci trestné činnosti osob, které se snaží vytvořit „paralelní tzv. druhou kulturu.“ „Systém kombinované podpory a všestranné inspirace má globální charakter. Protivník nerozlišuje, zda se jedná o exkomunisty, či osoby z jiných politických proudů, antisocialistických živelů, nebo z prostředí církví. Rozhodujícím hlediskem je nenávisť ke stávajícímu zřízení, jejich ochota akceptovat linii západu, možnost akceschopnosti nepřátelských vystoupení.“

Důvodem je navádění k trestní činnosti namířené proti socialistickému státu. Jsou těsně napojeni na emigraci svých zemí, která je napojena na speciální služby. Toto je základní příčinou nepřátelské aktivity vnitřního protivníka – protirežimní

¹³⁶ ABS. FMV. Fond X. správa SNB. Inv. j. 318. Podklady návrhu střednědobého plánu z roku 1983. ABS. FMV. Fond X. správa SNB. Inv. j. nečitelná. Výslednost opatření k zabránění internacionalizace opozice a jejímu pronikání do dělnické třídy z roku 1981.

nepřátelství zahraničního protivníka, který vnitřního nepřítele využívá ke svým cílům.

Diskurz „ekonomické motivy“

Hospodářská situace této dekády let se projevuje na hodnocení činnosti „vnitřních nepřátelských osob. Pro minulou i současnou aktivitu je příznačné, že jejich trestná činnost je poplatná kalkulacím s tzv. slabostí režimu, to jak v politické, tak i v ekonomické sféře.“ Podle StB je kalkulováno se stálým zhoršováním ekonomické situace, vlivem řady tehdy objektivních (energetická krize, nedostatek surovin), ale především subjektivních příčin, „nedostatky v plánování, nevyužívání rezerv.“ Ekonomické problémy jsou obratně „fabrikovány“ do politické oblasti s důrazem, že jejich příčinou není selhání jednotlivce, ale je chybou „politicko-společenského systému“. „Tím se kvalitativně zvyšuje charakter nepřátelské činnosti, ta je usměrňována autoritami ze zahraničí (Janýr, Pelikán, Tigrid, Mlynář, Prečan, Kaplan, Kyncl ml. a další). Dezorientují ideově nepevnou část společnosti, když ji nazývají socialistickou opozicí.“¹³⁷

Diskurz „popel na hlavě“

V činnosti StB se přiznávají některé „principiální chyby a alibismus“. Vytvořily totiž podmínky pro zaujímání nových a udržení stávajících pozic vnitřních nepřátelských osob v různých oblastech „politicky-společenského života.“ „Protivník“ této situace permanentně využíval ve svůj prospěch, s cílem vytvářet další, nové podmínky pro podvratnou činnost proti socialismu. „Nedůsledným uplatňováním kádrové politiky se vytvořila kategorie mlčících, stoupenců v různých společenských postaveních. Odtud aktivně a skrytě působí.“ Postup státních a mocenských orgánů byl „nepromyšlený a nepružný“ a projevil se na zesílení „podvratné aktivity nepřátelských osob a seskupení.“ Každé nepromyšlené administrativní, preventivní, výchovné nebo represivní opatření

¹³⁷ ABS. FMV. Fond X. správa SNB. Inv. j. 489. Analýza příčin a podmínek v oblasti boje proti nepřátelským osobám z roku 1981.

mocenských orgánů bylo vnitřním protivníkem zneužito a vysvětlováno jako slabost režimu. „Vývoj v dané oblasti potvrzuje, že nerespektování zásady dialektické jednoty preventivně-výchovného působení a represe se zákonitě odráží jako negativní faktor na rovině aktivity vnitřního protivníka. V obecné rovině způsobuje vyšší společenskou nebezpečnost.“ Postupně se tím snížilo právní vědomí veřejnosti, „...lidé nebezpečí různých forem trestné činnosti chápou subjektivně.“ Pisatel textu si stěžuje, že prováděná opatření „postrádají údernost, iniciativu.“ Prováděné analýzy ukázaly, „...nepromyšlená, v nevhodnou dobu provedená propagandistická akce, znamená okamžitou aktivizaci propagandistické ideodiverzní akce zahraničního protivníka proti orgánům státní moci a státní správy. Uvedené skutečnosti se negativně odrážejí ve všech „společenských skupinách.“ Měnícímu se charakteru podvratné činnosti se musí podřídít legislativní pružnost v úpravách právních norem. „Absence účinných právních předpisů umožňuje, že nepřítel je nedostatečně trestně postihován, ale permanentně využívá prostoru, který je mu v důsledku mezer v právní úpravě, poskytován. Proto existují trvalé paralelní podmínky k podvratné činnosti.“¹³⁸

Diskurz „aktivizace protivníka – rok 1988“

Pro StB je Charta 77 ústředním článkem veškeré opoziční činnosti. „Představuje opoziční jednotku s celostátní působností, sdružující všechny směry opozice, udržující kontinuitu akcí s programem zahraničních IDC, vycházejících z projektů zahraniční politiky USA.“ (V těchto letech se termín ideodiverzní centrum označoval zkratkou IDC). Vypadá to, jakoby StB nechtěla uvěřit stálé schopnosti organizačního sjednocení Charty. Také nevěří na vlastní iniciativu a aktivitu těchto lidí. „Jejím vznikem byl završen proces budování ideodiverzního systému, působící proti ČSSR, který zahrnuje speciální služby protivníka, ideodiverzní centra a vnitřní opozici.“

¹³⁸ ABS. FMV. Fond X. správa SNB. Inv. j. 489. Analýza příčin a podmínek v oblasti boje proti nepřátelským osobám z roku 1981.

Ideodiverzní centra - IDC v 80 letech již disponují vysokými finančními částkami, moderní technikou, plánují „nasazení počítačových a družicových systémů spojení, moderních rozmnožovacích strojů“. „Dojde k posílení efektu na celou společnost.“ Projevuje se zde „pouze“ suché konstatování stavu, dojde k posílení efektu - jakoby se s tímto již „nedalo nic dělat“. Vnitřní protivník se nevyhledává, vede se o něm přesná evidence, je kontrarozvědně rozpracován a informace jsou pravidelně vyhodnocovány k zaujetí stanovisek. Důležitou otázkou je způsob zabraňování vzniku „seskupení“ a pronikání myšlenek opozice do mas pracujících.¹³⁹

Rok 1988 je v dokumentech StB popsán jako rok posunu v obsahovém zaměření samizdatových dokumentů. Přechází od kritiky ke konkrétnímu programu (*Slovo ke spoluobčanům*). Aktivizují se činnosti jednotlivých malých skupinek signatářů charty v Jihomoravském kraji (Šabata, Devátý), Severomoravském kraji (Šavrda, Mrtvý, Hradílek), a také v Bratislavě (Šimečka, Čarnogurský, Duray). Podle slov StB je jejich přístup typický „zaostřením způsobu napadání stranických a státních orgánů.“ Množí se uskutečňování různých akcí, např. „uskutečnění tzv. ekologického fóra charty 77 a příprava dalších drobných akcí k otázkám mladé generace a k politické orientaci charty, zorganizování provokační akce vůči poslancům Federálního shromáždění a příprava vydání tzv. Lidových novin.“ Probíhá aktivizace kontaktů se Solidaritou v PLR, opozičními skupinami v MLR a NDR s tendencí organizovat společné propagační a nátlakové akce. (Je to také rok demonstrativního vystoupení v Praze při výročí úmrtí J. Lennona na Staroměstském náměstí). Zásadní úlohou StB tohoto roku bylo zjišťovat množství účastníků připravovaných „protestních“ akcí a působit na to, aby protesty proběhly co nejklidněji. StB předpokládá následující aktivity, jako je výstavba sítě organizátorů nepřátelské činnosti a organizování různých opozičních fór, rozšiřování základny z politicky nezkušených občanů, zejména mládeže a bývalých členů strany. „Podněcování pokusů o vznik nezávislých seskupení na různé zájmové základně, infiltrovat, ovládnout a manipulovat

¹³⁹ ABS. FMV. Fond X. správa SNB. Inv. j. 49. Poznatky o aktivitě protivníka na úsecích problematik X. správy za rok 1985.

takováto seskupení. Je zřejmé, že úkoly boje proti vnitřnímu protivníkovi bude třeba více než dosud zabezpečovat politickými prostředky, na nich se musí podílet jednotlivé státní orgány. Nenechat se vyprovokovat činností vnitřního protivníka ani IDC. Větší pozornost věnovat rozkladu a prevenci. Izolovat nepřátelské osoby, diskreditovat i před veřejností i v seskupeních, některá seskupení ovládnout, využít k maření protivníka.“

Ukázka z textu o bezpečnostní situaci na úseku boje proti vnitřnímu protivníkovi pro I. NMV ČSSR z roku 1988 genmjr. Ing. Aloise Lorence, CSc.

*„Na některé aktivity občanů není možné ani účelové nahlížet vždy jen z pozic, že je musí orgány v každém případě zakázat. Nemůžeme zasahovat proti všemu, co se nám z různých důvodů nelíbí, ale proti tomu, co reálně ohrožuje námi chráněné zájmy. Jde také o to, že vznikající spolek několika desítek osob lze administrativně zakázat, ale složitější je administrativní postup proti seskupení, které má několik set nebo tisíc osob, z nichž 99% neví o skutečných nepřátelských záměrech svého vedení“.*¹⁴⁰

Shrnutí

V 80 letech již byly patrné určité společenské změny, které se projevovaly i v textech. Měnila se společnost, činnost charty dostávala jiný význam. Hlavním znakem je rozměr dopadu jejich činnosti, se kterým si StB „snad“ neuměla poradit. Úsilí a prostředky vynakládané StB k potlačení vnitřního nepřítele v tomto boji byly nevyrovnané. Nakonec zvítězily myšlenky, které byly přeneseny i mezi pracující lid. Pracující lid, ta masa, v jejímž jméně a za kterou se činnost StB „ráda“ schovávala. StB pokračovala v jisté strnulosti a setrvačnosti svých činností, proti masám pracujících nedokázala najít vhodné prostředky postihu, kromě dohledu nad množstvím účastníků v různých protestních akcích, která byla pod neustálou kontrolou. Tlaku „ulice“ a přijímaným reformám v okolních zemích komunistický režim nedokázal vzdorovat. Mým zjednodušeným pohledem se jeví, že se karta obrátila. V 50

¹⁴⁰ ABS. FMV. Fond X. správa FMV. Inv. j. 504. Charakteristika základních otázek bezpečnostní situace na úseku boje proti vnitřnímu protivníkovi pro I. NMV ČSSR z roku 1988 (v t. č. genmjr. Ing. Alois Lorenc, CSc.).

letech pomohl pracující lid, dělnická třída k posílení komunistické moci v 80 letech pomohl opozici k uskutečnění změny v naší společnosti. I to poukazuje na omezené možnosti, které měly bezpečnostní orgány reálně k dispozici.

A. Giddens ve své knize *Unikající svět* napsal: „Při událostech roku 1989 ve východní Evropě vyšel do ulic velký počet lidí, ale na rozdíl od většiny ostatních revolucí v historii zde bylo pozoruhodně málo násilí. Komunistický totalitarismus, který se zdál být systémem neúprosné moci, se vytratil, jako by vlastně ani neexistoval.“¹⁴¹ Dovolím si zdůraznit slova **jako by**, při čtení textů produkovaných státní bezpečností je ona „neúprosná moc“ rysem, který byl patrný nejvíce.

Tab. 5 Typologie vnitřního nepřítele – 80 léta

Vnitřní nepřítel	Výčet	Boj - argument
Vnitřní protivník	Pokračování v evidenci založené na bývalé lidi.	4kategorie nebezpečnosti osob.
Představitelé a aktivní činitelé pravice	Pravicový oportunistismus, nacionalismus, maoismus, mluvčí a organizátoři tzv. nelegální kultury, signatáři Charty 77, ostatních nepřátelských opozičních seskupení, spolupracovníci a informátoři ideologických center, ostatní, kteří udržují aktivní styky s emigrantskými seskupeními.	Vývoj mezinárodní situace a mírové hnutí, mírová politika SSSR, snaha o sjednocení jejich strategického cíle. Antisovětsismus, diskreditace funkcionářů KSČ.
Pozůstatky vykořisťovatelských tříd, církev.	Kapitalisté, osoby odsouzené za TČ proti republice, navrátilci projevující nepřátelství vůči státu.	
Protispolečenská vystoupení	Autoři, širitelé, rozmnožovatelé protisocialistických tiskovin a pamfletů.	Myšlení obyvatelstva, zejména v oblasti kultury.
Pravicové síly a tzv. opozice	Organizátoři a účastníci protisocialistických a protisovětských akcí, demonstrací, jiných protispolečenských vystoupení.	Použití všech forem prevence i represe.
Ideologická diverze a profylaktické činnosti	Protisocialistické studentské a mládežnické organizace, Svaz VŠ studentstva, Junák, závadové seskupení z řad narušené mládeže, ostatní osoby	Protivník ovlivňuje k zneužití mládež.

Vlastní přehled. Zdroj: ABS. NMV ČSSR č. 21/1978, čl. 2, příloha, čl. 6 Osoby podléhající evidenci.

Uplatnění aktivnějšího přístupu k evidování, kontrarozvědnému rozpracování nepřátelských osob. Kontrola dle kategorií nebezpečnosti. U méně nebezpečných, tedy u kategorie 3 a 4, se jednou za tři měsíce prověřuje aktuální stav, zda osoba nezměnila místo pobytu. Vnitřní protivník a nepřátelská seskupení jsou osoby ohrožující vnitřní pořádek a bezpečnost státu. Zdokonalování společnosti nelze provádět bez náročných politických, ekonomických a ideových úkolů. Opatrná kritika se týká nedostatku všestrannějšího a komplexnějšího uplatňování vedoucí úlohy strany. Návrhy na zdokonalování právního řádu k zajišťování socialistického pořádku, k podpoře socialistických zásad a právního vědomí

¹⁴¹ Giddens, A. 1995. *Unikající svět*. Praha: Slon, s. 92,93.

společnosti. Bezpečnostní politika je zaměřena na neoddělitelnou součást těchto procesů, na důsledný boj proti těm, kteří svou protispolečenskou činností rozvoj narušují. Do tohoto boje se opět připojují všichni pracující, ti jsou protispolečenskou činností nejvíce ohroženi. Pozice pravicově oportunistických a antisocialistických sil ztrácejí možnost jednat jménem lidu, jsou nuceni zdůvodňovat sami sobě vlastní existenci a mají nejvíce starostí pracovat na své záchraně. Snaží se dobýt zpět své pozice. Vycházejí z předpokladu, že dojde ke zhoršení vztahů mezi SSSR a USA. Také spoléhají na liberalizaci v SSSR, jako důsledek uvolňování napětí v Evropě, která bude mít odraz i v naší společnosti. V závěrech je zohledněn také růst počtu obyvatel a jeho hmotná a kulturní úroveň.¹⁴²

6. Závěr

Státní policie byla neodmyslitelnou a zásadní oporou komunistické moci v Československu. Svým působením zasahovala do života lidí v celé společnosti. Některým méně, některým více, některým fatálně. Státní bezpečnost měla za úkol bojovat proti „vnějšimu“ a „vnitřnímu“ nepříteli, což aktivně činila již od roku 1948. Jádrem této práce je nalezení popisu vnitřního nepřítele tak, jak byl produkován a rozšiřován v diskurzích samotné StB. Základním cílem předkládané práce bylo nalézt odpovědi na několik otázek:

1. Jak byl bezpečnostními složkami definován vnitřní nepřítel?
2. Jaké předpoklady a charakteristiky měli tito nepřátelé splňovat?
3. Jak byl vykreslen obraz vnitřního nepřítele. Dále, zda byl tento obraz komplexní a soudržný nebo spíše chaotický a plný protimluvů?

Výsledky podávají data shromážděná v tabulkách a následné shrnutí na konci každé konkrétní dekády let. Z výzkumu plyne, že definice vnitřního nepřítele vznikla již po „vítězném“ únoru 1948. V této době, po vzoru sovětské státní policie, byli tehdejší nepřátelé režimu rozděleni podle zaměření působení tak, jak byla nastavena činnost. „Boj“ proti nepříteli uvnitř země, nebo za její hranicí – proti tzv. první emigraci. Toto členění vnitřní a vnější nepřítel trvalo až do pádu komunismu. Tehdejší nepřítel, ať vnější nebo vnitřní byl třídním nepřítelem nového režimu. Je zřejmé, že to byl politický odpůrce, i když se jako politický odpůrce nemusel, alespoň na první pohled projevovat. Ovšem v očích StB byla každá polemika s mocí, vlastně i každá otázka kladená moci, příznakem politického boje proti režimu. Politický protivník proti komunistické moci,

¹⁴² ABS. NMV ČSSR č. 21/1978, čl. 2, příloha, čl. 6 Osoby podléhající evidenci.

kteřou StB chránila a jeho existence v nově budované lidově demokratické republice nebyla žádoucí. Označení politický odpůrce se však diskurz StB vyhýbal. Neoficiálním přiznáním „tzv. opozice“ po vyhlášení charty 77 se diskurz třídního nepřítele navrátil k používanému diskurzu z 50 let, kdy se společnost „očisťovala“ od „pravicových a oportunistických živelů“. Evidence založená v 50 letech pojmenovala, podle sovětského vzoru, vnitřního nepřítele slovy „bývalí lidé“. Tento název popisoval bývalou třídu, buržoazní představitele, bývalé politické strany a církev. Kritériem evidence byl třídní původ, stala se základní evidencí, která byla v průběhu let doplňována o další „nepřátele“. Kategorie „bývalých lidí“ obsahovala evidenci včetně rodinných příslušníků. Velkým nepřítelem byli lidé v exilu, tzv. exponenti kapitalismu. Sem byli zařazováni lidé z emigrace po roku 1948 (v čele s P. Tigridem), poté 1968, také lidé, kteří k emigraci byli donuceni (signatáři Charty). Lidé v exilu byli označováni jako nepřátelé vnější, kteří od 60 let byli nositeli ideologické diverze, a od let 70 již aktivně napomáhali „nepříteli vnitřnímu“. Církvi, jako tradičnímu ideologickému nepříteli, je v textech StB vyhraněno samostatné místo. Přehledy byly základním měřítkem a normou evidence vnitřního nepřítele. Paralelně existovala i kategorie „nespolehlivých“ lidí, která se měnila v čase. V 50, 60 i 70 letech měl být tento „druh“ lidí převychován. Nejdříve diskurzem disciplinace později diskurzem přesvědčování. V 50 letech k výstavbě lidově demokratické republiky po roku 68 k obraně míru. Texty jsou vedeny v dichotomii „my a oni“, jsou plné negativů, stupňujícího nepřátelství vůči lidem na opačné straně. Diskurzem fašismu a války, později internacionální pomocí se posilovalo vědomí vděčnosti osvoboditelům SSSR. Termín buržoazie a maloburžoazie (nepřátelská, hlavně její návyky) se v textech objevuje až do 70 let, po roce 1968 opět s větším důrazem. V 60 letech díky rozvíjejícím se masovým sdělovacím prostředkům se pozornost více obrací k pronikání ideologické diverze. Diskurz ideologické diverze a reakčních myšlenek podle StB ovlivňoval činnost vnitřního nepřítele. Zde se diskurz opírá o imperialismus, který hraje roli v boji proti socialismu. Pozůstatkem optimistické doby ve společnosti je také změna popisu názvu, z vnitřního nepřítele je vnitřní protivník. Po roce 1968 pomáhají vnitřnímu

protivníkovi cizí rozvědky, které předávají postupy své práce pro nepřátelskou činnost. Také se mění kategorie „nespolehlivých“ na „nevyzrálé a kolísavé vrstvy společnosti“. Tato kategorie začíná být v očích StB nositelem určité nebezpečnosti. Může být z různých i třeba zjištěných důvodů manipulována vnitřním nepřítelem.

V souvislosti s odpovědí na výše položené otázky se domnívám, že v diskurzu StB se vnitřní nepřítel „nedefinoval“ v pravém slova smyslu. Po roce 1948 bylo určeno, kdo je vnitřním nepřítelem podle třídního hlediska, a do založených kartoték se vpisovali stále další a další jména lidí, kteří toto hledisko podle StB splňovali. Vůči StB se měnila jejich taktika nepřátelské činnosti, tak jak se vyvíjela politická situace v zemi. V 60 letech bylo třídní hledisko vyměněno za „nepřátelství vůči socialistické republice“. Vnitřní nepřítel, v 70 letech je již popisován jako nepřátelská osoba, páchající trestnou činností. K ní řadil diskurz StB také nepřátelská seskupení, kdy hlavním důvodem domnívám se, byla jejich delegitimizace. Nejlépe se dá odpovědět na poslední otázku, zda byl obraz vnitřního nepřítele komplexní a soudržný nebo spíše chaotický a plný protimluvů. „Obraz“ v duchu budování a očišťování nové společnosti a její ochrany, tak jak byl nastaven komunisty v StB v 50 letech se jen s malou obměnou používaných slov a frází snažil přesvědčit po celé dekády sledovaných let zbytek společnosti, že StB takto nastavený boj proti „vnitřnímu nepříteli“ bude zárukou „jejich“ klidného života a spokojenosti.

7. Použitá literatura

- ARENDOVÁ, Hannah. 2013. *Totalita I-III. Původ totalitarismu*. Praha: Oikoymenh.
- ARON, Raymond. 1998. *Demokracie a totalitarismus*. Brno: Atlantis.
- BALÍK, Stanislav. Michal, KUBÁT. 2004. *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. Praha: Nakladatelství Dokořán.
- BÁRTA, Milan. Jan, BŘEČKA. Jan, KALOUS. *Demonstrace v Československu v srpnu 1969 a jejich potlačení*. 2012. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů.
- BAUMAN, Zygmund. *Svoboda*. 2001. Praha: Nakladatelství Argo.
- BERGER, Peter. Thomas, LUCKMANN. 1999. *Sociální konstrukce reality: Pojednání o sociologii vědění*. Praha: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- BUDIL, Ivo. Tereza, ZÍKOVÁ. 2007. *Totalitarismus*. Ústí nad Labem: Nakladatelství Vlasty Králové.
- CUHRA, Jaroslav. Václav, VEBER. 1999. *Za svobodu a demokracii. Odpor proti komunistické moci*. Praha: Karolinum.
- ČERMÁK, František a kol. 2010. *Slovník komunistické totality*. Praha: Nakladatelství Lidových novin.
- DEUTSCH, Karl Wolfgang. 1971. *Nervy vlády*. Praha: Svoboda.
- DRULÁK, Petr a kol. 2008. *Jak zkoumat politiku*. Praha: Portál.
- FOUCAULT, Michel. 1999. *Vůle k vědění. Dějiny sexuality I*. Praha: Hermann & Synové.
- FOUCAULT, Michel. 2000. *Dohlížet a trestat. Kniha o zrodu vězení*. Praha: Dauphin.
- FOUCAULT, Michel. 2002. *Archeologie vědění*. Praha: Hermann & Synové.
- FOUCAULT, Michel. 1994. *Diskurz, autor, genealogie*. Praha: Svoboda.
- GIDDENS, Anthony. 1995. *Unikající svět*. Praha: Slon.
- KAPLAN, Karel. Tomášek Dušan. 1994. *O cenzuře v Československu v letech 1945-1956*. Praha: AV ČR.

- KAPLAN, Karel. 1994. *K politickým procesům v Československu 1948-1954. Dokumentace komise ÚV KSČ pro rehabilitaci 1968*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.
- MACURA, Vladimír. 1992. *Šťastný věk. Symboly, emblémy a mýty 1948-1989*. Praha: Pražská imaginace.
- MANHEIM, Karl. 1991. *Ideologie a utopie*. Zlín: Archa.
- MARX, Karl. Friedrich, ENGELS. 1966. *Spisy, sv. 19*. Praha: Ústav dějin KSČ. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1956-1986 (Rudé právo).
- ŘÍCHOVÁ, Blanka. 2014. *Přehled moderních politologických teorií*. Praha: Portál.
- SAUSSURE, Ferdinand. 1996. *Kurz obecné lingvistiky*. Praha: AV ČR Praha.
- ŠUBRT, Jiří a kol. 2008. *Soudobá sociologie II*. Praha: Karolinum.
- ŠUBRT, Jiří a kol. 2010. *Soudobá sociologie IV*. Praha: Karolinum.
- ŠUBRT, Jiří a kol. 2013. *Soudobá sociologie V*. Praha: Karolinum.
- ŠUBRT, Jiří a kol. 2014. *Soudobá sociologie VI*. Praha: Karolinum.
- TEUN, A. Van Dijk. 1997. *Discourse as Social Interaction*. Sage Publications.
- TOMEK, Prokop. 2008. *Okres na východě 1960 – 1989*. Praha: Vyšehrad.
- VÁŇA, Tomáš. 2013. *Jazyk a totalitarismus*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- VERNER, Pavel. 2011. *Propaganda a manipulace*. Praha: UJAK.
- WEBER, Max. 2009. *Metodologie, sociologie a politika*. Oikoymenh. Druhé, opravené vydání.
- ŽÁČEK, Pavel. 2001. *Přísně tajné*. Praha: Votobia.

Seznam elektronických zdrojů

- <http://www.ustrcr.cz/cs/pouceni-z-krizoveho-vyvoje-historicky-kontext>
- <http://totalita.cz/>
- [http:// antropoweb.cz/media/webzin/webzin_2-.pdf](http://antropoweb.cz/media/webzin/webzin_2-.pdf)
- <http://www.abscr.cz/cs/pruvodce-po-fondech-a-sbirkach-bwww>
- [http:// home.ku.edu.tr/~mbaker/CSHS503/TalcottParsonsSocialSystem.pdf](http://home.ku.edu.tr/~mbaker/CSHS503/TalcottParsonsSocialSystem.pdf)

<http://www.policie.cz/soubor/secuiritas-imperii-2-pdf.aspx>
<http://www.antropoweb.cz/webzin/index.php/antrpowebzin2>
http://www.abscr.cz/data/pdf/sbornik/sbornik1-2003/vyvoje_snb.pdf
<https://www.ebadatelna.cz/>
https://www.mvcr/Secuiritas_Imperii_2.pdf
<https://www.ustrcr.cz/publikace2/sborniky/>

8. Seznam příloh

Příloha č. 1: Seznam analyzovaných textů
Příloha č. 2: Ukázka textu z 50 let (obrázek)
Příloha č. 3: Ukázka textu z 60 let (obrázek)
Příloha č. 4: Ukázka textu ze 70 let (obrázek)
Příloha č. 5: Ukázka textu z 80 let (obrázek)

9. Přílohy

Příloha č. 1

Seznam analyzovaných textů

ABS. Fondy Velitelství StB Praha. Zpravodajské kursy, školení a vzdělávání příslušníků. Rozkaz náčelníka HS StB č. 25 z 5. 5. 1953 ukládající všem odborům HS StB a KS StB dodávání dokumentačního a písemného materiálu o metodách boje nepřítele a o vlastních protiopatřeních.

Fondy ABS. Fondy Kabinet státobezpečnostních materiálů. Signatura: A2/2. Inv. j. 3.

ABS. Zápis z operativní porady. Signatura: A2/3. Inv. j.: 1503.

Fondy ABS. Služební pomůcka Československá emigrace. Signatura: 323. Roky 1948, 1950. Signatura: 323.

ABS. Formy a metody boje reakce – studie. Signatura: 323.

ABS. Direktorium československého odboje - situační zpráva o činnosti bývalé národní socialistické strany po únoru 1948. Studie z 25. 10. 1949. Signatura: 323.

ABS. Poznatky z hlavního přelíčení před Státním soudem v Praze proti JUDr. Miladě Horákové a 12 spol. Přednáška (pojednání) o případu M. Horákové a spol. Signatura: 323

ABS. Nepřátelské tiskoviny maskované čelnou stránkou jako oficiální. Signatura: 323.

ABS. Souhrnná zpráva z akce 7. března ze 4. 4. 1954. (letáky, výzvy k protistátní činnosti). Signatura: 323.

ABS. Soubor případů sabotáže nepřátel socialismu v SSSR (z materiálů sovětských procesů). Signatura: 323.

ABS. Přísně tajný rozkaz č. 2 ze dne 30. 9. 1952 - Směrnice pro práci 1. odd. 2. odboru HS-StB a KS-StB. PT-A-32 až 35/01-1-1952. Signatura: 310.

ABS. Korespondence kolegia 1952-1961. Signatura: A2/2. Inv. j. 68, 325, 479.

ABS. Akce Podzim (politické úvahy). Signatura: A2/2. Inv. j. 107, 265.

ABS. Návrh zvláštní části státního plánu rozvoje národního hospodářství ČSSR na r. 1966 na úseku obrany a bezpečnosti (z usnesení předsednictva ÚV KSČ). Signatura: A2/2. Inv. j. 489, 490.

ABS. Návrh na organizační zajištění dalšího postupu při objasňování vývoje v MV za období 1968-1969. Signatura: A2/3. Inv. j. 870.

ABS. Informace k výsledkům bezpečnostních pátracích akcí prováděných v rámci 3. výročí poskytnutí internacionální pomoci vojsk Varšavské smlouvy ČSSR. Signatura: A2/3. Inv. j. 1133.

ABS. Sekretariát federálního ministerstva vnitra, III. díl. Operativní porady ministra vnitra ČSSR, vedení FMV z let 1970-1975. Návrh organizačního řádu správy kontrarozvědky pro boj proti vnitřnímu nepříteli.

ABS. Fond X. správa SNB.

ABS. A/1. Směrnice o agenturně operativní práci v zahraničí.

ABS. RMV č. 1/1959, RMV č. 10/1964.

Dále dokumenty z inventárních jednotek:

A1/243.

A2/4 – 3, 6, 13, 42, 84, 122, 150, 155.

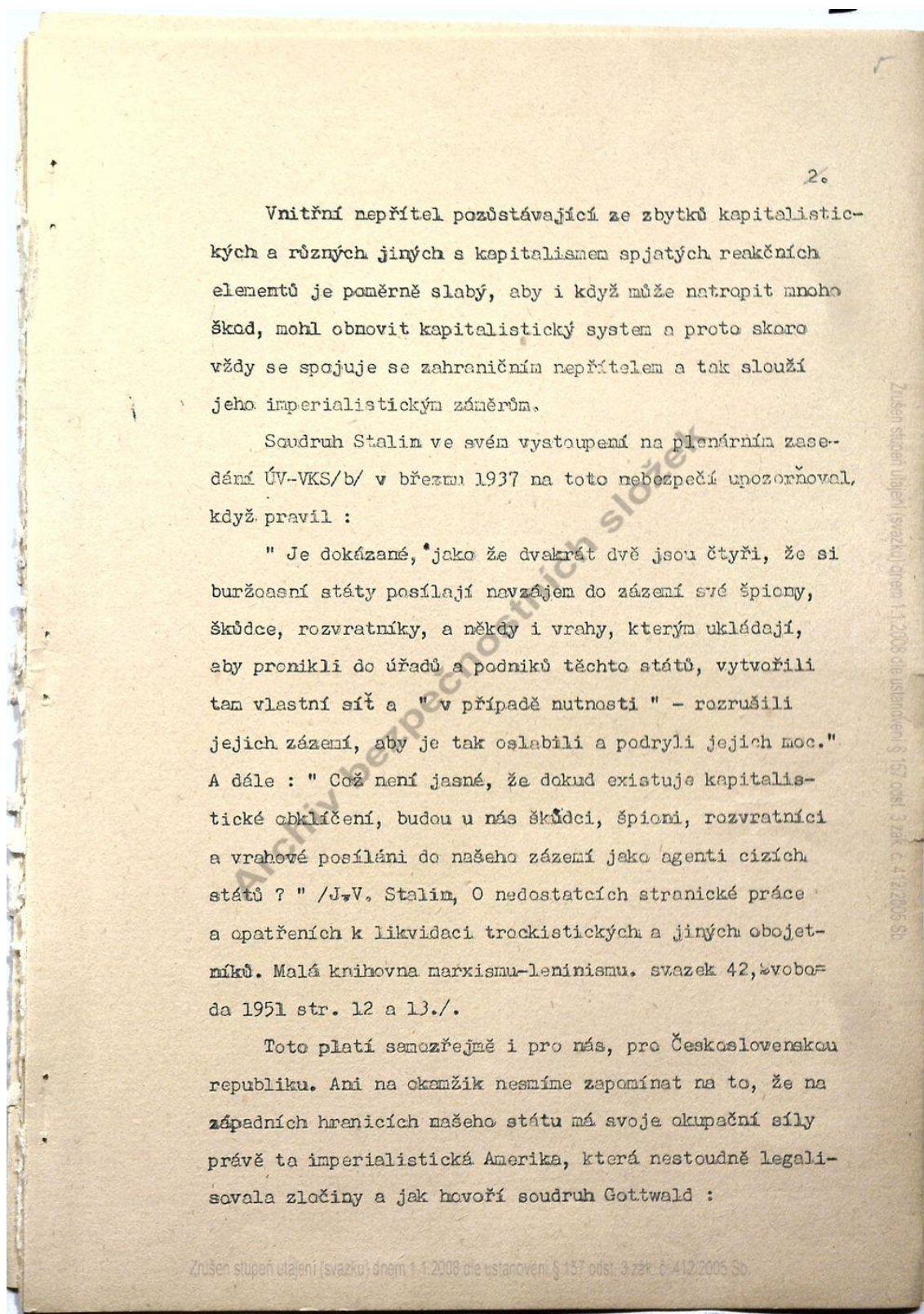
A6/4 – 1201, 1208, 1212, 1217, 1222, 1223, 1228, 1241, 1252, 1254, 1263,
1296, 1303.

A6/6 – 33, 38, 104, 112, 121, 142, 152, 748, 739, 752.

A 34 – 2406, 3314, 3315, 3318, 3329, 3360, 3363, 3627.

Příloha č. 2

Ukázka textu z 50 let (obrázek)

Příloha č. 3

Ukázka textu z 60 let (obrázek)

Přes revoluční změny, které nastaly v třídním složení naší společnosti, zůstávají v naší zemi stále zbytky bývalých vykořisťovatelských tříd, které mají dosud určitý vliv, zkušenosti, známosti apod. Těchto skutečností využívají k provádění různé nepřátelské činnosti, zaměřené v současné době hlavně na naše hospodářství s úmyslem narušovat je různými sabotážemi, záškodnictvím, rozkrádáním, spekulacemi a dalšími machinacemi.

Výsledky dosažené v boji proti trestné činnosti bývalých lidí na všech úsecích naší práce potvrzují, že trestná činnost těchto osob je dosud vážným problémem. Jejich pokusy o narušování budovatelského

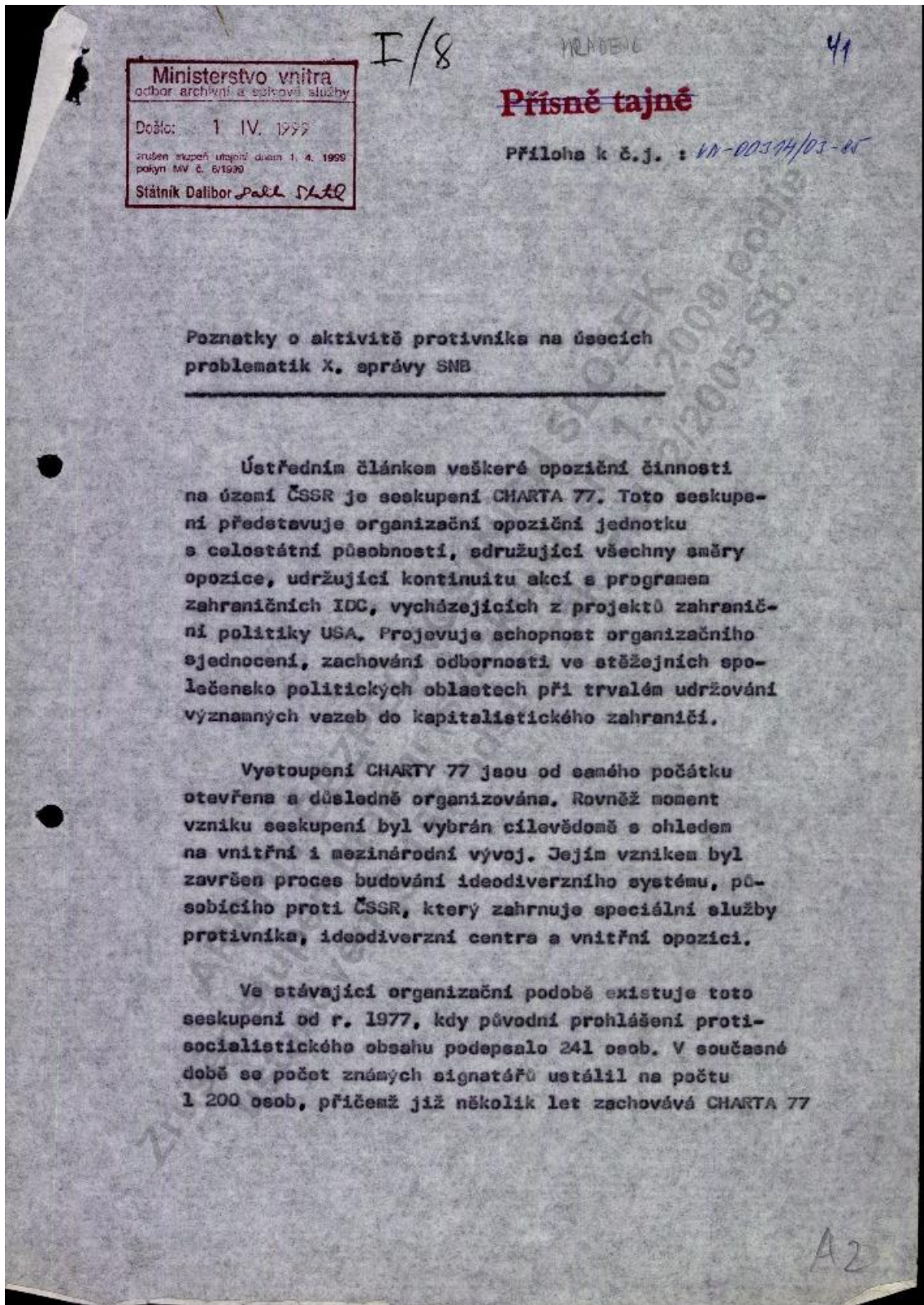
Ústřední výbor naší strany v usnesení o jednotné kontrarozvědce, uložil Státní bezpečnosti mezi jinými úkoly vést boj proti protistátní činnosti zbytků vnitřních nepřítelů a různých protispolečenských živlů a snahám vnějšího nepřítele o jejich aktivizaci, s cílem likvidovat v zárodku pokusy o organizování jakékoliv nepřátelské činnosti. V tomto směru zejména odhalovat snahy vnějšího nepřítele o provádění politické a ideologické diverze v ČSSR a vytvářet zábrany proti této činnosti. Na podkladě tohoto zaměření jsme před dvěma roky zobecnili tehdejší zkušenosti získané Státní bezpečností o stanovili i základní rámcové úkoly této naší činnosti. Na celostátním semináři na jaře roku 1964 jsme objasnili základní pojmy spojené s ideologickou

vádění politické a ideologické diverze v ČSSR a vytvářet zábrany proti této činnosti. Na podkladě tohoto zaměření jsme před dvěma roky zobecnili tehdejší zkušenosti získané Státní bezpečností o stanovili i základní rámcové úkoly této naší činnosti. Na celostátním semináři na jaře roku 1964 jsme objasnili základní pojmy spojené s ideologickou diverzí i specifickou státoobezpečnostní práci v této oblasti. Od té doby uplynuly více než dva roky.

I když tato problematika naší státoobezpečnostní činnosti prodělala vývoj a došlo k některým změnám, je možno v zásadě říci, že v celém uplynulém období se vytýčené základní zaměření státoobezpečnostní práce v této oblasti potvrdilo jako správné a na jeho zásadách není třeba v podstatě nic měnit. Tuto důležitou okolnost je nutno mít neustále na paměti. Dlouhodobé a soustavné dodržování a

Příloha č. 4

Ukázka textu ze 70 let (obrázek)

Příloha č. 5

Ukázka textu z 80 let (obrázek)

